

Trendanalyse Veldhoven en enkele aandachtspunten voor de nieuwe bestuursperiode in Veldhoven

Koos van Dijken

Platform31, 16 maart 2022

Versie 1.0

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Inleiding	10
Deel 1: Trendanalyse.....	14
1 Demografie	14
2 Economie.....	20
3 Sociaal	28
4 Veiligheid.....	38
5 Ruimte en wonen	42
6 Bereikbaarheid en mobiliteit	51
7 Duurzaamheid	55
8 Bestuur	60
Deel 2: Enkele aandachtspunten voor de nieuwe bestuursperiode in Veldhoven	65
Werken met scenario's.....	65
Het goed begeleiden van de groei.....	66
Versnellen en intensiveren van de duurzaamheidstransities	69
Modern besturen.....	72

Samenvatting

Inleiding

In deel 1 worden in de trendanalyse in acht hoofdstukken de landelijke trends en ontwikkelingen samengevat uit de algemene trendstudie van Platform31 en worden de trends en ontwikkelingen in en voor Veldhoven beschreven. Daarbij worden de kenmerken van en ontwikkelingen in Veldhoven vergeleken met vergelijkbare en omliggende gemeenten, de regio Zuidoost-Noord-Brabant, de provincie Noord-Brabant en Nederland.

In deel 2 worden op basis van de trends en ontwikkelingen vier aandachts- en discussiepunten aangereikt voor Veldhoven in de nieuwe bestuursperiode: 1) het kunnen werken met scenario's en omgaan met onzekerheden, 2) bewust groeien in kwaliteit, 3) versnellen en intensiveren van de duurzaamheidstransities en 4) het incorporeren van elementen van modern besturen.

Bijzonder voor Veldhoven zijn de groeimogelijkheden

Meer dan andere gemeenten is de ontwikkeling van Veldhoven met grote onzekerheden omgeven. Dit heeft te maken met de zeer sterke groei van ASML, de betekenis hiervan voor Veldhoven en de wijze waarop Veldhoven deze groei mogelijk maakt of niet of slechts deels kan volgen. Daarom wordt in de trendanalyse rekening gehouden met drie groeivarianten: 1) minimumvariant, 2) woondeal variant en 3) ASML variant.

De groeikansen voor Veldhoven zijn historisch uniek. Met visie, lef en een samenhangende en gebundelde inzet op vele terreinen (wonen, werken, cultuur, voorzieningen, welzijn, zorg en energie) kan Veldhoven (de regio, provincie én Nederland) de unieke kansen die er zijn door de sterke groei van ASML en andere regionale bedrijven maximaal benutten. Scenario's en varianten zijn behulpzaam om de kansen te benoemen en om het gesprek met elkaar aan te gaan om te komen tot een samenhangende en gebundelde inzet.

Samenvatting van de effecten van de varianten 2020 tot 2030/2040 in Veldhoven (totalen afgerond)

Variabelen	Minimum variant	Woondeal variant	ASML variant
Extra woningen	2.500	5.000	6.800 – 8.600
Extra inwoners	2.500	10.000	13.600 – 17.200
Extra banen	1.500	6.000	26.610 – 28.770
Totaal woningen 2040	22.500	25.000	27.000 – 29.000
Totaal inwoners 2040	48.000	55.500	59.000 – 65.000
Totaal banen 2040	38.000	42.000	63.000 – 65.000

Bron: raming Platform31. De ASML-variant heeft als horizon het jaar 2030 en de toename van extra woningen, inwoners en banen betreft de periode 2022 tot 2030.

Deel 1: Trendanalyse

Demografie

De bevolking in Nederland blijft volgens de bevolkingsprognose van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) de komende drie decennia toenemen. De verwachte groei van de Nederlandse bevolking wordt voor 83 procent verklaard door het saldo van de buitenlandse migratie en voor 17 procent door de natuurlijke aanwas. Natuurlijk is de bevolkingsprognose met onzekerheden omgeven. Het geboorte- en sterftcijfer kan feitelijk hoger of lager zijn dan nu verwacht, de levensverwachting kan stijgen of afnemen en het saldo van de buitenlandse migratie kan afnemen of nog veel meer toenemen. Voor individuele gemeenten is verder het binnenlandse migratiesaldo van belang. Verhuizen er meer inwoners uit andere gemeenten naar Veldhoven dan er inwoners vertrekken naar andere gemeenten of is het omgekeerde het geval? In de provinciale bevolkingsprognose (minimum variant) groeit de bevolking in Veldhoven de komende 20 jaar met bijna 6 procent; van 45.460 inwoners in 2020 naar 48.030 in 2040. De verwachte groei van de bevolking in Veldhoven wordt in de meest recente provinciale bevolkingsprog-

nose ongeveer gelijkelijk verklaard door het saldo van de buitenlandse en het saldo van de binnenlandse migratie. De verwachte negatieve natuurlijke aanwas (meer sterftes dan geboortes) drukt de bevolkingsgroei in Veldhoven. Verder valt op in de minimumvariant en in de provinciale prognose dat de komende 20 jaar in Veldhoven geen ontgroening wordt verwacht, dat het aantal 80-plussers met 84 procent toeneemt en dat de potentiële beroepsbevolking (15 tot 75 jaar) met drie procent afneemt.

De afname van de potentiële beroepsbevolking is een paradigmashift die ingrijpende gevolgen zal hebben. Ondernemers die niet of veel moeilijker kunnen groeien. Woningen die onvoldoende snel gebouwd en verduurzaamd kunnen worden. En allerlei publieke diensten (zorg, onderwijs, politie, gemeentelijke dienstverlening) die steeds moeilijker geleverd zullen kunnen worden. De potentiële groei van Veldhoven in de woondeal variant en de ASML variant maakt het mogelijk om de ingrijpende gevolgen van een krimpende beroepsbevolking in Veldhoven te voorkomen.

Economie

De economische gevolgen van de corona- en Oekraïne-crisis zijn nog onzeker. Door de ruimharige overheidssteun tijdens corona is de werkloosheid en het aantal faillissementen opmerkelijk laag. Er zijn bedrijven in leven gehouden die in normale economische omstandigheden hadden moeten stoppen. Het aflopen van de steunmaatregelen zal gepaard gaan met herstructureringen, een toename van het aantal faillissementen (met name in sectoren als de horeca, cultuur, sport, recreatie) en een toename van de werkloosheid.

Om de (lokale en regionale) economie te versterken, en de krimp van de potentiële beroepsbevolking minder een bottleneck te laten zijn, is het van belang om de productiviteitsontwikkeling en de arbeidsparticipatie te vergroten. Het ondernemingsklimaat, het participatie- en het sociaal beleid, een betere werking van de arbeidsmarkt, gevarieerd en goed onderwijs en permanente educatie kunnen hier een bijdrage aan leveren.

ASML en de sterke groei van ASML drukt een belangrijk stempel op het ondernemerschap in Veldhoven. De verwachte verdubbeling van ASML's omzet tot 2030 zorgt dat toeleverende bedrijven, de dienstverlening en de lokale economie hun omzet óók zien groeien. Deze grotere markt biedt ook ruimte voor nieuw ondernemerschap. Daarmee kan het aantal banen in Veldhoven sterk groeien en blijft Veldhoven de sterke werkgemeente die het nu reeds is.

Sociaal

Alle gemeenten moeten de vernieuwing, transformatie en innovatie in het sociale domein voortzetten. De belofte van de decentralisatie in 2015 is nog niet ingelost. Een belangrijke trend en opgave is om de zorg en ondersteuning voor de vergrijzende bevolking in wijk, buurt en kern goed te gaan regelen en organiseren. Met beter geschikte woningen (aanleunwoningen, knarrehoven, groepswoonvormen, zorghotelappartementen, e.d.), welzijnsvoorzieningen in wijk, buurt en kern (dagbesteding, 'huizen', 'kamers' en 'restaurants' van de wijk, nieuwe generatie bibliotheekfilialen) en nieuwe vormen van zorg (bijvoorbeeld betaalbare 24/7 professionele beschikbaarheid van zorg en welzijn, poliklinieken geriatrie in de buurt, wijkklinieken acute ouderenzorg).

Uit allerlei indicatoren (werkloosheid, bruto-arbeidsparticipatie, aantal huishoudens met een stapeling van voorzieningen, aantal bijstandshuishoudens, eenzaamheid, het onbenutte arbeidspotentieel en de lasten voor het hoofdtaakveld 'sociaal domein') blijkt dat de sociale problematiek in Veldhoven, vergelijkenderwijs, niet erg omvangrijk is.

Wel zijn het aantal "afgehaakten" en de toenemende kansenongelijkheid sociale ontwikkelingen die nieuwe aandacht behoeven. Bijna 30 procent van de bevolking voelt zich niet vertegenwoordigd, is ontevreden over politici, blijkt de politiek niet te vertrouwen en stemt vaak niet. De 30 procent "afgehaakten" zijn een uiterst complex, overlappend fenomeen van politiek protest, onbehagen, sociale marginalisering, gezondheidsproblemen, opleiding, woonplek en wijk. Zelfs in Nederland, één van de meest egalitaire verzorgingsstaten van de wereld, ontstaan derhalve nieuwe breuklijnen, nieuwe kansenongelijkheden, nieuwe verschillen in sociaal en uiteindelijk democratische kapitaal. Voor de (lokale) politiek is het een grote uitdaging om hier antwoorden op te vinden.

Op vele terreinen is een toenemende kansenongelijkheid zichtbaar. De coronacrisis heeft dat nog verder versterkt. Een toenemende kansenongelijkheid op de woningmarkt, in het onderwijs, op de arbeidsmarkt, in koopkracht (problematische schulden, armoede) en in gezondheid, levensverwachting en gezonde levensjaren. De verschillen op één domein hangen vaak samen met die op een ander domein. Daarbij is het onderwijs een belangrijke motor van kansenongelijkheid geworden. Er is een groeiende scheidslijn tussen hoog- en laagopgeleiden en een toenemende segregatie naar opleidingsniveau van ouders en leerlingen van verschillende sociaaleconomische achtergronden die elkaar steeds minder tegenkomen op school. In kansenongelijkheid en segregatie naar migratieachtergrond scoort Veldhoven gemiddeld. De segregatie naar (laag) opleidingsniveau is in Veldhoven relatief groot. Met de instroom van vele nieuwe inwoners wordt de traditionele sociale cohesie in Veldhoven minder vanzelfsprekend.

Veiligheid

De trend van afnemende geregistreerde criminaliteit en onveiligheidsbeleving in Nederland en Veldhoven duurt voort. Het aantal misdrijven in Veldhoven is gering, de veiligheid wijkt in aanzienlijke mate positief af van het Nederlandse gemiddelde, de scores van sociale veiligheid zijn de afgelopen jaren sterk verbeterd ten opzichte van de verbetering in de omringende en vergelijkbare gemeenten en er zijn relatief weinig drugsdelicten. Wel is er Veldhoven relatief veel sprake van online koop- en verkoopfraude en de onveiligheidsgevoelens van de Veldhovenaren dalen minder dan in omringende en vergelijkbare gemeenten.

Naast de relatief positieve ontwikkelingen voor wat betreft de traditionele, geregistreerde vormen van criminaliteit, is een zorgelijke ontwikkeling de toename van de cybergerelateerde criminaliteit en van de ondermijning. Cyberaanvallen kunnen grote maatschappelijke en financiële gevolgen hebben en tot aanzienlijke reputatieschade leiden. De digitale dreiging heeft een permanent karakter gekregen met het risico van (grootschalige) uitval van digitale diensten, processen of systemen (meldkamers, water- en energiesystemen, liften, verkeersinformatie) en maatschappelijke ontwrichting. Het besef dat ondermijning een groot maatschappelijk probleem is, staat niet meer ter discussie; zeker ook niet in Noord-Brabant. Maatschappelijke problemen die zich voordoen zijn gevaarlijke drugslabs in woonwijken, drugsdumpingen in de natuur, exorbitante criminele winsten die worden witgewassen (o.a. door middel van louche ondernemingen), excessief geweld, zoals liquidaties en (vergis)moorden in de openbare ruimte, bedreigde burgemeesters, intimidatie en corruptie, het ronselen van kinderen op schoolpleinen voor druggerelateerde criminaliteit, ondernemers en agrariërs die onder druk worden gezet, et cetera. De urgentie om de ondermijning aan te pakken, neemt toe.

Ruimte en wonen

In heel Nederland en ook in Veldhoven zijn er tekorten op de woningmarkt. Een woningmarkt die, met steeds duurdere woningen, ook voor een tweedeling zorgt omdat de insiders profiteren en de outsiders de dupe zijn. Het huidige woningaanbod (oud en nieuw) sluit ook kwalitatief onvoldoende aan op de huidige en toekomstige vraag. Tegenwoordig zoeken vooral één- en tweepersoonshuishoudens naar een woning, terwijl zeventig procent van de woningen een gezinswoning is met een indeling die niet meer goed past bij de veranderende huishoudens. Alleenstaande ouderen zien geen aantrekkelijk aanbod en blijven te lang wonen in hun (te) grote eengezinshuis. Ook daardoor stagneert de doorstroming.

Om tot de benodigde miljoen extra woningen te komen in Nederland en de 5.000 tot 8.600 extra woningen in Veldhoven moet sneller gebouwd worden. In de ASML variant is die opgave in Veldhoven en de regiogemeenten nog veel urgenter en groter dan gemiddeld in heel Nederland. Naast het bouwen van nieuwe woningen kan meer aandacht besteed worden aan het intensiever benutten van de bestaande woningvoorraad.

De inwoners en toekomstige inwoners van Veldhoven stellen steeds hogere eisen aan de kwaliteit van hun woon- en leefomgeving. Bij de hogere eisen horen rood, groen en blauw beter met elkaar verbinden, meer kwaliteit, meer variatie, meer gemengde woonwerk milieus, meer functiemenging en goede stedelijke voorzieningen.

De vele claims zorgen voor grote druk op de schaarse ruimte ('niet alles past overal'). Daarom dient de beschikbare ruimte slimmer te worden gebruikt: met menging van functies, met volgtijdelijk en meervoudig gebruik, met intensivering en met diversificatie.

Bereikbaarheid en mobiliteit

De toename van de bevolking, het omvangrijke saldo van de buitenlandse migratie, de sterke toename van het aantal (eenpersoons)huishoudens, de groeiende groep vitale ouderen, de groei van de economie, de globalisering en specialisatie (met vele gespecialiseerde toeleveranciers op soms grote afstand), bedrijven en supermarkten die niet of nauwelijks voorraden aanhouden en de toename van het aantal deeltijdbanen zorgt voor een groei van het aantal verplaatsingen. Aan de groei van de mobiliteit komt hierdoor voorlopig geen einde. In de verplaatsingen en de toename van het aantal verplaatsingen is de auto dominant.

Ondanks dat Nederland een van de best ontwikkelde transportnetwerken in Europa en de wereld heeft, zijn er plekken in Nederland waar het mobiliteitssysteem tegen de grenzen van zijn capaciteit aanloopt. Zeker ook in het Stedelijk Gebied Eindhoven. Verder dringen overal in het land de klimaatdoelstellingen zich op, stellen de inwoners eisen aan een betere leefbaarheid en moet in de publieke ruimte – mede in het licht van de vergrijzing – méér ruimte ontstaan voor voetgangers.

De opgave voor de korte en lange termijn is het verbeteren van de samenhang tussen verstedelijking, infrastructuur en mobiliteit op vooral lokale en regionale schaal. In een toekomstbestendig mobiliteitssysteem staat de gebruiker centraal en is de impact op de leefomgeving minimaal. Het mobiliteitsbeleid dient erop gericht te zijn om meerdere maatschappelijke doelen (nabijheid van werk en voorzieningen, sociale cohesie, versterking economische structuur, het vergroten van de leefbaarheid) te realiseren.

De doorstroming van het verkeer en de bereikbaarheid is in Veldhoven een grote opgave vanwege de sterke groei van ASML. Aandacht voor de bereikbaarheid van het bedrijventerrein De Run staat daarin met stip op één. Zonder méér duurzame mobiliteit op korte termijn (vooral een toename van het gebruik van de fiets), een schaal-spong in het openbaar vervoer (o.a. de HOV-verbinding tussen station Eindhoven Centraal en De Run en de doorontwikkeling van het HOV-netwerk) en het sterk terugdringen van het gebruik van de auto in de verplaatsingen zal de beoogde groei van ASML en de economische ontwikkeling van Veldhoven en de regio sterk gehinderd worden.

Duurzaamheid

De internationale en nationale akkoorden verplichten Nederland en de gemeenten (ook Veldhoven) om de hoeveelheid CO₂ in 2030 met 55 procent te reduceren en met 100 procent in 2050 ten opzichte van 1990. De gemeente heeft een belangrijke rol in de energietransitie in de Gebouwde Omgeving. Van 2012 naar 2020 neemt de CO₂-uitstoot van woningen in Veldhoven met bijna 18 procent af. Dit is geen slechte prestatie; al realiseren de omringende gemeenten Geldrop-Mierlo, Valkenswaard, Best, Nuenen en Waalre een nog grotere reductie. In Veldhoven is er een sterke stijging van het aantal daken met zonnepanelen. In 2021 is in Veldhoven het percentage woningen met geregistreerde zonnepanelen 20 procent, in de Metropoolregio Eindhoven is dat gemiddeld 19 procent, in de provincie Noord-Brabant 17 procent en in Nederland gemiddeld 16 procent. In Veldhoven heeft zo'n 1 op de 5 woningen energielabel A of hoger. Het percentage woningen met een energielabel E, F of G is in 2021 in Veldhoven slechts 6,3 procent, in de provincie Noord-Brabant gemiddeld 12,7 procent, in de gemeenten met tussen de 25.000 en 50.000 inwoners gemiddeld 14,7 procent en in heel Nederland gemiddeld 16,0 procent.

Omdat Veldhoven (nog) geen grootschalige opwekking van hernieuwbare energie heeft, het buitengebied relatief klein is en er restricties zijn in de bouw van windmolens door de nabijgelegen luchthaven is in 2019 het percentage hernieuwbare energie totaal (warmte, elektriciteit, vervoer) slechts 4,4 procent en het percentage hernieuwbare elektriciteit 4,2 procent. In de vergelijkbare en omringende gemeenten, in de RES-regio Metropoolregio

Eindhoven, de provincie Noord-Brabant en in Nederland liggen deze percentage hoger en soms aanzienlijk hoger. Om de eigen, nationale en Europese doelstellingen in 2030 en 2050 te halen, zijn zeker ook in Veldhoven aanzienlijk versnellingen en intensiveringen nodig. Deze versnellingen en intensiveringen zijn in dit decennium nodig anders worden de doelstellingen in de energietransitie, klimaatadaptatie, circulariteit en voedseltransitie onbereikbaar. Nu de plannen (RES, warmtevisie, e.d.) zijn gemaakt, komt het aan op daadkrachtige uitvoering. Daarbij moeten de klassieke ruimtelijke opgaven (stedelijke ontwikkeling, mobiliteit, natuur en landschap, ruimtelijke economie) regionaal verbonden worden met de duurzaamheidstransities (klimaatadaptatie, energietransitie, landbouwtransitie en circulaire economie).

De ingrijpende duurzaamheidstransities dwingen een groot aantal ongemakkelijke keuzes af, gaan gepaard met creatieve destructie, roepen allerlei weerstanden op en tasten gevestigde belangen aan. Dit noopt de overheden (ook in Veldhoven) om vanuit het publieke belang een breed interventierepertoire in te zetten (vernieuwen, beschermen, bewaken, versterken, aanjagen, verdelen, compenseren, loslaten én radicaal doordrukken). Dit vergt krachtige bestuurders (nationaal, provinciaal, regionaal, gemeentelijk). Voor de ingrijpende transitie is het van belang om ook te beschikken over een aansprekend en motiverend toekomstbeeld en – verhaal, om veel ruimte te laten voor burgerinitiatieven en om inwoners te betrekken bij het nadenken over de toekomst, ze te confronteren met de dilemma's en hierin keuzes laten maken door middel van bijvoorbeeld burgerfora, preferenda en ontwerpateliers. Door meer ruimte te geven aan burgerinitiatieven en burgercoöperaties, burgers méér te betrekken bij de duurzaamheidsopgaven en burgers te laten delen in de opbrengsten van duurzame energie kan de polarisatie rond duurzaamheidsvraagstukken en de NIMBY-problematiek verminderen.

Bestuur

De taken waar de gemeenten voor staan nemen toe, worden steeds belangrijker en ook ingewikkelder. De gemeente is bijvoorbeeld in het sociale- en ruimtelijke domein en voor de energietransitie de belangrijkste overheid voor de burger geworden. Hoewel de taken voor gemeenten toenamen, belangrijker werden én ingewikkelder, zijn de budgetten niet meegegroeid. Bovendien gingen de decentralisaties in het sociaal domein gepaard met bezuinigingen. Dit leidde tot financiële tekorten op lokaal niveau. De ruimte om zelfstandig keuzes te maken, kwam daardoor onder druk te staan. Deze druk is er ook in Veldhoven. Er is te weinig capaciteit en er zijn te weinig middelen ten opzichte van de ambities en opgaven. Tegelijkertijd blijkt dat de uitgaven voor 'bestuur en ondersteuning' per inwoner in Veldhoven lager zijn dan gemiddeld in alle Nederlandse en Brabantse gemeenten en lager dan gemiddeld in alle gemeenten met tussen de 20.000 en 50.000 inwoners.

Mede vanwege de diverse incidenten (Belastingdienst, Toeslagenaffaire, UWV, CBR, e.d.) is er in toenemende mate aandacht voor het belang van de kwaliteit van de beleidsuitvoering en de menselijke maat. Gemeenten krijgen ook steeds vaker te maken te krijgen met incidenten die invloed hebben op de manier waarop burgers tegen het lokaal openbaar bestuur aankijken. Na een omstreden besluit van de gemeente met mogelijke maatschappelijke impact (bijvoorbeeld de komst van windmolens), of rond sommige landelijke maatregelen zoals de introductie van de avondklok of 2G laten burgers luidruchtig en soms ook op onverantwoorde wijze hun ongenoegen blijken. Berichtgeving op sociale media jagen de maatschappelijke onrust aan, kunnen de zichtbaarheid van maatschappelijke onrust vergroten en kunnen het verlangen naar verbondenheid in allerlei bubbels ondersteunen. Voor het lokaal bestuur brengt dit nieuwe uitdagingen met zich mee voor het functioneren van de democratie, het handhaven van de rechtsorde, het zorgen voor vertrouwen in het bestuur en het versterken van de verbondenheid tussen de Veldhovenaren.

In toenemende mate groeit het besef dat alléén door interbestuurlijke samenwerking en de samenwerking met de maatschappelijke partners de grote maatschappelijke opgaven (energietransitie, woningbouwopgave, werklocaties, betere werking arbeidsmarkt, transitie naar een circulaire economie, etc.) doelmatig en effectief aangepakt kunnen worden. Tot nu toe laten de overheden (Rijk, provincie, gemeenten) belangrijke steken vallen in de opgevegerichte samenwerking. Doelen worden niet altijd gezamenlijk opgesteld, noodzakelijke spelers worden niet betrokken, er is geen regie en er is bijna altijd onduidelijkheid over de financiën en instrumentatie. Veldhoven kan aan deze geleerde lessen in Nederland voor de nieuwe bestuursperiode conclusies verbinden.

Deel 2: Enkele aandachtspunten voor de nieuwe bestuursperiode in Veldhoven

De opgaven voor Veldhoven voor de nieuwe bestuursperiode zijn groot en complex. Daarbij kunnen enkele aandachtspunten behulpzaam zijn bij het maken van keuzes: 1) werk met scenario's, 2) het bewust groeien in kwaliteit en het goed begeleiden van de groei, 3) het versnellen en intensiveren van de duurzaamheidstransities en 4) het overwegen of elementen van 'modern besturen' behulpzaam kunnen zijn.

Werken met scenario's

Vanwege de grote onzekerheden over de ontwikkeling van Veldhoven de komende twee bestuursperiodes is het voor Veldhoven verstandig om te werken met scenario's. Het werken met scenario's kan ook behulpzaam zijn om tot een balans te komen tussen ambities, opgaven en capaciteit. Daarbij is het van belang dat er ook duidelijke keuzes gemaakt worden en dat de inwoners, ondernemers, maatschappelijke organisaties bij de afweging van de beleidsalternatieven en de dilemma's betrokken worden. Door gezamenlijk scenario's te ontwikkelen, kan gewerkt worden aan een gedeeld toekomstperspectief en kan de samenwerking tussen de gemeente en de belanghebbenden versterkt worden. Een goede set scenario's heeft uiteindelijk ten doel mensen te stimuleren om wensbeelden ter discussie te stellen en oude patronen te doorbreken. Dit kan soms confronterend zijn, maar bovenal biedt het veel inspiratie en nieuwe inzichten. Daarbij kan bijvoorbeeld naar voren komen dat een ambitie om minimaal de basis op orde te hebben, in control te zijn en om de wettelijke taken goed uit te voeren té beperkt is gezien de grote opgaven én kansen. Kansen om vanuit de toegenomen middelen (Rijk, regio, ASML, OZB) de grote opgaven aan te pakken en de voorzieningen te verbeteren, om de dreiging van de krimp van de potentiële beroepsbevolking af te wenden, om door de groei te omarmen het aantal banen in Veldhoven vrij "automatisch" met 10.000 tot 13.000 (excl. de nieuwe ASML-medewerkers) te doen toenemen en daarmee de kansen voor alle Veldhovenaren om mee te doen, te vergroten.

Het goed begeleiden van de groei

Tot op heden is het moeilijk om de Veldhovense kwaliteit te definiëren. Veldhoven wordt gekenmerkt door dorpse gevoelens in een verstedelijkte omgeving, door verbondenheid en verscheidenheid en door *'the best of both worlds'*. De trek van velen naar Brainport Eindhoven en het Stedelijk Gebied Eindhoven zet druk op de woningmarkt, het mobiliteitssysteem, het ecosysteem, het watersysteem, de energievoorziening en op de ruimte voor passende werklocaties. Als centraal uitgangspunt kan voor de nieuwe bestuursperiode gekozen worden om bewust te groeien in kwaliteit en om de groei goed te begeleiden. In deel 1 (Trendanalyse) zijn reeds vele voorbeelden opgenomen van het bewust groeien in kwaliteit: het kwalitatief versterken van de werklandschappen, meer gemengde woonwerkmilieus, het versterken van het hart van Veldhoven, het sterk inzetten op duurzame mobiliteit en het wijzigen van de *modal split* keuze, het goed gaan regelen van de zorg en ondersteuning voor de sterke toenemende groep 75- en 80-plussers in wijk buurt en kern, et cetera.

Voor het bewust groeien in kwaliteit kan ook nagedacht worden over de volgende aspecten:

- Kies voor besluiten en ingrepen waar de gemeente 10, 20 en 50 jaar geen spijt van krijgt.
- Laat ondanks de noodzaak om op korte termijn veel woningen te bouwen en om ruimte voor bedrijvigheid te reserveren kwaliteit boven kwantiteit gaan.
- Veldhoven heeft met de woondeal en de ASML variant de mogelijkheid om de krimp van de potentiële beroepsbevolking om te buigen; een verwachte krimp van de potentiële beroepsbevolking die in vele andere gemeenten in het land de economische ontwikkeling en het leveren van publieke diensten ernstig zal gaan belemmeren.
- Ondersteun en sluit aan bij de dynamische high tech ondernemersecosystemen in Veldhoven en de regio. Ondersteun en stimuleer de kennisuitwisseling in de regio en de kwaliteit van en variatie in het onderwijs. Dat zijn aanknopingspunten om de groei goed te begeleiden en om de kwaliteit te vergroten.
- Alle maatregelen die bijdragen aan het vergroten van de arbeidsproductiviteitsontwikkeling en het arbeidsaanbod zorgen voor een kwalitatieve versterking van de groei.

Versnellen en intensiveren van de duurzaamheidstransities

In Veldhoven zijn de afgelopen bestuursperiode de plannen gemaakt om de duurzaamheidstransities te versnellen en te intensiveren. De komende bestuursperiode moeten de grote stappen gezet gaan worden anders zijn de doelstellingen in 2030, 2040 en 2050 niet langer haalbaar. Enkele aandachtspunten die daarbij in en voor de nieuwe bestuursperiode afgewogen kunnen worden:

- Voor de versnellingen en intensiveringen is een leidende rol van het Rijk en de lokale overheid noodzakelijk.
- Benut tegelijkertijd maximaal de ideeën en ambities van bewoners en bewonersinitiatieven.
- Schets een aantrekkelijk toekomstperspectief.
- Verbindt beter de vier duurzaamheidstransities (energietransitie, transitie naar een circulaire economie, klimaatadaptatie en voedseltransitie) en verbindt ze met de overige regionale opgaven.

Weeg elementen van modern besturen af

Alle opgaven van Veldhoven kunnen alleen maar adequaat aangepakt worden als er sprake is van modern besturen. De gemeente moet zich ontwikkelen, professionaliseren, digitaliseren, informatie en data goed gebruiken, de burgerbetrokkenheid vergroten en de samenwerking met de maatschappelijke partners en in de regio intensiveren om de balans tussen ambities, opgaven en capaciteit veel beter te realiseren. Daarbij kunnen voor de nieuwe bestuursperiode de volgende elementen opnieuw doordacht worden:

- Duidelijke lange termijn keuzes zorgen voor een vertrouwenwekkend bestuur.
- Wees selectief, differentieer en kies!
- Intensievere en nog betere regionale samenwerking.
- Betrek burgers bij het beleid met een heldere kaderstelling en duidelijke spelregels vooraf.
- Geef meer aandacht aan de menselijke maat en de kwaliteit van uitvoering.
- Overweeg het vergroten van Brede Welvaart als centrale focus.

Inleiding

Platform31 heeft voor alle G40 en M50-gemeenten een algemene trendstudie gemaakt *Herstel en perspectief in tijden van transitie. Stedelijke trends en opgaven voor 2022 e.v.* In acht thematische hoofdstukken (demografie, economie, sociaal, veiligheid, ruimte en wonen, mobiliteit, duurzaamheid en bestuur) zijn de belangrijkste trends en ontwikkelingen voor de gemeenten beschreven en de opgaven, kansen, denk- en oplossingsrichtingen waar men over na kan denken om in te spelen op de trends en ontwikkelingen.¹ In het verlengde van onze algemene trendstudies voor gemeenten zijn in de afgelopen vier jaar voor dertig steden, gemeenten en regio's in het hele land maatwerktrendstudies verricht en ook in het verlengde van de jongste trendstudie zijn en worden twaalf maatwerktrendstudie gemaakt. Vele van deze trendstudies maken onderdeel uit van de overdrachtdossiers die gemaakt zijn voor de politieke partijen die ná de verkiezingen een nieuw college gaan vormen.

Trendanalyse voor Veldhoven april 2020

Twee jaar geleden heeft ook Veldhoven Platform31 uitgenodigd om een maatwerktrendanalyse uit te voeren voor de heidag van het college en managementteam in april 2020. In deze analyse is Veldhoven vergeleken met gemeenten met een zelfde zwaarte van gemeentelijke taken. In de bekostiging door het rijk van de gemeenten wordt rekening gehouden met de zwaarte van de gemeentelijke taken voor elke gemeente. De zwaarte van de gemeentelijke taken wordt door het ministerie van BZK bepaald aan de hand van de twee indicatoren: 'sociale structuur' en 'centrumfunctie'. Elke Nederlandse gemeente wordt met een vierdeling gekenmerkt qua sociale structuur (zwak, matig, redelijk of goed) en qua centrumfunctie (sterk, redelijk, weinig of zonder). Veldhoven heeft de zwaarte van gemeentelijke taken die hoort bij een *redelijke sociale structuur* en een *redelijke centrumfunctie*. Vergelijkbare gemeenten – met tussen de 35.000 en 75.000 mensen én een zelfde mate van stedelijkheid als Veldhoven – zijn: Etten-Leur, Heerhugowaard, Huizen, Leidschendam-Voorburg, Nieuwegein, Oosterhout en Zwijndrecht. Deze gemeenten liggen net zoals Veldhoven in de nabijheid van een grotere gemeente zodat ook deze benchmarkgemeenten de mogelijkheid hebben om massa, dichtheid en functies van de nabijgelegen grote stad “te lenen”. Aan deze benchmarkgemeenten zijn in de analyse van 2020 Houten – bij Utrecht – toegevoegd (iets lichtere taak door de goede sociale structuur), de provincie Noord-Brabant en Nederland. Verder is de buurgemeente Eindhoven aan de vergelijking toegevoegd. Soms zijn aan de vergelijking – afhankelijk van de gebruikte bron – de gemiddelde scores van alle gemeenten die evenals Veldhoven sterk stedelijk zijn en de gemiddelde scores van alle gemeenten met tussen de 25.000 en 50.000 inwoners.

In de huidige trendanalyse is Veldhoven vergeleken met andere gemeenten. Door de vestiging van de sterk groeiende ASML in Veldhoven – een belangrijke motor van nationale, regionale en lokale groei – is de vergelijking van Veldhoven met andere gemeenten buiten de regio niet goed mogelijk.² Daarom is Veldhoven in deze trendanalyse vergeleken met omringende gemeenten die zo veel mogelijk vergelijkbaar zijn met Veldhoven en die ook de effecten van de uitzonderlijk sterke groei van ASML ondervinden. Gekozen zijn de vergelijkbare regiogemeenten: Best, Geldrop-Mierlo, Gemert-Bakel, Nuenen, Gerwen en Nederwetten, Son en Breugel, Valkenswaard en Waalre. Ook nu is Eindhoven weer aan de vergelijking toegevoegd en de regio Zuidoost-Noord-Brabant, de provincie, Nederland en – afhankelijk van de bron – de gemiddelde scores van alle gemeenten die evenals Veldhoven sterk stedelijk zijn en de gemiddelde scores van alle gemeenten met tussen de 25.000 en 50.000 inwoners. De vergelijking van Veldhoven met omringende (Brabantse) gemeenten heeft bovendien het voordeel dat van de meest recente bevolkings-, huishoudens- en woningbehoefteprognoses gebruik gemaakt kan worden van de provincie.

¹ Koos van Dijken en Ruud Dorenbos (red.), *Herstel en perspectief in tijden van transitie. Stedelijke trends en opgaven voor 2022 e.v.*, Platform31, Den Haag, juli 2021, blz. 32.

² Gemeente Veldhoven, *Kadernota 2022*, versie 1.0., blz. 5.

Grote bandbreedte van ontwikkelmogelijkheden Veldhoven

Meer dan andere gemeenten is de ontwikkeling van Veldhoven met grote onzekerheden omgeven. Dit heeft te maken met de zeer sterke groei van ASML, de betekenis hiervan voor Veldhoven en de wijze waarop Veldhoven deze groei mogelijk maakt of niet of slechts deels kan volgen. Daarom wordt in de trendanalyse rekening gehouden met drie groeivarianten:

1. minimumvariant
2. woondeal variant
3. ASML variant.

De kansen voor Veldhoven met ASML zijn historisch uniek. Met visie, lef en een samenhangende en gebundelde inzet op vele terreinen (wonen, werken, cultuur, voorzieningen, welzijn, zorg en energie) kan Veldhoven (de regio, provincie én Nederland) de unieke kansen die er zijn door de sterke groei van ASML maximaal benutten. Scenario's en varianten zijn daarbij behulpzaam om de kansen te benoemen en om tot de samenhangende en gebundelde inzet te komen.

Minimumvariant

In de jongste bevolkings- en huishoudensprognose en de woningbehoefteraming van de provincie Noord-Brabant neemt de komende twintig jaar in Veldhoven het aantal woningen (afgerond) met 2.500 woningen toe, het aantal inwoners met 2.500 en het aantal huishoudens met 1.700. In de provinciale prognose wordt in 2030 in Veldhoven een bevolkingsomvang van 47.275 inwoners verwacht; dit zijn 1.775 inwoners meer dan in 2020.³

De toename van het aantal inwoners gaat "automatisch" gepaard met een toename van de verzorgende bedrijvigheid en verzorgende banen (detailhandel, kappers, advocaten, recreatie, sport, e.d.). Wel is van belang dat voor deze toename van de bedrijvigheid ruimte wordt gereserveerd. Als deze ruimte er niet is dan wordt de toename van het aantal arbeidsplaatsen in Veldhoven afgeknepen. Bij een woon-werkbalans van 1.000 banen per 1.000 inwoners van 15 tot 65 jaar zorgt de toename van het aantal inwoners voor een extra groei van ongeveer 1.500 banen.⁴ In de minimumvariant krimpt de potentiële beroepsbevolking zodat het onwaarschijnlijk is dat in deze variant de stuwende bedrijvigheid en het aantal stuwende banen kan toenemen.⁵

Woondeal variant

De woondeal is als uitgangspunt genomen in het verstedelijkingsakkoord Stedelijk Gebied Eindhoven. In het verstedelijkingsakkoord Stedelijk Gebied Eindhoven wordt er van uitgegaan dat in het Stedelijk Gebied Eindhoven (SGE) het aantal inwoners de komende dertig jaar met 100.000 inwoners toeneemt. Van ruim 520.000 inwoners momenteel naar ruim 620.000 inwoners in 2050.⁶ Een verwachte toename van 19 procent. Daardoor is er in het Stedelijk Gebied Eindhoven in de periode 2019 tot en met 2023 behoefte aan 27.000 extra woningen en tussen 2024 en 2040 aan 22.500 tot 35.000 extra woningen.⁷ De negen gemeenten in het Stedelijk Gebied Eindhoven zorgen ieder voor zich op eigen wijze voor een deel van de benodigde extra woningen. Door de plancapaciteit uit te breiden tot 130 procent wordt ingezet op plannen voor 74.000 woningen, zodat de kans vergroot wordt dat de benodigde 62.000 woningen daadwerkelijk gebouwd kunnen worden.

Voor Veldhoven houdt de woondeal in ongeveer 5.000 extra woningen tot 2040. Met een gemiddelde woningbezetting van twee personen zorgt dat voor 10.000 extra inwoners in 2040.⁸ Vanwege de groei van het aantal inwoners neemt – als hiervoor ruimte wordt geboden – ook de verzorgende bedrijvigheid en het aantal verzorgende

³ Provincie Noord-Brabant, *De bevolkings- en woningbehoefteprognose Noord-Brabant*, actualisering 2020 (september 2020).

⁴ De leeftijdsgroep 15 tot 65 jaar vormt naar verwachting in 2030 ongeveer 60 procent van het totaal aantal inwoners. Een toename van 2.500 inwoners wordt daarom verondersteld voor 1.500 banen verzorgende werkgelegenheid te zorgen.

⁵ In heel Nederland, en met slechts enkele uitzonderingen, daalt het aantal banen in de stuwende bedrijvigheid en neemt het aantal banen toe in de verzorgende bedrijvigheid. Gerard Marlet, Marten Middeldorp, Roderik Ponds en Clemens van Woerkens, *Atlas voor gemeenten 2019*, Utrecht, 2019, blz. 232.

⁶ Rijk, provincie Noord-Brabant en negen gemeenten SGE, *Verstedelijkingsakkoord Stedelijk Gebied Eindhoven: deel 1 – visie*, versie 6.0 – 25 november 2021, blz. 9.

⁷ *Woondeal BZK – Stedelijk Gebied Eindhoven – provincie Noord-Brabant*.

⁸ In de provinciale prognoses wordt uitgegaan van 2,23 personen per woning in 2020, van 2,18 personen per woning in 2030 en van 2,15 personen per woning in 2050. Gemeente Veldhoven gaat in de woningbouwopgave uit van 2,1 inwoners per woning voor de nabije toekomst. Omdat een deel van de

banen toe met 6.000 banen. Vanwege de toename van de potentiële beroepsbevolking in deze variant is het niet uitgesloten dat ook de stuwende bedrijvigheid iets gaat toenemen. In de raming van de woondeal variant is hier geen rekening mee gehouden.

ASML variant

De afgelopen vijftien jaar kent ASML een enorme groei. En aan deze sterke groei is voorlopig geen einde gekomen. In de periode 2020 tot 2025 wordt een toename van 5.000 werknemers verwacht.⁹ Elke maand komen er 200 werknemers bij. De enorme groei van ASML is ongekend in de Nederlandse context. De regio MRE heeft, mede door ASML, de afgelopen jaar een gemiddelde economische groei gekend van bijna drie procent per jaar.

Op dit moment werken bijna 17.000 werknemers bij ASML in Brainport Eindhoven. ASML verwacht in 2030 de omzet verdubbeld te hebben. Hierdoor groeit het aantal medewerkers van 17.000 (eind 2021) naar 35.000 in 2030. Deze 18.000 nieuwe werknemers de komende acht jaar moeten ook ergens in de regio kunnen wonen. Voor de nieuwe ASML-werknemers die een woning in Veldhoven willen betrekken kan een bovengrens (20 procent) en ondergrens (10 procent) geraamd worden.¹⁰ Bij 18.000 nieuwe medewerkers betekent dat 1.800 (10 procent) tot 3.600 (20 procent) extra woningen voor de nieuwe ASML-medewerkers in Veldhoven. Dit komt bovenop het aantal nieuwe woningen in de woondeal variant, zodat in de ASML-variant rekening gehouden moet worden met tussen 6.800 en 8.600 nieuwe woningen tot 2030 in Veldhoven. Met een gemiddelde woningbezetting van twee personen per woning leidt dit tot tussen de 13.600 en 17.200 extra inwoners in Veldhoven en bijgevolg tot 8.160 tot 10.320 extra banen in de *verzorgende bedrijvigheid*. De toename van de omzet bij ASML zorgt bovendien voor een toename van de *stuwende bedrijvigheid* en van het aantal banen in de toeleveringsketen en in de dienstverlening in de regio.¹¹ Dit zorgt voor 45.000 extra regionale banen in de toeleveringsketen en dienstverlening. Daarmee is ASML een motor van economische groei, welvaart én banenontwikkeling in de hele regio. Er wordt verondersteld dat deze banen in de toeleveringsketen en dienstverlening vooral de bedrijvigheid in de regio Zuidoost-Noord-Brabant ten goede komt. Het aantal vestigingen in Veldhoven vormt 5 procent van alle vestigingen in de regio Zuidoost-Noord-Brabant. Op basis hiervan wordt geraamd dat er een toename zal zijn van het aantal banen in de toeleveringsketen en in de dienstverlening in Veldhoven van 2.250 banen.

Van de 18.000 nieuwe banen in de vestigingen van ASML in Brainport Eindhoven wordt verondersteld dat er 90 procent werkzaam zullen zijn in de ASML-vestigingen in Veldhoven.¹² Het aantal banen in Veldhoven neemt door de extra banen in de verzorgende bedrijvigheid, de toeleverindustrie en dienstverlening én de nieuwe ASML-medewerkers toe met tussen de 26.610 en 28.770 banen tot 2030. Dit maakt dat er afgerond tussen de 63.000 en 65.000 banen zullen zijn in 2030 in Veldhoven.

nieuwe medewerkers van ASML expats zijn die nog geen gezin hebben of die hun gezin nog niet laten overkomen, gaat Platform31 in de variant uit van twee inwoners per woning.

⁹ Studio Bereikbaar, *De Run Maatregelenposter*, december 2019, blz. 2.

¹⁰ Eind 2014 woonden in elk van de gemeenten Eindhoven, Veldhoven, Waalre, Helmond, Best, Valkenswaard, Tilburg en Geldrop meer dan honderd ASML-werknemers. Van de totaal 3.356 ASML-werknemers die eind 2014 in deze acht gemeenten woonden, hadden er 54,9 procent een woning in Eindhoven en 21,3 procent een woning in Veldhoven. Bron: *ASML in Veldhoven. Waar wonen onze medewerkers (vaste medewerkers eind 2014)?* Als bovengrens kan er van uitgegaan worden dat 20 procent van de nieuwe ASML-medewerkers in Veldhoven een woning zoeken. Als alle nieuwe werknemers een woning zoeken in het Stedelijk Gebied Eindhoven (SGE), en elke gemeente naar rato van zijn bevolkingsaandeel voor een woning zorgt, dan moet er in Veldhoven voor 8,7 procent van de nieuwe werknemers een woning komen. Als ondergrens kan er van uitgegaan worden dat 10 procent van de nieuwe medewerkers in Veldhoven wil, kan en gaat wonen. Omdat ASML het liefst wil dat de nieuwe medewerkers op fietsafstand (< 8 km) van hun werkplek kunnen wonen (of nabij een transportknooppunt) is de bovengrens van 20 procent geen extreem uitgangspunt voor de raming van het aantal benodigde woningen in Veldhoven in de variant ASML.

¹¹ ASML gaat er vanuit dat een directe baan bij ASML voor 2,5 banen zorgt in de toeleverindustrie en dienstverlening. Dit komt overeen met de feiten in het factsheet van Brainport: 24 banen in productie en keten zorgen voor de regionale multiplier van 24 banen in de toeleveringsketen en 32 banen in de dienstverlening. Brainport Eindhoven, *Factsheet Jaarplan 2022*.

¹² De belangrijke vestiging van ASML in Brainport Eindhoven, en tevens de mondiale hoofdvestiging van ASML, is gevestigd op het bedrijventerrein De Run in Veldhoven. ASML streeft er naar om vele van de nieuwe medewerkers te laten werken op de ASML-locatie op De Run.

Samenvatting van de effecten van de varianten 2020 tot 2030/2040 in Veldhoven (totalen afgerond)

Variabelen	Minimum variant	Woondeal variant	ASML variant
Extra woningen	2.500	5.000	6.800 – 8.600
Extra inwoners	2.500	10.000	13.600 – 17.200
Extra banen	1.500	6.000	26.610 – 28.770
Totaal woningen 2040	22.500	25.000	27.000 – 29.000
Totaal inwoners 2040	48.000	55.500	59.000 – 65.000
Totaal banen 2040	38.000	42.000	63.000 – 65.000

Bron: raming Platform31. In 2020 zijn er in Veldhoven 20.000 woningen, 45.500 inwoners en 36.360 banen. De ASML-variant heeft als horizon het jaar 2030 en de toename van extra woningen, inwoners en banen betreft de periode 2022 tot 2030.

In de Kadernota 2022 van Veldhoven wordt uitgegaan van een groei naar 50.000 inwoners en naar 35.000 tot 40.000 banen. De woondeal variant van Platform31 komt tot iets hogere aantallen en de ASML variant tot beduidend hogere aantallen.

Leeswijzer

De acht thematische paragrafen over de trends en opgaven (demografie, economie, sociaal, etc.) bevatten in deel 1 de belangrijkste bevindingen uit de algemene trendstudie en de duiding hiervan voor Veldhoven. Voor de duiding van de trends en ontwikkelingen voor Veldhoven wordt mede gebruik gemaakt van vergelijkende statistieken.

In deel 2 worden op basis van de trends en ontwikkelingen in de diverse hoofdstukken als sluitstuk vier aandacht- en discussiepunten aangereikt voor college, raad en ambtelijke organisatie in de nieuwe bestuursperiode:

- het kunnen werken met scenario's en omgaan met onzekerheden;
- bewust groeien in kwaliteit;
- versnellen en intensiveren van de duurzaamheidstransities;
- het incorporeren van elementen van modern besturen.

Deel 1: Trendanalyse

1 Demografie

Demografische trends en ontwikkelingen in Nederland

Bevolkingsgroei en verstedelijking de komende dertig jaar

Op basis van de bevolkingsprognose 2020-2070 van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) blijft de bevolking van Nederland de komende vijftig jaar groeien. De groei van de bevolking slaat vooral neer in de grotere steden. De verstedelijking in Nederland zet door.¹³

De Nederlandse bevolking is de afgelopen twintig jaar met 1½ miljoen inwoners gegroeid, van wie 96 procent – inclusief de tweede generatie (vaak in Nederland geboren) – een migratieachtergrond heeft.¹⁴ Migranten vestigen zich vaak in de grotere steden. In de (grote) steden zijn de banen (vaak laaggeschoold) en daar kunnen de migranten terugvallen op reeds gevestigde migrantengemeenschappen (en relatief veel landgenoten) die hen helpen bij allerlei praktische zaken.¹⁵

Uit de scenario's van het CBS en het NIDI komt naar voren dat het aantal inwoners in Nederland in 2050 kan variëren van 17,4 miljoen inwoners (in geval van een laag geboortecijfer, stagnerende levensverwachting en afnemende migratie) tot 21,8 miljoen inwoners (in geval van een stijgend geboortecijfer, een stijgende levensverwachting en een toenemend migratiesaldo).¹⁶ Hoeveel mensen er over drie decennia in Nederland zullen wonen, zal deels het gevolg zijn van gevoerd beleid.¹⁷

Om vestiging en vertrek adequaat te kunnen beïnvloeden, dienen gemeenten en regio's goed in beeld te hebben hoe aantrekkelijk men is voor de huidige inwoners en voor eventueel toekomstige inwoners in de verschillende levensfasen en soort huishoudens. Wat zijn bijvoorbeeld de oorzaken van vertrek en vestiging in de eigen gemeente of regio? Deze informatie is onontbeerlijk om tot goed beleid te komen. Als er bijvoorbeeld voor potentiële nieuwkomers geen aantrekkelijk woningaanbod is, als er voor jonge gezinnen met kinderen geen goede onderwijsvoorzieningen op korte afstand beschikbaar zijn of als er voor starters op de woningmarkt geen betaalbare woningen zijn dan ligt een vertrekoverschot eerder voor de hand dan een vestigingsoverschot. Voor een positief binnenlands migratiesaldo moet de gemeente voldoende aantrekkelijk zijn (gevraagde woningen, woon-, leef- en werkmilieus, voorzieningen en/of banen). Dit wordt des te belangrijker omdat de krimpende beroepsbevolking het voor het kiezen heeft en zal kiezen (het zogenaamde “werken volgt wonen” dat nu al het patroon is in de Randstad).

Bevolkingsgroei stimuleert de ontwikkeling van de verzorgende bedrijvigheid en banen

De toename van de bevolking is een belangrijke determinant voor de economische perspectieven van een regio en gemeente. Ten eerste omdat een toename van de bevolking zorgt voor een toename van de verzorgende bedrijvigheid (detailhandel, kappers, advocaten, recreatie, sport, e.d.). Ten tweede omdat de ontwikkeling van de beroepsbevolking bepalend is of allerlei producten en diensten gemaakt en geleverd kunnen worden. Ten derde omdat de samenstelling van de bevolking verandert (jongeren, inwoners in de actieve levensfase, actieve ouderen en oude ouderen die behoefte hebben aan zorg en ondersteuning). Dit verandert eveneens de vraag naar goederen en diensten en kan – bij ontgroening en een afname van de inwoners in de actieve levensfase – invloed hebben op ondernemerschap, vernieuwing en innovatie.

¹³ Jan Latten, “Randstad versus Randland, twee waarheden”, in: *Stadszaken: Dagelijks nieuws over de fysieke leefomgeving*, 24 februari 2020.

¹⁴ CBS, *Prognose: Bevolking blijft komende 50 jaar groeien*, Nieuwsbericht, 16 december 2020.

¹⁵ Arjen Leerkes en Peter Scholten, *Landen in Nederland. De vluchtelingenstroom in integratieperspectief*, Rotterdam, 11 februari 2016.

¹⁶ NIDI en CBS, *Bevolking 2050 in beeld. Drukker, diverser en dubbelgrijs*. Deelrapport Verkenning Bevolking 2050, Den Haag, 7 juli 2020.

¹⁷ Jan Latten, “Bevolkingspolitiek als verkiezingsthema”, 7 juli 2020, in: *Stadszaken, Dagelijks nieuws over de fysieke leefomgeving*, 7 juli 2020; Frank Kalshoven, “Instrumenten van bevolkingspolitiek. Die studie zou ik graag lezen”, in: *De Volkskrant*, 10 juli 2020.

Groei, stagnatie of krimp van de beroepsbevolking cruciaal voor de economische groeiperspectieven

De krimp van de potentiële beroepsbevolking bedreigt de economische ontwikkeling in vele steden en regio's. In heel Nederland neemt de potentiële beroepsbevolking (15 tot 75 jaar) de komende vijftien jaar met 200.000 personen af en de komende dertig jaar met iets meer dan een ½ miljoen personen. In 31 van de 40 Nederlandse regio's krimpt de potentiële beroepsbevolking.¹⁸ De krimp van de (potentiële) beroepsbevolking wordt voor Nederland en voor vele gemeenten en regio's een geheel nieuwe omstandigheid na een decennialange toename van de beroepsbevolking. Deze toename van de beroepsbevolking heeft de economische ontwikkeling de afgelopen decennia mede gestimuleerd. Deze stimulans gaat wegvallen.

Hoezeer de verwachte ontwikkeling van de potentiële beroepsbevolking en de krimp van de beroepsbevolking bepalend is voor de economische ontwikkeling blijkt onder andere uit de verkenning van het Centraal Planbureau voor de komende kabinetsperiode 2022 tot 2026. In de volgende regeerperiode daalt de bevolking van 15 tot 75 jaar voor het eerst sinds decennia. Dankzij een groeiende arbeidsparticipatie neemt het arbeidsaanbod naar verwachting nog wel iets toe met zo'n 135.000 mensen in de komende vier jaar. Als gevolg van de toenemende zorguitgaven zijn er aan het einde van de volgende kabinetsperiode echter evenveel mensen méér nodig in de zorg dan het arbeidsaanbod toeneemt. Bij ongewijzigd beleid zijn in allerlei publieke sectoren (zorg, onderwijs, politie, gemeenten, e.d.) en in de marktsector geen of te weinig extra arbeidskrachten beschikbaar om te voorzien in de vervanging en om te kunnen groeien. Bovendien zullen de vele miljarden die extra uitgetrokken worden om meer woningen te bouwen, om de duurzaamheidstransitie een stimulans te geven, om het onderwijs te verbeteren, voor het Nationale Groeifonds, etc. deels niet besteed kunnen worden omdat de mensen er niet (meer) zijn.¹⁹

Migratie vanuit buitenland belangrijkste oorzaak bevolkingsgroei

De bevolkingsgroei van de afgelopen twintig jaar in Nederland is in belangrijke mate toe te schrijven aan een positief buitenlands migratiesaldo (arbeidsmigranten, kenniswerkers, studenten en asielmigranten). Ook in de komende drie decennia zal de verwachte bevolkingsgroei in Nederland voor 83 procent zijn toe te schrijven aan een positief buitenlands migratiesaldo en voor 17 procent aan de natuurlijke aanwas. In het licht van de krimpende beroepsbevolking lijkt het logisch om de grenzen wijd open te zetten voor arbeidsmigranten om de economische ontwikkeling mogelijk te blijven maken. Toch is de vraag of dit de meest wenselijke ontwikkelrichting is. Indien de komende vijftien tot dertig jaar de buitenlandse migratie zo omvangrijk blijft als de afgelopen jaren vóór de coronacrisis dan worden de opgaven van gemeenten op het gebied van woningtekorten, infrastructuur, verkeersdrukte, voorzieningen, milieuproblemen en duurzame energie véél groter dan nu vanuit wordt gegaan. Bovendien maakt de economische afhankelijkheid van buitenlandse arbeidsmigranten de regionale economie kwetsbaar. Van vandaag op morgen kunnen de stromen arbeidsmigranten zich verleggen. De uitbraak van de coronapandemie – en het vertrek van vele arbeidsmigranten naar hun herkomstland en familie – heeft dat recentelijk weer eens onder de aandacht gebracht. Vele arbeidsmigranten komen bovendien uit Midden- en Oost-Europese landen. De beroepsbevolking krimpt in deze landen nog veel sterker dan in Nederland zodat ook om die reden een sterke economische afhankelijkheid van de arbeidsmigranten uit deze landen geen duurzaam ontwikkelmodel kan zijn.²⁰

¹⁸ De meest recente bevolkingsprognose 2022 – 2070 van het Centraal Bureau voor de Statistiek is nog niet regionaal verbijzonderd. Dat zal in de loop van dit jaar gebeuren. In de (oude) regionale bevolkingsprognose 2020 tot 2050 is de omvang van de leeftijdsgroep van 20 tot 65 jaar in Nederland respectievelijk 10.030.600 personen (2030), 9.640.300 personen (2040) en 9.805.700 personen (2050). In de meest recente bevolkingsprognose 2022 tot 2070 is de verwachte omvang van de leeftijdsgroep van 20 tot 65 jaar in Nederland respectievelijk 10.452.966 personen (2030), 10.319.668 personen (2040) en 10.656.503 personen (2050). De verwachting is dat er 850.803 personen méér zullen zijn in 2050 in de meest recente landelijke prognose ten opzichte van de regionale prognose. Als de nieuwe regionale prognose beschikbaar komt, zal dit hogere aantal in de leeftijdsgroep 20 tot 65 jaar ook doorwerken in de nieuwe raming van de potentiële beroepsbevolking (15 tot 75 jaar) in diverse gemeenten en regio's.

¹⁹ Centraal Planbureau, *Verkenning Middellangetermijn 2022-2025*, CPB Raming, november 2019. De SER liet recentelijk zien dat er in 2022 naar verwachting al 80.000 zorgmedewerkers te weinig zullen zijn. Er werken nu 1,4 miljoen mensen in de zorg. In 2040 zijn er meer dan twee miljoen medewerkers nodig. Sociaal-Economische Raad (SER), *Zorg voor de toekomst. Over de toekomstbestendigheid van de zorg*, Verkenning 20/02, Den Haag, juni 2020; Mathijs Bouman, "Eindelijk geld voor nieuw kabinetsbeleid, maar nu zijn de mensen op", in: *Het Financieele Dagblad*, 25 september 2021, blz. 39.

²⁰ De bevolking tussen de 20 en 65 jaar krimpt tussen 2020 en 2060 naar verwachting met 41 procent (in Litouwen), 40 procent (in Bulgarije), 39 procent (in Letland), 36 procent (in Kroatië), 36 procent (in Polen), 32 procent (in Roemenië), 29 procent (in Hongarije), 27 procent (in Slovenië) en 13 procent (in Nederland). Mathijs Bouman, "De belangrijkste economische grafiek gaat over vergrijzing", in: *Het Financieele Dagblad*, 11 december 2021.

Om de personeelstekorten aan te pakken, kan ook naar andere oplossingen gekeken worden. Oplossingen die een aantal structurele zwaktes van de Nederlandse economie aanpakken. De arbeidsproductiviteit laat al decennialang een dalende trend zien, de arbeidsparticipatie is in andere Europese landen hoger, er werken nergens zo veel mensen in deeltijd als in Nederland en er staan nog veel mensen aan de kant die graag zouden willen werken. Als gemeenten, de arbeidsmarkregio's, bedrijven en maatschappelijke organisaties er niet in slagen de arbeidsproductiviteit en de arbeidsparticipatie aanzienlijk te verhogen dan worden de economische ontwikkelingen, de innovatie, vernieuwing, duurzaamheidstransities en bijvoorbeeld het bouwen van meer woningen aanzienlijk gehinderd. Door juist niet in te zetten op nieuwe arbeidsmigranten wordt meer creativiteit gevraagd om tot een stijgende arbeidsproductiviteit en arbeidsparticipatie te komen. Een krappere arbeidsaanbod zal bovendien leiden tot stijgende lonen en betere arbeidsvoorwaarden. Dat leidt, in lijn met het WRR-advies, tot 'goed werk voor iedereen'.²¹

Corona als gamechanger?

De bevolking in Nederland groeit momenteel sterk en een groot deel van deze groei komt vooral in de grote steden en stedelijke gebieden terecht. De bevolking klontert in bestaande groeipolen.²² Recent zijn er, versterkt door de gevolgen van de coronacrisis, berichten over een toenemende vraag naar landelijk wonen. Cijfers van makelaars laten zien dat de vraag naar woningen het laatste jaar is veranderd. De vraag is toegenomen naar ruimere woningen, met voldoende buitenruimte, en die mogen verder weg gelegen zijn van de werkplek in de Randstad. Door corona is van 20 procent van de mensen de woonwensen veranderd. Zij willen meer ruimte om de woning en zij willen een extra kamer om thuis te kunnen werken. Tot drie jaar geleden was er een trek naar de Randstad. Dat is inmiddels omgeslagen. Mensen gaan naar een gebied rond Ede en Wageningen, naar Zwolle, naar Deventer. Zij stemmen met de voeten. Zij gaan niet in een appartement van 40 m² zitten voor 1.000 euro per maand. Als het enigszins kan, proberen ze het steeds vaker elders.²³

Demografische trends en ontwikkelingen in Veldhoven

De verwachte bevolkingsontwikkeling in Veldhoven door buitenlandse en binnenlandse migratie

Van 1990 tot 2020 groeit de bevolking in Veldhoven met 5.450 inwoners door de natuurlijke aanwas (meer geboortes dan sterftes), met 1.500 inwoners door een positief saldo van de *buitenlandse* migratie en krimpt de bevolking met 515 inwoners door het negatieve saldo van de binnenlandse migratie.²⁴ Het negatieve saldo van de *binnenlandse* migratie in de hele periode van de afgelopen dertig jaar duidt er op dat Veldhoven onvoldoende aantrekkelijk was om naar toe te verhuizen. Het negatieve saldo van de binnenlandse migratie wordt verklaard omdat per saldo méér inwoners vanuit Veldhoven naar andere gemeenten verhuizen dan er inwoners vanuit andere gemeenten naar Veldhoven verhuizen. Dat kon diverse redenen hebben: onvoldoende woningen, onvoldoende werk, onvoldoende aantrekkelijke woon-, werk- en leefomgevingen en/of betere alternatieven in de regio.

In de prognose voor de komende twintig jaar verandert dit beeld. In de meest recente prognose van de provincie Noord-Brabant 2020 tot 2040 neemt de bevolking in Veldhoven toe met 2.460 personen door het positieve saldo van de *buitenlandse migratie* en met 1.365 door het positieve saldo van de *binnenlandse migratie*. Terwijl de bevolking met 1.245 personen afneemt door de verwachte negatieve natuurlijke aanwas.²⁵ Veldhoven wordt in de prognose voldoende aantrekkelijk om naar toe te verhuizen. Natuurlijk is het verwachte positieve binnenlandse migratiesaldo voor de toekomst een verwachting en het beleid moet deze verwachting nog wel waarmaken. Voor de verwachte bevolkingsgroei van Veldhoven zijn zowel het positieve saldo van de binnenlandse als het positieve saldo van de buitenlandse migratie verantwoordelijk. De betekenis van de buitenlandse migratie is daarbij bijna

²¹ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), *Het betere werk. De nieuwe maatschappelijke opdracht*, Den Haag, 2020.

²² Jan Latten, "Randstad versus Randland, twee waarheden", in: *Stadszaken: Dagelijks nieuws over de fysieke leefomgeving*, 24 februari 2020.

²³ Wim Derksen, *Er moet echt heel veel worden gebouwd (gesprek met Peter Boelhouwer)*, blog Wim Derksen, 18 oktober 2021; CBS, *Meer verhuizingen naar regio's buiten de Randstad*, 24 februari 2021.

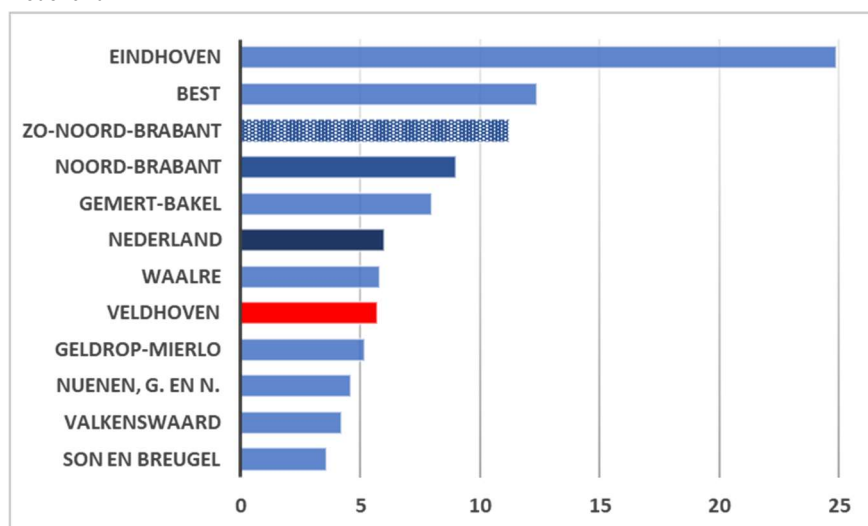
²⁴ CBS – Statline: bevolkingsontwikkeling.

²⁵ Provincie Noord-Brabant, *De bevolkings- en woningbehoefteprognose Noord-Brabant*, actualisering 2020 (september 2020).

twee keer zo groot als het saldo van de binnenlandse migratie. Dit maakt ook Veldhoven – net zoals Nederland – kwetsbaar voor veranderende migratiestromen.

De bevolking van Veldhoven groeit volgens de prognose van de provincie Noord-Brabant naar verwachting met 5,7 procent de komende twintig jaar. Van 45.460 inwoners in 2020 naar 48.030 inwoners in 2040; een toename met naar verwachting 2.570 inwoners. In Eindhoven neemt naar verwachting de komende twintig jaar de bevolking met ruim 58.000 inwoners toe (een toename van 24,9 procent) en in de regio Zuidoost-Noord-Brabant met 87.000 personen (een toename van 11,2 procent). De verwachte bevolkingsgroei in Veldhoven is lager dan de verwachte bevolkingsgroei in Nederland, de provincie, de regio en Eindhoven (figuur 1).²⁶ De raming van de verwachte bevolkingsgroei van 2020 tot 2040 door de provincie Noord-Brabant is voor de provincie Noord-Brabant, de regio Zuidoost-Noord-Brabant en Eindhoven veel hoger dan in de regionaal verbijzonderde bevolkingsprognose van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL). Voor Veldhoven is het omgekeerde geval. In de provinciale bevolkingsprognose is de verwachte bevolkingsgroei in Veldhoven lager dan in de nationale prognose van CBS/PBL.

Figuur 1: Prognose ontwikkeling bevolking 2020-2040 in procenten in Veldhoven, omliggende gemeenten, regio, provincie en Nederland

Bron: Prognose provincie Noord-Brabant. Nederland: prognose CBS

Elke bevolkingsraming is met onzekerheden omgeven. De belangrijkste onzekerheden zijn de omvang van de buitenlandse en de binnenlandse migratie en de snelheid en mate waarin de woningbouwprogramma's uitgevoerd kunnen worden. Buitenlandse migratie is lastig voorspelbaar en kleine veranderingen in gedrag (verhuiskvoorkeuren, geboorte en sterfte, huishoudensgrootte, woningbezetting, aantal tweede en derde huizen) hebben op termijn grote invloed op de omvang en samenstelling van de bevolking. Naast de onzekerheden over de omvang van de binnenlandse en buitenlandse migratie en de uitvoering van het woningbouwprogramma zijn ook de aannames over de verwachte ontwikkeling van de huishoudensverdunding van belang.²⁷

Daarbij zijn de onzekerheden rond de bevolkingsprognose voor Veldhoven veel groter dan voor andere gemeenten. Dit heeft te maken met de zeer sterke groei van ASML in Veldhoven. Hoe ontwikkelt de markt en omzet van

²⁶ Noord-Brabant: CBS/PBL 6,5 procent, provinciale raming 9,0 procent. Zuidoost-Noord-Brabant CBS/PBL 8,5 procent, provinciale raming 11,2 procent.

Eindhoven: CBS/PBL 16,1 procent, provinciale raming 24,9 procent. Veldhoven: CBS/PBL 7,7 procent, provinciale raming 5,7 procent. In de nationale prognose van CBS/PBL is in 2040 het aantal inwoners in Veldhoven 3.500 hoger dan in 2020. Van 45.500 (2020) naar 49.000 (2040); een toename van 7,7 procent. In de provinciale prognose wordt verwacht dat het aantal inwoners groeit van 45.460 in 2020 naar 48.030 in 2040. Een toename met 2.570 inwoners; een groei van 5,7 procent.

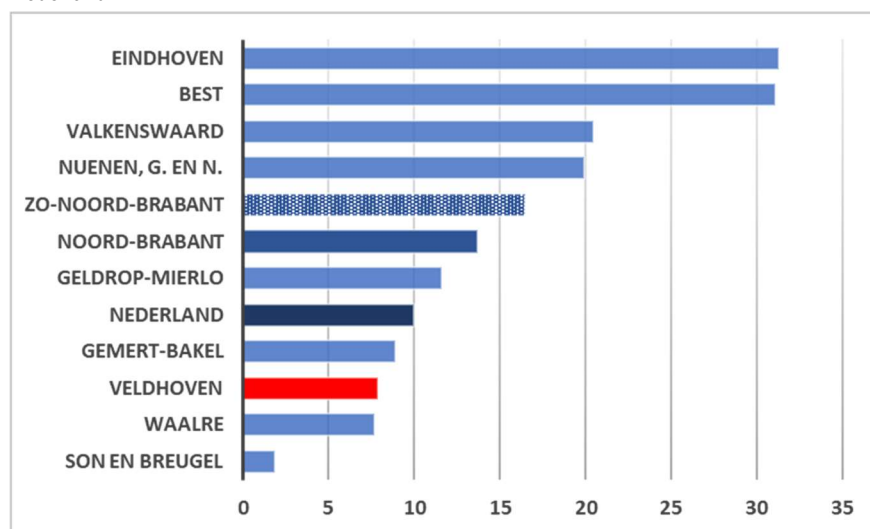
²⁷ In Nederland is de gemiddelde huishoudensgrootte 2,15 persoon; terwijl het in de Scandinavische landen al 1,9 persoon is. Als Nederland deze richting ook op gaat dan zijn er in Nederland nog eens 800.000 woningen extra nodig bovenop de 1 miljoen waar nu vanuit wordt gegaan. Dit is verre van ondenkbaar met de vergrijzing, steeds meer jongeren die alleenstaand blijven of een LAT-relatie hebben en de veertigers met twee stukgelopen relaties die twee woningen blijven aanhouden omdat het veel te riskant is dat zij straks geen woning meer hebben als de volgende relatie kapot gaat. Wim Derksen, *Er moet echt heel veel worden gebouwd (gesprek met Peter Boelhouwer)*, blog Wim Derksen, 18 oktober 2021.

ASML zich en hoeveel nieuwe medewerkers zijn daarvoor nodig op welke productielocatie? Waar willen en kunnen de nieuwe medewerkers wonen? Wat zijn de woningbehoeften van deze gevarieerde groep? Hoe lang blijven de vele buitenlandse kenniswerkers die door ASML worden aangetrokken in Veldhoven? Voor het Stedelijk Gebied Eindhoven (SGE) raamt de provincie van 2020 tot 2030 een buitenlandse migratie van 120.000 personen, maar in dezelfde periode gaan naar verwachting ook weer 85.000 personen terug naar het buitenland. Dit saldo buitenlandse migratie (35.000 personen) verspreidt zich volgens de demografen van de provincie over alle gemeenten in de regio. De onzekerheden zijn in de trendanalyse tot uitdrukking gebracht in de drie groeivarianten voor het aantal inwoners in Veldhoven in 2030: minimumvariant (48.000 inwoners), woondeal variant (55.500 inwoners) en ASML variant (59.000 tot 65.000 inwoners).

Geen ontgroening in Veldhoven, in de regio en in Noord-Brabant

Vele gemeenten in Nederland ontgroenen. Voor de toekomst hoeven Veldhoven en de omringende gemeente géén rekening te houden met ontgroening (figuur 2). Het aantal jongeren (0-15 jaar) groeit maar met 545 jongeren; een toename van 8 procent over de hele periode van de komende twintig jaar. Wel is de procentuele toename van het aantal jongeren de komende twintig jaar naar verwachting in vele benchmarkgemeenten, Nederland, de provincie en de regio Zuidoost-Noord-Brabant groter. Deze gemeenten zullen meer impulsen hebben dan Veldhoven op het gebied van vernieuwing, innovatie en ondernemerschap. Veldhoven loopt meer risico dan bijvoorbeeld Eindhoven dat het bewaren van de status quo een dominante cultuur wordt. Het voordeel is dat er geen grote druk is op het benodigde aantal voorzieningen voor jongeren en jeugdigen.

Figuur 2: Prognose ontwikkeling 0-15 jarigen 2020-2040 in procenten in Veldhoven, omringende gemeenten, regio, provincie en Nederland

Bron: Prognose provincie Noord-Brabant. Nederland: prognose CBS

Zelfs als er naar verwachting geen sprake is van ontgroening in Veldhoven is er wel sprake van zorg. Veldhoven heeft wel een ROC gekregen, maar heeft geen hogere of universitaire onderwijsvoorziening. Jonge Veldhovenaren gaan voor hun studie vaak elders wonen. Een deel daarvan keert later weer terug naar Veldhoven, maar een deel ook niet. Per saldo neemt het aantal jongeren in de samenleving daardoor af, hetgeen de eerder genoemde vergrijzingstendens verder versterkt.²⁸

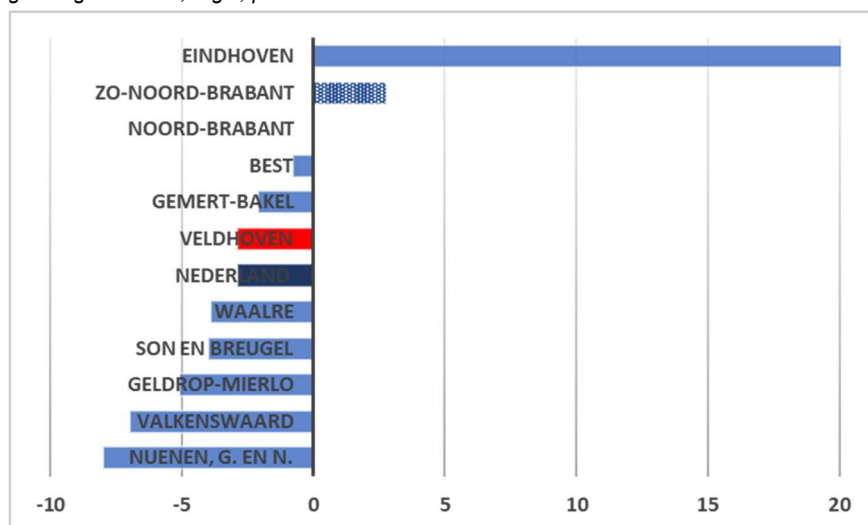
Zorgwekkende krimp van de potentiële beroepsbevolking

Van 2020 tot 2040 wordt in de provinciale prognose een krimp van de potentiële beroepsbevolking (15 tot 75 jaar) verwacht in Veldhoven. In Veldhoven neemt de potentiële beroepsbevolking af met 975 personen in de leeftijdsgroep 15 tot 75 jaar. Van 34.165 personen in 2020 tot naar verwachting 33.190 personen in 2040; een krimp van

²⁸ Gemeente Veldhoven, *Geactualiseerde Stadsvisie Veldhoven 2015 – 2030 "the best of both worlds"*, november 2015, blz. 13.

2,9 procent (figuur 3). In de woondeal variant neemt het aantal inwoners tot 2030 extra toe en het aantal banen met 6.000. In de woondeal variant neemt het aantal inwoners met 10.000 inwoners extra toe en in de ASML variant met tussen de 19.000 tot 26.000 extra banen. In beide varianten zal de krimp van de potentiële beroepsbevolking ombuigen tot een toename van de potentiële beroepsbevolking. Omdat een groot deel van de extra inwoners en banen gerelateerd zijn aan ASML zullen andere bedrijven en sectoren hier maar deels profijt van hebben. In de provinciale prognose neemt in de hele provincie de potentiële beroepsbevolking niet toe. In de regio Zuidoost Noord-Brabant neemt de potentiële beroepsbevolking toe met 2,8 procent en in Eindhoven met iets meer dan 20 procent.²⁹ Door de extra instroom van inwoners in de woondeal variant en ASML variant, waarmee in de provinciale prognose nog geen rekening is gehouden, zal de potentiële beroepsbevolking in de provincie toenemen en in Zuidoost-Noord-Brabant en in Eindhoven nog sterker toenemen.

Figuur 3: Prognose ontwikkeling potentiële beroepsbevolking (15 – 75 jaar) van 2020-2040 in procenten in Veldhoven, omliggende gemeenten, regio, provincie en Nederland

Bron: Prognose provincie Noord-Brabant. Nederland: prognose CBS

De verwachte daling van de potentiële beroepsbevolking brengt het gevaar met zich mee dat de economische ontwikkeling en de groei van ondernemingen geremd of zelfs onmogelijk gemaakt wordt en dat diverse publieke diensten niet of minder goed geleverd kunnen worden. Veldhoven kan het gevaar voor de economische ontwikkeling keren door te bevorderen dat méér mensen gaan werken, het beter mobiliseren van het onbenutte arbeidspotentieel, stimuleren dat mensen langer gaan werken, het verbeteren van de arbeidsproductiviteit door méér innovatie, vernieuwing, ondernemerschap en het bevorderen van beter en gevarieerd onderwijs en Leven Lang Ontwikkelen.

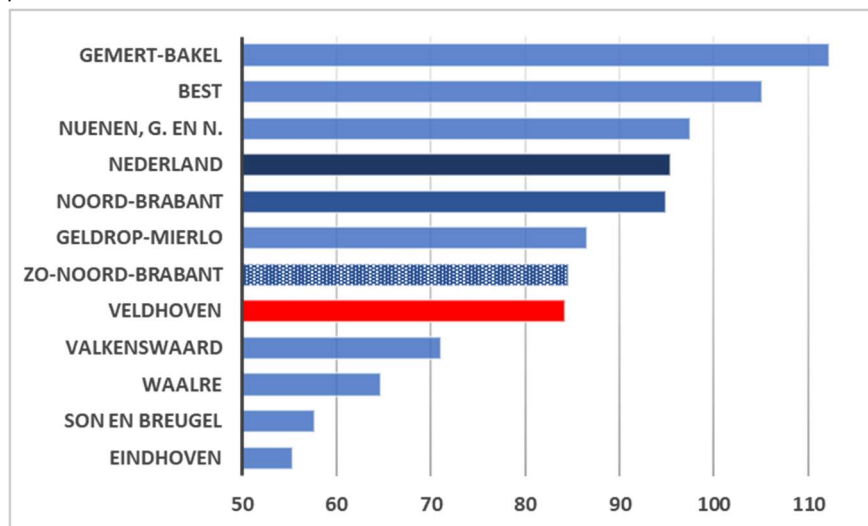
Sterke groei van het aantal 80-plussers de komende twintig en dertig jaar

De komende jaren zal er in Veldhoven, net als in de meeste andere Nederlandse gemeenten, een aanzienlijke vergrijzing van de bevolking optreden. Het aantal 65-plussers zal naar verwachting in Veldhoven met 36 procent toenemen; een toename met 3.480 ouderen. Nog belangrijker is de sterke toename van de dubbele vergrijzing, dat wil zeggen de toename van het aantal oude ouderen. De groep van 80 jaar en ouder neemt toe van 2.530 in 2020 naar 4.660 in 2050; een toename met 2.130 tachtigplussers (+ 84 procent) (figuur 4). Voor de groep 80-plussers wordt het goed regelen, organiseren en vernieuwen van de behoefte aan zorg en ondersteuning in wijk,

²⁹ Platform31 maakt gebruik van de regionale verbijzondering van de bevolkingsprognose van CBS/PBL. Voor het jaar 2050 wordt in de regionale prognose 2020-2050 dat er 9.805.700 inwoners zullen zijn in de leeftijdsgroep van 20 tot 65 jaar. In de meest recente landelijke bevolkingsprognose 2022-2070 wordt voor 2050 verwacht dat er 10.656.503 inwoners zullen zijn in de leeftijdsgroep van 20 tot 65 jaar. Dit verschil van 850.000 personen in de leeftijdsgroep van 20 tot 65 jaar zal ook leiden dat een hogere potentiële beroepsbevolking in 2050 (15 tot 75 jaar). Hoe deze hogere prognose van de potentiële beroepsbevolking regionaal verdeeld wordt, zal blijken uit de nieuwe regionale prognose van het CBS/PBL die later in het jaar beschikbaar komt. Bron: CBS – Statline: landelijk bevolkingsprognose naar geslacht en leeftijd 2022-2070 en regionale prognose 2020-2050 naar leeftijdsgroep.

buurt en kern een belangrijke trend en grote opgave. Met beter geschikte woningen (aanleunwoningen, knarrehoven, groepswoonvormen, zorgshotelappartementen, e.d.), welzijnsvoorzieningen in wijk, buurt en kern (dagbesteding, 'huizen', 'kamers' en 'restaurants' van de wijk, nieuwe generatie bibliotheekfilialen) en nieuwe vormen van zorg (bijvoorbeeld betaalbare 24/7 professionele beschikbaarheid van zorg en welzijn, poliklinieken geriatrie in de buurt, wijklinieken acute ouderenzorg).

Figuur 4: Prognose toename aantal 80-plussers van 2020-2040 in procenten in Veldhoven, de omliggende gemeenten, regio, provincie en Nederland

Bron: CBS – Statline (bevolkingsprognose)

2 Economie

Economische trends en ontwikkelingen in Nederland

Onzekerheid over de economische gevolgen van de corona- en de Oekraïne-crisis

Het verloop van de coronapandemie is nog steeds ongewis en daarmee blijft de onzekerheid over de economische vooruitzichten groot. Hier komen de ongewisse effecten bij van de Oekraïne-crisis. Komen er nieuwe varianten met grote effecten? Hoe vaak en hoe langdurig zijn nieuwe lockdowns nog nodig? Welke bedrijven profiteren en welke bedrijven krijgen het zeer moeilijk mede door de weggesmolten reserves, de opgebouwde schulden, het moeten gaan voldoen aan uitgestelde belastingbetalingen, het tekort aan werknemers die naar andere sectoren zijn uitgeweken en door de veranderende consumptiepatronen? In de gunstige groeiramingen van het Centraal Planbureau wordt er van uit gegaan dat de sterk toegenomen besparingen tijdens de coronacrisis tot een inhaalvraag zal leiden.³⁰ Toch weet niemand in welke mate de consumenten hun besparingen gaan terugbrengen en in welke mate de mensen (met de coronapas) weer in groten getale naar sportvoorzieningen, evenementen en theater gaan. Naar verwachting zal niet al het noodgedwongen gespaarde geld besteed worden. Alle keren dat het haar niet geknipt kon worden de afgelopen maanden, zal niet goedgeemaakt worden. Ook zullen de bezoeken aan schouwburgen, musea, bioscopen, evenementen en sportwedstrijden die in 2020 en 2021 niet hebben kunnen plaatsvinden niet ingehaald worden. Vanwege de capaciteitsrestricties (chips, bouwmaterialen, containers) zal een deel het gespaarde spaargeld bovendien wegvloeien naar hogere prijzen voor dezelfde diensten of producten en nodig zijn om de hogere energieprijzen te betalen.

³⁰ In september 2021 gaat het Centraal Planbureau uit van een basisraming en een tweede golf scenario. In de basisraming krimpt de economie in 2020 met 5 procent, gevolgd door ruim 3 procent groei in 2021. In het tweedegolfsceario krimpt de economie ook in 2021 nog. Centraal Planbureau, *Macro Economische Verkenning 2021*, CPB Raming, Den Haag, september 2020, blz. 7. Vanwege de grote onzekerheden hanteerde het Centraal Planbureau van maart 2020 tot en met maart 2021 zelfs drie scenario's: 'basisraming', 'grotere veerkracht' en 'nieuwe terugslag'. Centraal Planbureau, *Centraal Economisch Plan 2021*, CPB raming, maart 2021.

Door de lock-downs, door het verlies aan inkomen bij een deel van de consumenten én door de voortdurende onzekerheid is de vraag naar niet-essentiële goederen en diensten sterk gedaald. De effecten van de coronacrisis zijn vooral groot voor de horeca, de winkels, voor het detailhandelsvastgoed, de musea, de theaters, de evenementensector en de bezoekerseconomie. Er zijn ook bedrijven die weinig impact van corona ervaren of er juist van profiteren. Dit zijn onder andere bedrijven in de informatietechnologie, cybersecurity, logistiek, supermarkten/foodsector, pakketbezorgers, webwinkels, bouw en techniek. Supermarkten (Ahold, Jumbo, e.a.), thuisbezorgers (Just Eat Takeaway, Bol.com, PostNL, e.a.), fietsmakers, de doe-het-zelfbranche en de techbedrijven (Amazon, Google, Netflix, ASML, e.a.) hebben sterk geprofiteerd van de coronacrisis. Door de sectorstructuur en het relatieve belang van de bezoekerseconomie verschillen de effecten van corona sterk per regio.³¹

Door de ruimhartige overheidssteun is de werkloosheid en het aantal faillissementen opmerkelijk laag.³² Er zijn bedrijven in leven gehouden die in normale economische omstandigheden hadden moeten stoppen. Het aflopen van de steunmaatregelen zal – deels als inhaaleffect – gepaard gaan met herstructureringen, een toename van het aantal faillissementen (met name in sectoren als de horeca, cultuur, sport, recreatie) en een toename van de werkloosheid.³³

Regionaal-economische verschillen nemen toe

Door de sectorstructuur, versterkt door de coronacrisis, zijn er belangrijke verschillen in de economische groeicijfers per regio.³⁴ De sectorstructuur is daar een belangrijke verklaring voor. Zuidoost-Brabant profiteerde de jaren voor de coronacrisis van gunstige regionale omstandigheden en een sterke economische groei. Het grote aandeel van de industrie, die naar verwachting een bovengemiddelde groei zal laten zien (net als de zorg, informatie en communicatie), heeft een positieve invloed.³⁵ Regio's en steden die sterk afhankelijk zijn van internationale toeristen en zakenreizigers zijn door de lockdowns e.d. sterk getroffen. Ook een gunstig of minder ongunstig ondernemingsklimaat zorgt voor betere of minder goede groeiverwachtingen.

Economie wordt zandlopereconomie

De positie van de laagopgeleiden en van hoogopgeleiden blijft relatief sterk. Het aantal laagopgeleiden in de beroepsbevolking daalt sterk en voor de steeds kleiner wordende groep laagopgeleiden zijn er vele banen beschikbaar (in de horeca, recreatie, persoonlijke dienstverlening, het nieuwe ambacht, e.d.). Het werkgelegenheidsaandeel van beroepen met routinematige taken (zoals boekhouders, logistiek medewerkers, notarissen en administratief personeel) – vooral administratieve taken in het lage middensegment van de arbeidsmarkt – neemt af. Het zijn vooral de mbo'ers in administratieve beroepen onder de middengroepen (méér dan de personen met een havo- of vwo-opleiding) die risico lopen.³⁶ De economie wordt daarmee in toenemende mate een zandlopereconomie. Deze middeninkomens en een deel van de lagere middeninkomens in kwetsbare, administratieve beroepen dreigt af te zakken naar lagere inkomensniveaus en kwetsbaarder te worden. Door het naar beneden zakken van de lagere middengroepen kan bovendien de positie van laagopgeleiden toch onder druk blijven staan. Daardoor neemt onder laagopgeleiden naar verwachting toch de loonongelijkheid, de werkloosheid en de armoede toe.

³¹ Rogier Aalders en Otto Raspe, *Economisch herstel verschilt sterk tussen Nederlandse regio's*, 18 maart 2021.

³² Tweede Kamer, vergaderjaar 2021-2022, 35 925, nr. 1 (*Miljoenennota 2022*), blz. 17.

³³ Franka Rolvink Couzy en Jan-Paul van de Kerke, *Belastingenschuld per branche*, ABN-AMRO, Analyse, 17 mei 2021, blz. 1 en 2; Laurens Berentsen en Jan Braaksma, "Kleine groep bedrijven zit door corona nog jaren met belastingenschuld", in: *Het Financieele Dagblad*, 17 mei 2021; Frits Conijn, "Betalingsachterstanden kleine ondernemers lopen fors op", in: *Het Financieele Dagblad*, 27 april 2021; Tweede Kamer, vergaderjaar 2021-2022, 35 925, nr. 1 (*Miljoenennota 2022*), blz. 18.

³⁴ Rogier Aalders en Otto Raspe, *Economisch herstel verschilt sterk tussen Nederlandse regio's*, 18 maart 2021.

³⁵ Alle steden en regio's met een sterk aandeel industrie hebben laten een relatief minder groot corona-effect effect. Met uitzondering van de voedings- en genotmiddelenindustrie die sterk afhankelijk is van de horeca (bijv. bierbrouwerijen).

³⁶ Godfried Engbersen, Erik Snel en Monique Kremer (red.), *De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden*, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), Den Haag, 2017, blz. 15 en 16.

Economische structuur onzeker en concurrentievoordelen bestaan slecht tijdelijk

Door de snelheid van de technologische ontwikkelingen en de internationale concurrentiestrijd wijzigt de structuur van de economie sterk en zal in de toekomst nog sterker en sneller wijzigen. Concurrentievoordelen zijn steeds meer tijdelijk. Er is ook sprake van een toenemende internationale spreiding van economische activiteiten. De wereldwijde concurrentie vindt in belangrijke mate plaats op het gebied van taken. Een baan en een bedrijf bestaan uit een bundel taken die op de een of andere wijze aan elkaar zijn geplakt. Deze bundeling en relatieve specialisatie van taken kenmerken een regio en stad. De productie van goederen vindt steeds meer plaats in lange en gefragmenteerde ketens. Hierdoor worden regio's steeds afhankelijker van elkaar en bedrijven (en tot op zekere hoogte ook werknemers) zijn minder gebonden aan een specifiek land of een specifieke regio of stad.³⁷

Ondernemingsklimaat belangrijker dan sectorstructuur voor de regionale economische ontwikkeling

De groeimogelijkheden worden bepaald door de sectorstructuur en het ondernemingsklimaat. Een gunstig ondernemersklimaat hangt samen met de nabijheid van kennisinstellingen, de kwaliteit van de beroepsbevolking, een gunstige leefklimaat en een goede bereikbaarheid. Onderzoek wijst uit dat de regionale economische ontwikkeling voor een groter deel wordt bepaald door het regionale ondernemerschapsklimaat dan door de economische structuur.³⁸

In tijden met grote veranderingen (digitalisering, technologische vernieuwingen, energietransitie, transitie naar een circulaire economie, coronacrisis, e.d.) dragen ondernemerschap, nieuwe kleine bedrijven en nieuwe toetreders het meest bij aan economische groei en vernieuwing. Los daarvan zorgen jonge ondernemingen voor veertig procent van de nieuwe werkgelegenheid ongeacht de conjunctuur.³⁹ Toch is een sterke toename van het aantal jonge en kleine bedrijven niet zonder meer goed voor innovatie en productiviteit. De ondernemerschapsparadox in Nederland is dat aantal nieuwe bedrijven en zelfstandigen de laatste decennia enorm is gegroeid, maar dat dit niet heeft geleid tot de verwachte toename van innovatie en productiviteit.⁴⁰ De sterke toename van het ondernemerschap in Nederland is sterk fiscaal gedreven. Dus voor vernieuwing, innovatie en productiviteitsverbeteringen gaat vooral om *goed* en *ambitieuw* ondernemerschap, ondernemers die willen groeien en innoveren en niet om fiscaal gedreven ondernemerschap.

Economische trends en ontwikkelingen in Veldhoven

Belangrijke sectoren zijn de (high-tech) industrie en de collectieve en zakelijke dienstverlening. Met name de hoogtechnologische industrie (ASML) heeft zich in Veldhoven snel ontwikkeld. Om de sterke groei mogelijk te blijven maken, moet in Veldhoven en de regio voor de bedrijvigheid ruimte gereserveerd worden. Ook in Veldhoven zijn er grote verschuivingen in koopstromen die van invloed is op de detailhandelsstructuur.⁴¹

Bevolkingsgroei stimuleert de ontwikkeling van de verzorgende bedrijvigheid en banen

De toename van de bevolking is een belangrijke determinant voor de economische perspectieven van een regio en gemeente. Ten eerste omdat een toename van de bevolking zorgt voor een toename van de verzorgende

³⁷ WRR, *Naar een lerende economie. Investeren in het verdienvermogen van Nederland*, Amsterdam, 2013.

³⁸ Frits Oevering en Otto Raspe, "Regionaal-economische verschillen fors toegenomen", in: *Economische statistische berichten*, jrg. 105, nr. 4790, 8 oktober 2020. Om het ondernemingsklimaat te versterken kan ook inspiratie geput worden uit de twintig werkzame praktijkvoorbeelden om het brede MKB (geen starters, geen zzp'ers, geen grootbedrijf) te laten groeien. Joost van Hoorn, Erwin Riedstra, David Louwerse, Joeri van den Ende en Janneke ten Kate, *Aan de slag voor het brede MKB. Wat steden, regio's en het Rijk voor het brede MKB kunnen doen. Lessen, aanbevelingen en praktijkvoorbeelden*, Platform31, Den Haag, maart 2019.

³⁹ Mirjam van Praag en Roy Thurik, "Canon deel 4: ondernemerschap", in: *Economisch Statistische Berichten (ESB)*, jrg. 97, nr. 4644, 28 september 2012, blz. 580 – 583; Irma Tams, Lisa van de Voort en Pieter Waasdorp, "De overheid als partner in het entrepreneuriale ecosysteem", in: *ESB dossier Ecosystemen voor ondernemen*, jrg. 99, nummer 4698S, 20 november 2014, blz. 61.

⁴⁰ Erik Stam, "Ecosystemen voor ambitieus ondernemerschap", in: *ESB dossier Ecosystemen voor ondernemen*, jrg. 99, nummer 4698S, 20 november 2014, blz. 6; Pim den Hertog e.a., *Innoveren en ondernemen met beleid*. Analytische achtergrondstudie van de beleidsdoorlichting artikel 12 (innovatie) en 13 (ondernemingsklimaat) ministerie van Economische Zaken, Utrecht, maart 2015, blz. 65.

⁴¹ Gemeente Veldhoven, *Trendverkenning. Atlas met relevante trends en ontwikkelingen voor de omgevingsvisie van Veldhoven*, versie 20 maart 2020, blz. 16 en 17; Gemeente Veldhoven, Centrum Ontwikkelingsprogramma. Toekomstperspectief Citycentrum Veldhoven, april 2013, blz. 10; Gemeente Veldhoven, *Meewegen binnen kaders. Visie op detailhandel in Veldhoven*, 24 februari 2015.

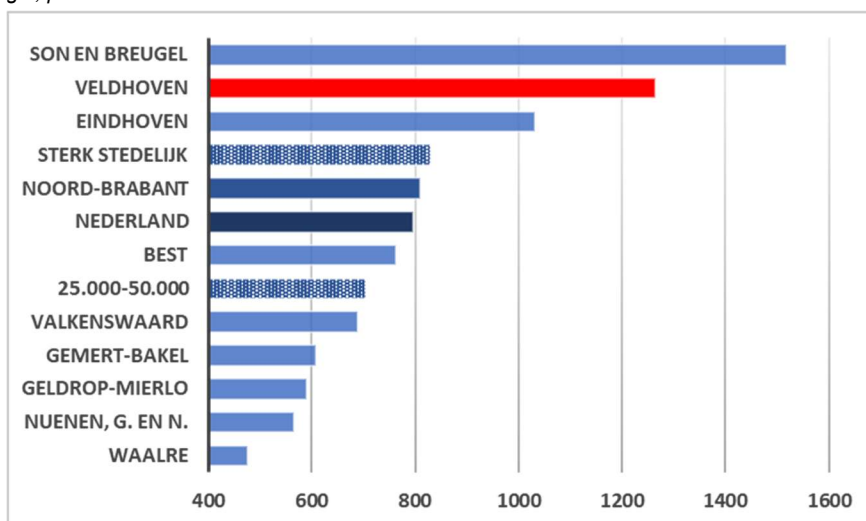
bedrijvigheid (detailhandel, kappers, advocaten, recreatie, sport, e.d.).⁴² Ten tweede omdat de ontwikkeling van de beroepsbevolking bepalend is of allerlei producten en diensten gemaakt en geleverd kunnen worden. Ten derde omdat de samenstelling van de bevolking verandert (jongeren, inwoners in de actieve levensfase, actieve ouderen en oude ouderen die behoefte hebben aan zorg en ondersteuning). Dit verandert de vraag naar goederen en diensten en kan – bij ontgroening en een afname van de inwoners in de actieve levensfase – invloed hebben op ondernemerschap, vernieuwing en innovatie.

Veldhoven is een zeer sterke werkgemeente

Met 1.266 banen per 1.000 inwoners van 15 tot 65 jaar is Veldhoven een zeer sterke werkgemeente. Alleen in Son en Breugel is het aantal banen per 1.000 inwoners van 15 tot 65 jaar nog groter (1.518 banen per 1.000 inwoners) (figuur 5). De vele banen in de gemeente Veldhoven betekent dat er een omvangrijke inkomende pendel is. Vele gemeenten streven naar een ‘evenwichtige’ woon-werkbalans of naar het niet verder verslechteren van de woon-werkbalans. Het nastreven van een goede mix van wonen en werken en een ‘evenwichtige’ woon-werkbalans in vele gemeenten sluit aan bij de trend naar meer gemengde woon- en werkmilieus, gemengde gebiedsontwikkelingen en kan zorgen voor een meer levendige en leefbare stad.

Met een sterke groei van het aantal inwoners in vele steden (vooral in de Randstad) en de noodzaak om vele woningen bij te bouwen, is er steeds minder ruimte voor bedrijvigheid en banen. Steden dreigen daarmee steeds meer een slaap- of forensengemeente te worden. Met de vele banen ten opzichte van het aantal inwoners hoeft Veldhoven voorlopig niet te vrezen om een slaapgemeente te worden.

Figuur 5: Aantal banen per 1.000 inwoners van 15-64 jaar in 2020 in Veldhoven, omringende en vergelijkbare gemeenten, regio, provincie en Nederland

Bron: waarstaatjegemeente.nl

Ruimte voor bedrijvigheid en meer gemengde woon-, werk- en leefmilieus

De bedrijvigheid in Veldhoven is met name geconcentreerd op De Run, waar grote werkgevers als ASML, Maxima Medisch centrum en ZuidZorg zijn gevestigd. Er zijn minder bedrijven gevestigd op de bedrijventerreinen Habraken en Zandven. Op die terreinen hebben zich minder bedrijven gevestigd dan werd verwacht bij de realisatie van de bedrijventerreinen. Kleinschalige vormen van werkgelegenheid zijn te vinden tussen de woonbebouwing langs de historische lintwegen en in toenemende mate ook op De Run. Ook in Veldhoven komen steeds meer combinaties van wonen en werken voor.⁴³

⁴² De toename van de verzorgende bedrijvigheid en de banen die daar mee gepaard gaan, is de belangrijkste verklaring voor een positieve banenontwikkeling. In de meeste gemeenten neemt de stuwende bedrijvigheid en het aantal banen in stuwende bedrijven af. Gerard Marlet, Marten Middeldorp, Roderik Pons en Clemens van Woerkens, *Atlas voor gemeenten 2019*, Utrecht, 2019, blz. 232.

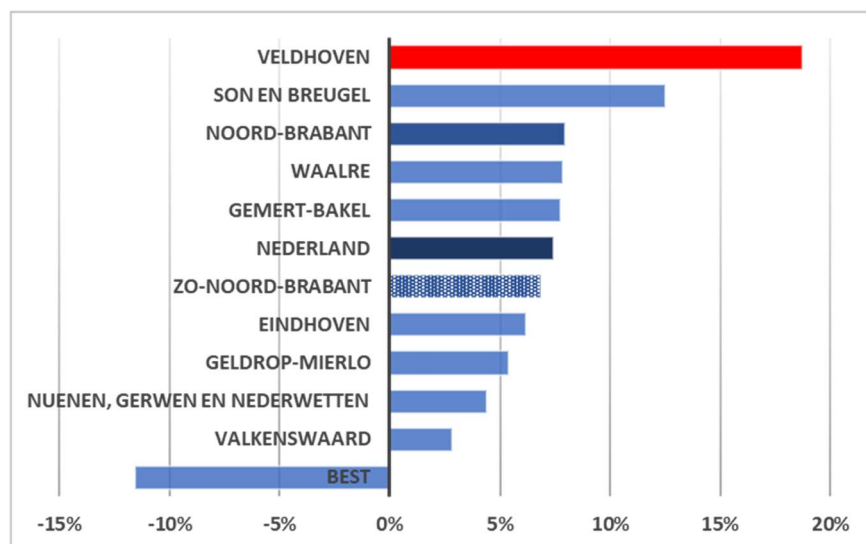
⁴³ Gemeente Veldhoven, *Geactualiseerd Stadsvisie Veldhoven 2015 – 2030*, november 2015, blz. 7 en 8.

In Nederland zijn nauwelijks meer gebiedsontwikkelingen waarbij geen werkplekken in een nieuwe woonwijk worden opgenomen en geen functies gemengd worden. De nabijheid van voorzieningen is van belang om de afstanden die men moet afleggen voor de dagelijkse activiteiten te verkleinen.⁴⁴ De populariteit van gemengde woon-werkmilieus wordt ook verklaard door de veranderende economie. De kleine, innovatieve bedrijven specialiseren zich, bedienen nichemarkten, richten zich op de ontwikkeling, design, regie en marketing van nieuwe producten en diensten, en proberen nieuwe ideeën uit. Wat daarmee ook verandert is de woon- en werkplek van de ondernemers. In toenemende mate is het woonhuis ook de werkplek. Veel nieuwe bedrijven en nieuwe ondernemers zijn actief in ICT en zakelijke dienstverlening, waarvan bijna negentig procent aan huis begint en ongeveer tweederde zelfs na vijf jaar nog het bedrijf vanuit huis runt. Door de bovengenoemde trend bieden woonwijken en buurten in toenemende mate een breed pallet van economische activiteiten: 45 procent van de stedelijke bedrijvigheid speelt zich reeds af in woonwijken.⁴⁵ Ook in het SGE zal de grootste banengroei niet op bedrijventerreinen of kantoorlocaties zijn maar in het centrum en in een aantal woonwijken. Economisch populair zijn centrumgebieden, gemengde woon-werklocaties, knooppuntlocaties en *third places* als koffiégelegenheden en dergelijke. Terwijl de populariteit en noodzaak voor traditionele monofunctionele en op functiescheiding gerichte formele werklocaties en bedrijfsterrainen verminderd.⁴⁶ Door meer gemengde woon-, leef- en werkmilieus en functiemenging wordt niet alleen de diversificatie verder bevorderd maar kunnen ook de monotone woonwijken uit de jaren tachtig van de vorige eeuw levendiger worden. Men kan door werken in garages, parkeerplinten, hoekwoningen e.d. toe te staan meer mogelijkheden creëren voor werk- en broedplaatsfuncties in de wijken van Veldhoven.

Sterke groei van het aantal banen in Veldhoven

In Veldhoven neemt het aantal banen de afgelopen vijf jaar met 19 procent toe (figuur 7). Dit is een veel sterkere groei dan in alle andere benchmarkgemeenten, de regio, Nederland en Noord-Brabant. Dit wordt in belangrijke mate verklaard door de zeer sterke groei van het aantal banen bij ASML, bij de toeleveranciers en bij de overige sterk groeiende bedrijven.

Figuur 7: Ontwikkeling aantal banen 2016 t/m 2020 in procenten in Veldhoven, omliggende gemeenten, regio, provincie en Nederland

Bron: Platform31 op basis van meest recente cijfers van LISA

⁴⁴ College van Rijksadviseurs, *MetroMix*.

⁴⁵ Anne Risselada en Emma Folmer, *Bedrijvige wijken in bedrijvige steden. De wijk economie in vijf Nederlandse steden vergeleken*, Nicis Institute/Platform31, Den Haag, 2012.

⁴⁶ Joost Hagens, Maarten Kruger en Miles Copping, *Ruimte voor werken in de MRA van morgen: 2017-2030. Excellente werklocaties in de Metropoolregio Amsterdam. Uitvoeringsstrategie Plabeka 3.0 (definitief concept)*, Bureau Buiten, Utrecht, april 2017.

De kenmerken van het ondernemerschap in Veldhoven

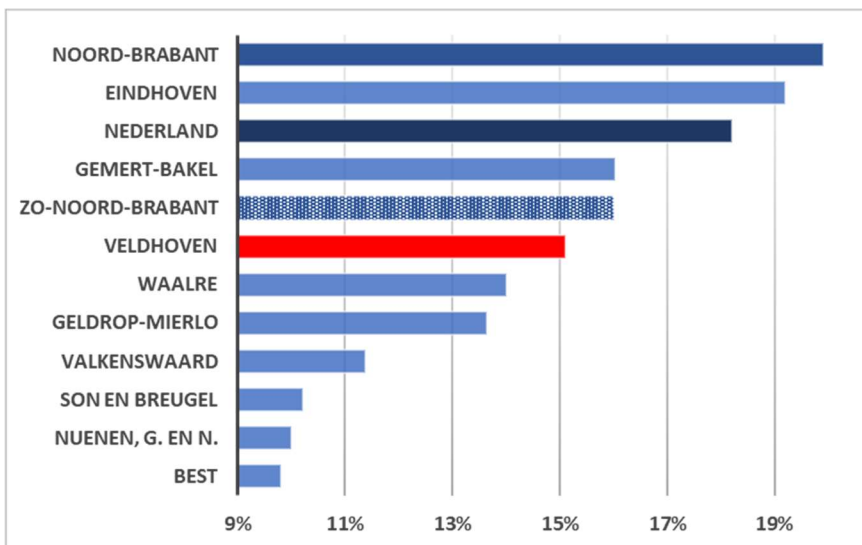
ASML en de sterke groei van ASML drukt een belangrijk stempel op het ondernemerschap in Veldhoven. De verwachte verdubbeling van ASML's omzet tot 2030 zorgt dat toeleverende bedrijven, de dienstverlening en de lokale economie hun omzet óók zien groeien. Deze grotere markt biedt ook ruimte voor nieuw ondernemerschap. Door de groei van het aantal inwoners neemt ook automatisch de verzorgende bedrijvigheid toe.

In tijd met grote veranderingen (digitalisering, technologische vernieuwingen, energietransitie, transitie naar een circulaire economie, coronacrisis, e.d.) dragen ondernemerschap, nieuwe kleine bedrijven en nieuwe toetreders het meest bij aan economische groei en vernieuwing. Los daarvan zorgen jonge ondernemingen voor veertig procent van de nieuwe werkgelegenheid ongeacht de conjunctuur. Toch is een sterke toename van het aantal jonge en kleine bedrijven niet zonder meer goed voor innovatie en productiviteit. De ondernemerschapsparadox in Nederland is dat aantal nieuwe bedrijven en zelfstandigen de laatste decennia enorm is gegroeid, maar dit heeft niet geleid tot de verwachte toename van innovatie en productiviteit. De sterke toename van het ondernemerschap in Nederland is vooral sterk fiscaal gedreven. Voor vernieuwing, innovatie en productiviteitsverbeteringen gaat het om goed en ambitieus ondernemerschap. Dit ondernemerschap is over het algemeen dun gezaaid. De aard van de producten en diensten die ASML nodig heeft, en de sterke groei van ASML, stimuleert de ontwikkeling van innovatieve, productieve en ambitieuze ondernemingen in Veldhoven en de regio. Dit is een positieve ontwikkeling waarmee Veldhoven en de regio voor de toekomst economisch nog sterker worden.

Met behulp van een aantal indicatoren (toename van het aantal vestigingen, het aantal snelgroeiende ondernemingen, het aantal exporterende bedrijven, het aantal zzp'ers ten opzichte van het aantal banen en de verdiensten van de zzp'ers) kan een indruk gekregen worden van het ondernemerschap in Veldhoven. In de economische visie van Veldhoven zijn de juiste ingrediënten (vestigingsklimaat, werklocaties en ruimte voor bedrijven, goede dienstverlening naar ondernemers, onderwijs en arbeidsmarkt en het benutten van de regionale kracht) benoemd om de lokale economie en het Veldhovense ondernemerschap in algemene zin te bevorderen.⁴⁷ Met een rode looper aanpak, goede dienst- en vergunningverlening, lage lasten en vereenvoudigde regelgeving kan Veldhoven het ondernemerschap – buiten ASML en haar gespecialiseerde toeleveranciers – verder bevorderen.

De ontwikkeling van het aantal vestigingen laat in de afgelopen vijf jaar een groei zien van 15 procent. Dit is noch hoog noch laag (figuur 8).

Figuur 8: Ontwikkeling van het aantal vestigingen 2016 t/m 2020 in procenten in Veldhoven, omliggende gemeenten, regio, provincie en Nederland

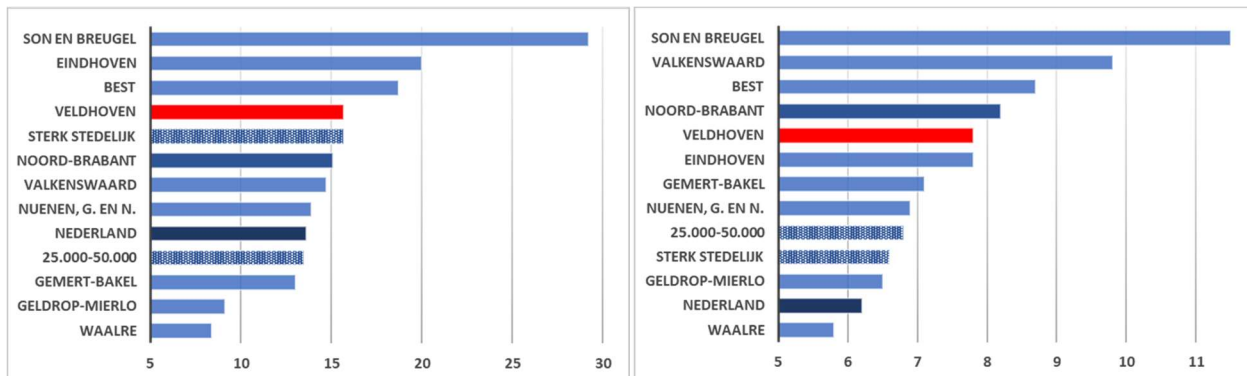
Bron: Platform31 op basis van meest recente cijfers van LISA

⁴⁷ Gemeente Veldhoven, *Hoofdlijnen economische visie; bijlagen*, 2016. Het ondernemersklimaat wordt door de ondernemers reeds relatief goed beoordeeld. Tegelijkertijd kan de beleving van dienstverlening altijd beter. Gemeente Veldhoven, *Kadernota 2022*, blz. 17.

In het licht van de vele technologische, economische, sociale en duurzaamheidstransformaties en de krimp van de beroepsbevolking is het van belang dat Veldhoven – naast ASML en de toeleveranciers aan ASML – beschikt over voldoende ondernemers die investeren, vernieuwen, innoveren en (willen) groeien. Dit is nodig om te komen tot productiviteitsverbeteringen die ervoor kunnen zorgen dat de krimp van de potentiële beroepsbevolking de economische groei en ontwikkeling minder gaat belemmeren.

Het aantal snelgroeiende bedrijven en het percentage exporterende bedrijven is relatief groot (figuur 9).

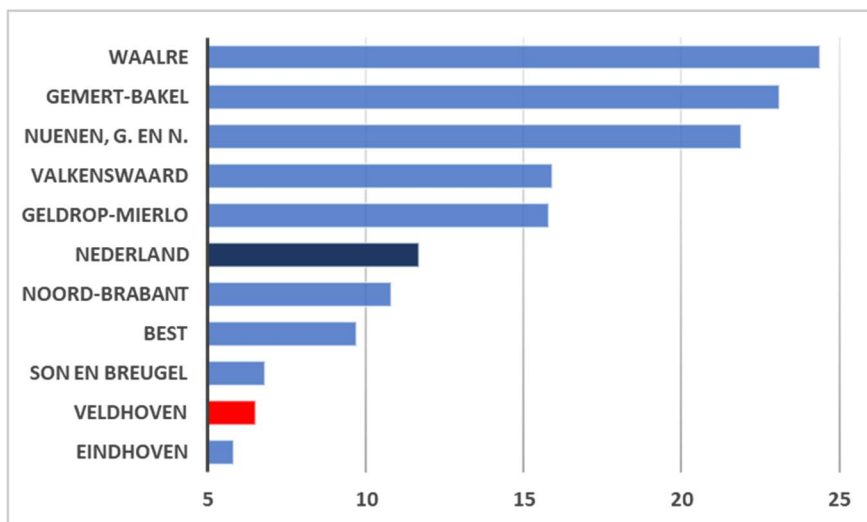
Figuur 9: Het aantal snelgroeiende bedrijven per 1.000 vestigingen in 2020 (links) en het percentage exporterende bedrijven in 2019 (rechts) in Veldhoven, vergelijkbare en omliggende gemeenten, provincie en Nederland

Bron: waarstaatjegemeente.nl

Veldhoven wordt niet gekenmerkt door veel zzp-ondernemerschap (figuur 10). Dit is opmerkelijk omdat de kenmerken van Veldhoven als woongemeente, de ruime huizen, de goede bereikbaarheid en de ligging nabij Eindhoven aan goede vestigingsvoorwaarden zijn voor zzp'ers. Klaarblijkelijk zijn er voor de zzp'ers in de andere omliggende gemeenten ook goede vestigingsvoorwaarden om hun activiteiten te ontplooiën.⁴⁸

Figuur 10: Het aantal zzp'ers in procenten van het totaal aantal banen in 2019 in Veldhoven, omliggende gemeenten, provincie en Nederland

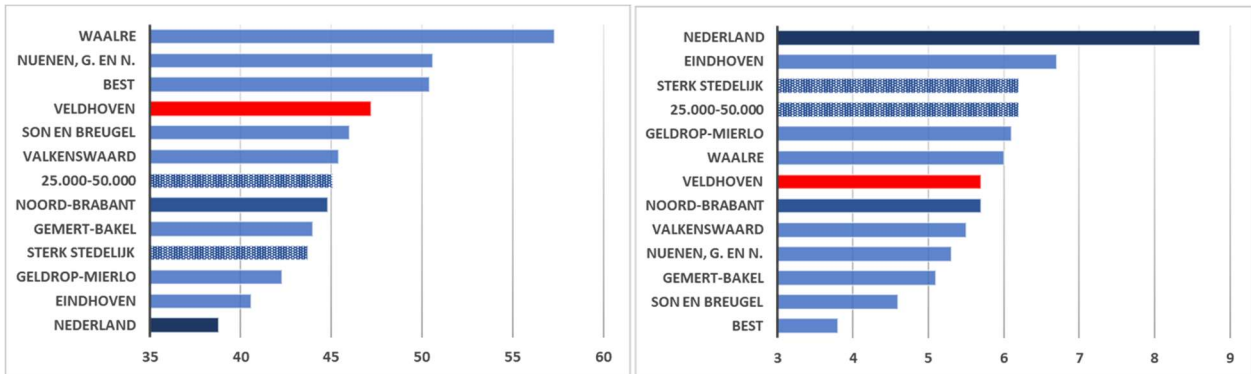

Bron: waarstaatjegemeente.nl

Er zijn weliswaar relatief weinig zzp'ers maar hun inkomen is relatief hoog en er zijn niet veel zzp'ers met een laag inkomen (figuur 11).

⁴⁸ Ruud Dorenbos, Barbara Heebels en Joost van Hoorn, *Zzp'ers in de G32-steden. Analyse, duiding en beleidsaanpakken*, Platform31, Den Haag, 2016.

Figuur 11: Inkomen van zzp'ers (x € 1.000) in 2018 (links) en het percentage zzp'ers met een laag inkomen (< € 15.000) in 2018 (rechts) in Veldhoven, vergelijkbare en omliggende gemeenten, provincie en Nederland

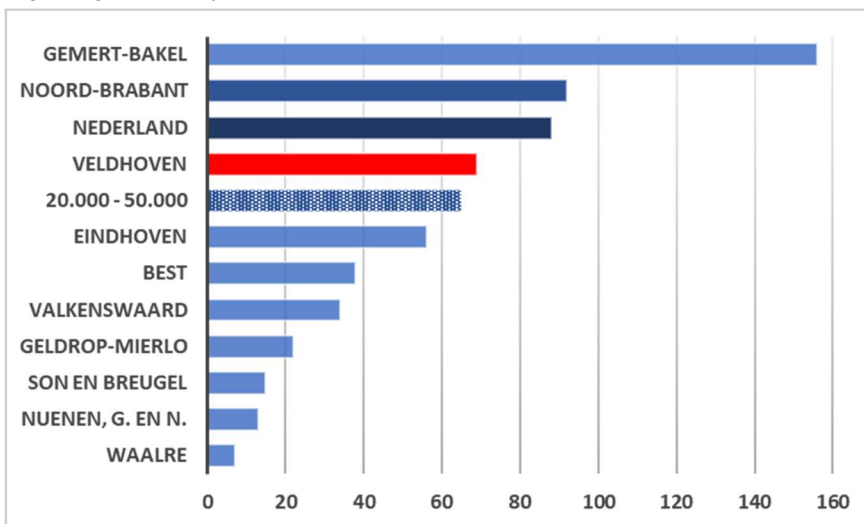
Bron: waarstaatjegemeente.nl

Relatief veel middelen voor het economisch beleid in Veldhoven

In Veldhoven wordt per inwoner 69 euro uitgegeven voor het hoofdtaakveld 'economie'. Tot het hoofdtaakveld 'economie' worden onder andere gerekend de uitgaven van regionale samenwerkingsverbanden gericht op de versterking van de economische structuur en innovatie en de ontwikkeling, het onderhoud, de herstructurering en verduurzaming van bedrijfslocaties. Veldhoven draagt samen met 21 gemeenten voor 50 procent en als een van de vier gemeenten (Eindhoven, Helmond, Veldhoven en Best) als apart aandeelhouder gezamenlijk voor de andere 50 procent bij aan de financiering van de ontwikkelingsmaatschappij Brainport Development NV.

Van de omliggende en vergelijkbare gemeenten geeft alleen Gemert-Bakel nog meer uit per hoofd van de bevolking voor het economie. Gemiddeld geven alle gemeenten in Nederland voor het hoofdtaakveld 'economie' 88 euro per inwoner en gemiddeld alle gemeenten in Noord-Brabant 92 euro per inwoner uit (figuur 12).

Figuur 12: Lasten voor het hoofdtaakveld 'economie' per inwoner (€) in de rekening 2020 in Veldhoven, de vergelijkbare en omliggende gemeenten, provincie en Nederland

Bron: Rijksoverheid: Findo – data Financiën Decentrale Overheden

3 Sociaal

Sociale trends en ontwikkelingen in Nederland

Vernieuwing, transformatie en innovatie in het sociale domein voortzetten

Na de overgang van nieuwe taken in het sociale domein naar de gemeenten in 2015 staan Veldhoven, en alle andere gemeenten, voor de (nog) veel moeilijker opgave om de transformatie, vernieuwing en innovatie in het sociale domein voort te zetten. Een transformatie naar méér integraal beleid en méér samenhang op het gebied van jeugd, onderwijs, welzijn, sport, zorg, inkomensondersteuning, schuldhulpverlening, re-integratie en wijkaanpak. Om tot de betere zorg, meer maatwerk en lagere kosten te komen, moet de gemeente samenwerken met vele maatschappelijke actoren (cliënten, zorgaanbieders, zorgverzekeraars, GGZ, GGD, medeoverheden, regio-gemeenten, onderwijsinstellingen etc.).

De vergrijzing en de toenemende zorg- en ondersteuningsvraag van ouderen in wijk, buurt en kern

Voorop latere leeftijd gaat de vergrijzing gepaard met een toename van de zorg- en ondersteuningsbehoeften.⁴⁹ De groep oude ouderen neemt de komende drie decennia in Nederland en in de gemeenten sterk toe. Het aantal mensen van 80 jaar of ouder zal naar verwachting – afhankelijk van het scenario – stijgen van ruim 800 duizend naar tussen de 1,5 en 2,6 miljoen in 2050.⁵⁰ Velen van deze oude ouderen zullen op enig moment behoefte hebben aan zorg en ondersteuning. Op dit moment krijgt vanwege het *Langer thuis* beleid minder dan tien procent van de zorgbehoefte ouderen hun zorg in een verpleeg- of verzorgingstehuis. Dus meer dan 90 procent van de zorgbehoefte ouderen krijgt hun wmo- en thuiszorg in wijk, buurt en kern. Als deze verhouding zo blijft dan betekent de sterke groei van de oude ouderen met een zorg- en ondersteuningsbehoefte voor de gemeenten een belangrijke trend en opgave. Hoe, en met wie, gaat de gemeente de zorg voor deze mensen goed inrichten? De uitdaging is daarbij om de technologische mogelijkheden en vernieuwingen (domotica, consult op afstand, gespecialiseerde woonvoorzieningen) in voldoende mate te gaan benutten. Er is lang gesproken over en gelobbyd voor de kwaliteit van de zorg in verpleegtehuizen. Daar komt twee miljard euro extra voor beschikbaar om de kwaliteit op orde te krijgen. Voor de sterk groeiende groep zorgbehoefte ouderen die hun zorg in wijk en buurt moet krijgen, heeft zo'n kwaliteitsdebat en de middelen die dat gaat vergen nog niet plaatsgevonden.⁵¹ De gemeenten kunnen deze discussie niet meer lang voor zich uitschuiven.

Om de zorg voor de sterk groeiende groep ouderen in wijk, buurt en kern goed te organiseren, zijn allerlei vormen van nieuwe huisvesting (aanleunwoningen, knarrehoven, groepswoonvormen, woonzorgconcepten, zorghotel-appartementen etc.) nodig tussen enerzijds het verpleegtehuis en anderzijds de oude (eengezins)woning waarin men gewend is te wonen (en vaak niet weg wil). Doorstroming is bijvoorbeeld te realiseren door een combinatie van individuele benadering (wooncoaches), een huurprijskorting op de nieuwe woning, vergoeding van verhuiskosten en verhuishulp. Er is daarbij een groot gebrek aan betaalbare woonzorgvarianten voor (lage) middeninkomens, een kwalitatieve mismatch in gewenste woonvariëaties op de woningmarkt voor senior eigenaar-bewoners en een gebrek aan samenhang in woonzorgaanbod op gebouw- en gebiedsniveau.⁵² Men kan de kosten van

⁴⁹ Tot de leeftijd van 50 jaar liggen in 2020 de gemiddelde zorgkosten onder de drieduizend euro per jaar. Daarna beginnen ze steeds sterker te stijgen. Op 70-jarige leeftijd zijn de zorgkosten gemiddeld ongeveer zesduizend euro, voor een 80-jarige dertienduizend euro, en voor een 95-jarige zo'n vijftigduizend euro. De hoge zorguitgaven van ouderen komen voor het grootste deel voor rekening van de langdurige zorg. Maar ook de uitgaven aan Zvw en Wmo stijgen met de leeftijd, omdat voor ouderen de kans op (intensive) ziekenhuisopnames en het beroep op thuiszorg stijgt. Yvonne Adema en Iris van Tilburg, *Zorgen om morgen*, CPB Vergrijzingsstudie, Den Haag, december 2019.

⁵⁰ Centraal Bureau voor de Statistiek, *In 2050 zijn er twee tot drie keer zoveel 80-plussers als nu*, Nieuwsbericht 14-4-2021.

⁵¹ Corinne Ellemeet, *Lachend tachtig. Initiatiefnota 34 948 voor een toekomstbestendige ouderenzorg*, Den Haag, 17 mei 2018; Wilma Kieskamp, "We weten nog niet half wat op ons afkomt, met de zorg voor zieke ouderen die thuiswonen", in: *Trouw*, 18 november 2019.

⁵² Commissie Toekomst zorg thuiswonende ouderen, *Oud en zelfstandig in 2030. Aangepast REISadvies*, Den Haag, 30 juni 2020. Zie voor voorbeelden van betaalbare woonzorgvarianten het rapport van Platform31, *Langer thuis: Vernieuwende woonzorg voor kwetsbare senioren* (verkenning en praktijk) en dan vooral het praktijkdeel. Zie ook de 174 ideeën die zijn ontwikkeld voor de prijsvraag *Who Cares* van de rijksbouwmeester Floris Alkemade om naadloze wijken in Sittard-Geleen, Groningen, Almere en Rotterdam stedenbouwkundig en zorgtechnisch aan te passen aan de naderende vergrijzingsgolf. De Vereniging Eigen Huis adviseert de gemeenten om een woonzorgvisie op te stellen die past bij de samenstelling van de bevolking. Vereniging Eigen Huis, *Eigen Huis Magazine*, mei 2021, blz. 17.

woonaanpassing of het wonen in een woongemeenschap afwegen tegen de kosten van toekomstig zorggebruik. De voordelen van woonaanpassing, woongemeenschap e.d. worden tot nu toe door gemeenten niet meegenomen in de woningprogrammering.⁵³ Ook dit is een voorbeeld om kwaliteit nieuwe inhoud te geven.

Ook de zorg in wijk, buurt en kern kan en moet op allerlei wijzen verbeterd worden. Het is lang gegaan over de verpleeghuizen. Daarvoor komt twee miljard euro extra beschikbaar om de kwaliteit op orde te krijgen. Maar de overgrote groep ouderen (93 procent) woont thuis en daarvoor zijn nog geen extra middelen beschikbaar gekomen. Vraagstukken die van belang zijn en opgepakt kunnen worden, zijn o.a. het aansluiten bij de twee levensgebeurtenissen die vooral voor kwetsbaarheid zorgen (overlijden van de partner en/of het ontstaan van meerdere gezondheidsproblemen), het versterken van de dagbesteding en de *community organisation* (buurthuizen nieuwe stijl ('huizen van de wijk), nieuwe generatie bibliotheekfilialen, woningcorporaties die investeren in 'kamers' en 'huizen' van de wijk, restaurants van de wijk, e.d.) en het op termijn – met de partners – ontwikkelen van bijvoorbeeld betaalbare 24/7 professionele beschikbaarheid van zorg en welzijn, poliklinieken geriatrie in de buurt en wijklinieken acute ouderenzorg. Door de positieve gezondheid of gezondheidswinst van de zorgbehoefte, kwetsbare oudere te gaan bekostigen, en niet de handeling zoals gebruikelijk is in de zorg, krijgt iedereen de zorg en ondersteuning die nodig is. Men kan ook een stap verder gaan door de wettelijke stelsels van zorg en ondersteuning aan te passen en daarmee domeinoverstijgende samenwerking en preventie beter mogelijk te maken.⁵⁴

Het beheersen van de stijgende zorgkosten een opgave voor Rijk én gemeenten

De afgelopen vijftig jaar is het aandeel van de zorguitgaven in de Rijksbegroting sterk gestegen. Tussen 1972 en 2018 stegen de zorguitgaven van 6 miljard naar 100 miljard euro. De curatieve zorg is voor 62 procent van de kosten verantwoordelijk, de langdurige zorg en ondersteuning voor 28 procent (care) en de maatschappelijke ondersteuning en jeugdzorg voor 10 procent (care). Het RIVM verwacht voor de zorgsector een toename van het uitgavenniveau tot 174 miljard euro in 2040.⁵⁵ Als de zorguitgaven even snel blijven toenemen als in de beginjaren van dit millennium (een jaarlijkse toename die tweemaal groter is dan de groei van het nationaal inkomen) dan slokken zij in 2040 een kwart van de economie op. Bij ongewijzigd beleid zijn de huishoudens over twintig jaar gemiddeld bijna de helft van hun inkomen kwijt aan zorgpremies.⁵⁶ Daarmee dreigt het zorgstelsel met steeds hogere verplichte overdrachten van gezond naar ziek (risicosolidariteit) en van hogere naar lagere inkomens (inkomenssolidariteit) op den duur te bezwijken onder de druk van de steeds hogere kosten en collectieve ziektekostenpremies. De hoogoplopende belastingen en sociale premies zullen uiteindelijk ook de economische groei aantasten.

De sterke stijging van de zorguitgaven wordt voor een derde veroorzaakt door de vergrijzing en voor twee derde door de technologische ontwikkeling, het wettelijk geregelde recht op zorg en de open-einde-aanspraak op de beste curatieve zorg dat wetenschap en praktijk effectief achten. Daardoor ging de afgelopen kabinetsperiode

⁵³ Zie voor diverse mogelijke stappen om de zorg voor de zorgbehoefte ouderen in wijk, buurt en kern te verbeteren Corinne Ellemeet, *Lachend tachtig. Initiatiefnota 34 948 voor een toekomstbestendige ouderenzorg*, Den Haag, 17 mei 2018; Wilma Kieskamp, "We weten nog niet alf wat op ons afkomt, met de zorg voor zieke ouderen die thuiswonen", in: *Trouw*, 18 november 2019. De financiering van de zorg en ondersteuning voor de sterk groeiende groep oude inwoners is nog wel een lastig vraagstuk. Iedere euro besteedt aan ouderenzorg verslechtert de overheidsfinanciën op de lange termijn met € 1,60. Rijksoverheid, *Koers bepalen. Kiezen in tijden van budgettaire krapte*, 16^e Studiegroep Begrotingsruimte, Den Haag, oktober 2020, blz. 36.

⁵⁴ Raad voor Volksgezondheid & Samenleving, *Grenzeloos samenwerken? Adviezen voor het beter mogelijk maken van domeinoverstijgende samenwerking*, Den Haag, 2022; Maarten van Poll, "Taboe op ingrijpende stelselwijzigingen in de zorg moet van tafel", in: *Het Financieele Dagblad*, 4 maart 2022; Frank Kalshoven en Getrude van Driesten, *Paradigma's in het sociaal domein*, De Argumentenfabriek, Amsterdam, maart 2018; Corinne Ellemeet, *Lachend tachtig. Initiatiefnota 34 948 voor een toekomstbestendige ouderenzorg*, Den Haag, 17 mei 2018.

⁵⁵ Sociaal-Economische Raad, *Zorg voor de toekomst. Over de toekomstbestendigheid van de zorg*, Verkenning 20/02, Den Haag, juni 2020, blz. 69; Rijksoverheid, *Naar een toekomstbestendig zorgstelsel*, Brede maatschappelijke heroverweging, Den Haag, 20 april 2020, blz. 5. De curatieve zorg bestaat uit de huisartsenzorg, verloskundige zorg, de meeste medisch-specialistische zorg, genees- en hulpmiddelen, tandheelkundige zorg voor kinderen tot 18 jaar en de geestelijke gezondheidszorg voor volwassenen. De langdurige zorg en ondersteuning bestaat uit ouderenzorg, gehandicaptenzorg en langdurige geestelijke gezondheidszorg.

⁵⁶ C.A. de Kam en J.H.M. Donders, *Onzekere zekerheden. De Nederlandse verzorgingsstaat op weg naar 2025*, Wim Drees Stichting voor Openbare Financiën, Den Haag, 2014; Sociaal Cultureel Planbureau, *Burgerperspectieven 2018*2, Den Haag, 2018, blz. 18; Rijksoverheid, *Koers bepalen. Kiezen in tijden van budgettaire krapte*, 16^e Studiegroep Begrotingsruimte, Den Haag, oktober 2020, blz. 76.

driekwart van de stijging van de overheidsuitgaven op aan zorg.⁵⁷ De toenemende zorguitgaven zijn ook een belangrijke verklaring dat de laatste jaren de ontwikkeling van de lonen de ontwikkeling van het nationaal inkomen niet kan volgen.⁵⁸ De groei van de zorg belemmert via de arbeidsmarkt ook de ontwikkeling van alle andere publieke en private activiteiten. De prognose is dat de komende jaren jaarlijks 40.000 extra zorgprofessionals nodig zijn om in de stijgende zorgvraag te voorzien. Met de krimpende beroepsbevolking en de geringe toename van de arbeidsparticipatie kan niet voorzien worden in deze vraag naar zorgpersoneel. Het tekort aan zorgpersoneel wordt dit jaar op 49.000 mensen geschat en in 2031 op 135.000 werknemers.⁵⁹ De huidige en toekomstige arbeidsmarktknelpunten, omdat een steeds groter deel van de werkzame beroepsbevolking nodig is in de zorg, worden ook op de volgende wijze duidelijk. In de jaren 70 van de vorige eeuw werkte er van de 12 werkenden één in de zorg, nu zijn dat er twee en in 2060 zullen dat er naar verwachting vier zijn.⁶⁰

De snel stijgende collectieve zorguitgaven zijn ook een “koekoeksjong” dat andere collectieve uitgaven (onderwijs, veiligheid, onderhoud infrastructuur, et cetera) in toenemende mate over de rand van het begrotingsnest zal drukken. En ook de gemeentelijke zorgtaken ontpoppen zich als een “koekoeksjong” dat het budget voor de beleidsvrije(re) taken leegteet. De jeugdzorgtaken van gemeenten zijn geëxplodeerd van 3,6 miljard euro in 2015 naar 5,5 miljard euro in 2019.⁶¹

Groeiende kansenongelijkheid

Er is in toenemende mate sprake van perspectief- en kansenongelijkheid tussen inwoners. Samen met de arbeidsmarktontwikkelingen (flexibiliteit), de toenemende onzekerheid (over werk, inkomen, pensioen en zorg) en de effecten van en maatregelen in het licht van de coronacrisis leidt dit bij belangrijke groepen Nederlanders tot onvrede over de maatschappij en de politiek.⁶²

De toenemende kansenongelijkheid is op vele terreinen zichtbaar. Op de woningmarkt, in het onderwijs, op de arbeidsmarkt, in koopkracht (problematische schulden, armoede) en in gezondheid, levensverwachting en gezonde levensjaren. De verschillen op één domein hangen vaak samen met die op een ander domein. Daarbij is het onderwijs een belangrijke motor van kansenongelijkheid geworden. Verschillende onderzoeken laten een groeiende scheidslijn zien tussen hoog- en laagopgeleiden en een toenemende segregatie naar opleidingsniveau van de ouders en leerlingen van verschillende sociaaleconomische achtergronden die elkaar steeds minder tegenkomen op school.⁶³

⁵⁷ R.A.A. Vonk, et al., *Toekomstverkenning zorguitgaven 2015-2060*, Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, RIVM-rapport 2020-0059, Bilthoven, 2020, blz. 17; Sociaal-Economische Raad, *Zorg voor de toekomst. Over de toekomstbestendigheid van de zorg*, Verkenning 20/02, Den Haag, juni 2020, blz. 66; Rijksoverheid, *Naar een toekomstbestendig zorgstelsel, Brede maatschappelijke heroverweging*, Den Haag, 20 april 2020, blz. 5; Rijksoverheid, *Koers bepalen. Kiezen in tijden van budgettaire krapte*, 16e Studiegroep Begrotingsruimte, Den Haag, oktober 2020, blz. 37; Karlijn Kersten, Toep van Dijk, Wouter Hogervorst, Niels Muselaers en Rens Nissen, “Niet kiezen in de begroting, is kiezen voor meer zorg en minder onderwijs”, in: *ESB*, jrg. 106, 2021, nr. 4794, blz. 110 en 111.

⁵⁸ Centraal Bureau voor de Statistiek, *Inkomen Nederlanders in 50 jaar meer dan verdubbeld*, Nieuwsbericht, 15-4-2021.

⁵⁹ NOS Nieuws, *Onderzoek: tekort aan zorgpersoneel op lange termijn alleen maar groter*, 20 januari 2022.

⁶⁰ In de volgende kabinetsperiode van vier jaar daalt de beroepsbevolking. Door een toename van de arbeidsparticipatie neemt in deze periode het arbeidsaanbod nog met 135.000 mensen toe. Door de verdere stijging van de zorguitgaven zullen al deze mensen nodig zijn in de zorg. Centraal Planbureau, *Verkenning Middellangetermijn 2022-2025*, CPB Raming, Den Haag, november 2019. Er werken nu 1,4 miljoen mensen in de zorg. In 2040 zijn er meer dan twee miljoen zorgmedewerkers nodig. Sociaal-Economische Raad, *Zorg voor de toekomst. Over de toekomstbestendigheid van de zorg*, Verkenning 20/02, Den Haag, juni 2020; Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), *Kiezen voor houdbare zorg. Mensen, middelen en maatschappelijk draagvlak*, Den Haag, 2021, blz. 12.

⁶¹ Harrie Verbon, “Gemeenten kraaien victorie, en het Rijk betaalt wel door aan de falende jeugdzorg”, in: *De Volkskrant*, 7 juni 2021.

⁶² Cok Vrooman, *Meedoen in onzekerheid*, Utrecht, 2016; B. Steur, E. van Doorne en T. Zandstra, *Maatschappelijk onbehagen en het openbaar bestuur*, Strategische verkenning ministerie van BZK, Den Haag, 1 februari 2017.

⁶³ Er is een toenemende fragmentatie en segmentatie door het onderwijs van de meritocratie. Meritocratie (vrij vertaald: geregeerd door degenen die het verdienen) is een maatschappijmodel waarin de sociaaleconomische positie van elk individu is gebaseerd op zijn of haar verdiensten (merites). Deze meritocratie heeft wrede kanten omdat mensen die niet mee kunnen komen in deze complexe en veeleisende samenleving denken dat dit door eigen toedoen komt en zich daardoor minderwaardig gaan voelen. Dat zij niet mee kunnen komen, kan gelegen zijn in werkloosheid, ziekte, sociale en psychische beperkingen of aan de hoge eisen die gesteld worden. Een segmentatie en fragmentatie die zich bovendien dreigt te versterken omdat hoogopgeleide, goed verdienende ouders (“curling ouders”) de vaardigheden en financiële mogelijkheden hebben om elke hobbel in de opvoeding en opleiding van hun kinderen te effenen (sport, theater, bijlessen, tutors, druk op docenten uitoefenen). Mogelijkheden en vaardigheden die laagopgeleide en minder-verdienende ouders niet, of veel minder, hebben. Lex Herweijer en Edith Josten, “Een ideaal met een keerzijde”, in: Cok Vrooman, Mérove Gijsberts en Jeroen Boelhouwer, *Verskil in Nederland*, Sociaal en Cultureel Rapport 2014, SCP, Den Haag, december 2014, blz. 69, 70, 92; Judith Elshout,

Gaat het om kansenongelijkheid in termen van gezondheid, dan valt op dat inwoners met een lage sociaaleconomische status ten opzichte van de inwoners met een hoge sociaaleconomische status gemiddeld acht jaar korter en maar liefst vijftien jaar minder in goed ervaren gezondheid leven. Inwoners die moeite hebben om rond te komen, hebben drie- tot viermaal meer last van hart- en vaatziekten, angststoornissen, overspannenheid en nervositeit dan inwoners waarvoor dat niet geldt en zij hebben vier- tot vijfmaal zoveel last van diabetes, depressie en ernstige eenzaamheid.⁶⁴ Deze verschillen zijn hardnekkig. Daarbij is de groep met een lage sociaaleconomische status ook nog eens bovengemiddeld geraakt door het COVID-virus.⁶⁵ De complexe ongelijkheid, vanwege de samenhang van de ongelijkheid op meerdere levensdomeinen, is dé sociale kwestie van deze tijd.⁶⁶

Verminderde sociale cohesie

De inwoners in de steden zijn op allerlei manieren gesegmenteerd en gefragmenteerd. Naar leeftijd, naar inkomenssituatie, naar gezinssituatie, naar mate van hulpbehoefte, naar werkzekerheid, naar opleiding, naar herkomst en naar etniciteit. De sociale scheidslijnen zijn zichtbaar in het onderwijs, op de woningmarkt, in gezondheid, in vaste en flexibele arbeidscontracten, in participatie, in meedoen en niet-meedoen, en tussen insiders en outsiders. Daarbij wordt de segregatie naar opleidingsniveau en naar mentaliteit dieper. Vooral in de grote steden is het meest duidelijk zichtbaar dat de diversiteit van de inwoners naar herkomst toeneemt. De groep inwoners met een migratieachtergrond wordt niet alleen groter maar ook veel diverser ("superdiversiteit"). In de verbanden waar mensen elkaar tegenkomen (wonen, werken, onderwijs) is uitsortering waar te nemen. De toegenomen diversiteit en uitsortering leidt tot verliesgevoelens onder autochtone inwoners, verlies van thuisgevoelens, minder buurtcohesie en lage omgevingsbetrokkenheid.⁶⁷

Een derde van de samenleving voelt zich niet gehoord, vertegenwoordigd en aangehaakt.

Bijna 30 procent van de bevolking voelt zich niet vertegenwoordigd, is ontevreden over politici, blijkt de politiek niet te vertrouwen en stemt vaak niet. De samenleving is een 'twee-derden-samenleving geworden'. Met een florerende een derde aan de top, een afgehaakt of afhakend een derde aan de onderkant en een omvangrijke middengroep daartussenin. In het SCP-rapport *Verskil in Nederland* hanteert men een 70 tot 30 procent verdeelsleutel, waarbij twee-derde van de Nederlanders goed af is, in termen van welvaart, gezondheid en levenstevredenheid, en een derde niet of veel minder.⁶⁸ Er is een belangrijke groep kwetsbare burgers die al jaren achterblijven, mede doordat de achterstanden zich bij hen opstapelen op meerdere vlakken. Er is een groep die structureel achterblijft en niet serieus wordt genomen. De scheidslijn tussen establishment en non-establishment staat voor een fundamenteel conflict over de toekomstkoers van de samenleving. In delen van de samenleving heerst een gevoel van onbehagen waar het gevoel van onbeheersbaarheid van de globalisering, technologisering, de migratie en de klimaatproblematiek aan bijdraagt. Het *verlies aan inbedding* in de omgeving en het *verlies aan grip* op de omgeving kunnen de pessimistische blik op de toekomst en het gevoel van machteloosheid verklaren.⁶⁹ De 30 procent afgehaakten zijn een uiterst complex, overlappend fenomeen van politiek protest, onbehagen, sociale marginalisering, gezondheidsproblemen, opleiding, woonplek en wijk. Zelfs in Nederland, één van de meest egalitaire verzorgingsstaten van de wereld, ontstaan derhalve nieuwe breuklijnen,

Evelien Tonkens en Tsjalling Swiestra, "Meritocratie als aanslag op het zelfrespect van 'verliezers'", in: P. de Beer en M. van Pinxteren (red.), *Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving?*, Amsterdam, 2016, blz. 209-234; Martin Sommer, "Waar is Jan Normaal gebleven? De grote midden-groep is finaal gespleten in hoger en lager opgeleiden", in: *De Volkskrant*, 27 februari 2016; Anouk Boone, "Interview de kloof. Ondernemer Rutger Koopmans 'Mijn generatie denkt ook: wij willen jullie jongeren wakker schudden'", in: *De Volkskrant*, 5 september 2019.

⁶⁴ Michiel van der Geest, "Achtergrond gezondheidsverschillen arm en rijk", in: *De Volkskrant*, 2 oktober 2020.

⁶⁵ Mirjam de Klerk, Martin Olsthoorn, Inger Plaisier, Joep Schaper en Fieke Wagemans, *Een jaar met corona. Ontwikkelingen in de maatschappelijke gevolgen van corona*, Sociaal Cultureel Planbureau, Den Haag, maart 2021; Raad Volksgezondheid & Samenleving, *Wissels omzetten voor een veerkrachtige samenleving. Vier prioriteiten voor de nieuwe kabinetsperiode*, Den Haag, 2021.

⁶⁶ Tweede Kamer, vergaderjaar 2019-2020, 35 300, nr. 1, *Miljoenennota 2020*, blz. 59; Raad Volksgezondheid & Samenleving, *Wissels omzetten voor een veerkrachtige samenleving. Vier prioriteiten voor de nieuwe kabinetsperiode*, Den Haag, 2021, blz. 6.

⁶⁷ Roel Jennissen, Godfried Engbersen, Meike Bokhorst en Mark Bovens, *De nieuwe verscheidenheid. Toenemende diversiteit naar herkomst in Nederland*, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Den Haag, 2018.

⁶⁸ Josse de Voogd en René Cuperus, *Atlas van afgehaakt Nederland. Over buitenstaanders en gevestigden*, s.l. december 2021, blz. 6, 8 en 10.

⁶⁹ Denkwerk, *Onrust in voorspoed. Hoe een stabiele samenleving vraagt om begrip en inbedding*, s.l., juli 2019.

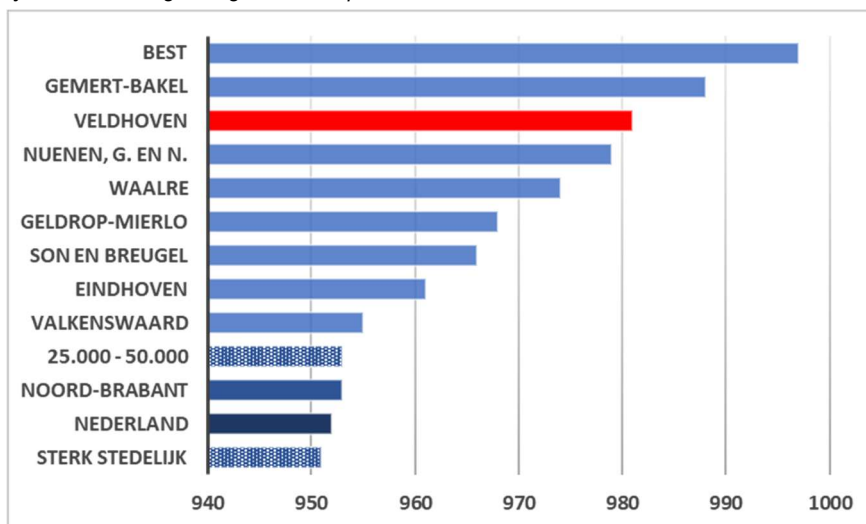
nieuwe kansenongelijkheden, nieuwe verschillen in sociaal en uiteindelijk democratische kapitaal.⁷⁰ Voor de (lokale) politiek is het een grote uitdaging om hier antwoorden op te vinden.

Sociale trends en ontwikkelingen in Veldhoven

Sterke toename van de behoefte aan zorg en ondersteuning de komende jaren in wijk, buurt en kern voor de oude Veldhovenaren

In Veldhoven neemt het aantal oude ouderen de komende decennia sterk toe. Het aantal 80-plussers neemt met 2.130 personen toe; een toename van 84 procent. Velen van deze oude inwoners zullen op enig moment een zorg en ondersteuningsvraag hebben. Zorg en ondersteuning die vooral in wijk, buurt en kern verzorgd zal moeten worden. Dit zal ook het aantal dementerenden waarvoor zorg en ondersteuning beschikbaar moet komen, sterk doen groeien. In Veldhoven wonen momenteel 981 zeventigplussers per 1.000 zeventigplussers nog zelfstandig (figuur 13). Dit maakt duidelijk hoe groot, en sterk toenemend, de groep zelfstandig wonende (oude) ouderen is en waarschijnlijk zal blijven. Uit cijfers van Vektis blijkt dat 17 procent van alle thuiswonende 65-plussers kwetsbaar is en deze kwetsbaarheid loopt op met het stijgen van de leeftijd. In de regio Zuidoost-Noord-Brabant is relatief weinig verpleeghuiscapaciteit beschikbaar. Dit onderstreept het belang om de zorg en ondersteuning van de ouderen in wijk, buurt en kern in Veldhoven goed te gaan regelen.

Figuur 13: Aantal zelfstandig wonende 70-plussers per 1.000 van de doelgroep in het 2^e kwartaal 2021 in Veldhoven, de vergelijkbare en omliggende gemeenten, provincie en Nederland

Bron: waarstaatjegemeente.nl

Met een betere verbinding tussen de domeinen preventie, zorg en welzijn en domeinen als wonen (met zorg), fysieke leefomgeving, veiligheid, omgevingswet en energietransitie wordt het beleid ingericht met het concept positieve gezondheid. Dit sluit uitstekend aan bij de beste zorg en ondersteuning die de sterk vergrijzende bevolking nodig heeft. Veldhoven streeft naar drie jaar gezondheidswinst met de focus op positieve gezondheid en preventie. Wel is het aantal ontmoetingsplaatsen in de nieuwe(re) wijken voor ouderen niet groot. Ook zijn de wijkcentra, met uitzondering van de wijkvoorziening in MFA Noord, gedateerd. Het openbaar vervoer in Veldhoven is een zwak punt voor de ouderen die hiervan afhankelijk zijn. Wel zijn de nieuwe voorzieningen Merefelt en Rundgraafpark goed bereikbaar met het openbaar vervoer.⁷¹

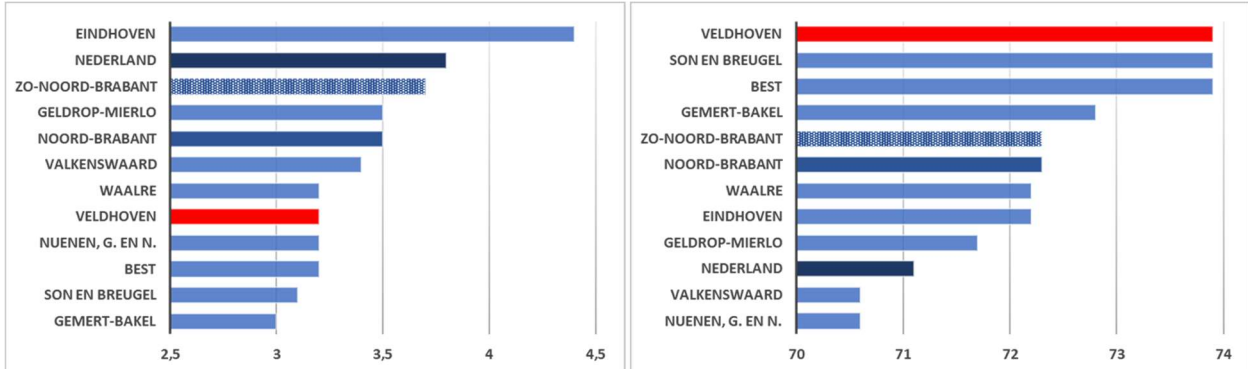
⁷⁰ Josse de Voogd en René Cuperus, *Atlas van afgehaakt Nederland. Over buitenstaanders en gevestigden*, s.l. december 2021, blz. 13. De netwerken van hoog- en laagopgeleiden zijn sterk gescheiden. Nederlanders kennen meer mensen van hun eigen opleidingsniveau dan van een ander opleidingsniveau. Voor hoger opgeleiden is deze verhouding het meest scheef: 63 procent van hun netwerk (familie, vrienden, collega's, burens en kennissen) is ook hoger opgeleiden. De contacten van de laagopgeleiden bestaan voor 17 procent uit contacten met hoogopgeleiden. Het niet 'kennen' van de bovenlaag van de samenleving leidt logischerwijs tot wantrouwen en heeft als gevolg dat de bovenlaag zelf de steen des aanstoots wordt voor problemen die in de samenleving spelen. Denkwerk, *Onrust in voorspoed. Hoe een stabiele samenleving vraagt om begrip en inbedding*, s.l., juli 2019, blz. 20.

⁷¹ Gemeente Veldhoven, *Kadernota 2022*, blz. 7 en 8; Gemeente Veldhoven, *Geactualiseerde Stadsvisie Veldhoven 2015 – 2030*, november, 2015, blz. 4.

Sociale problematiek in Veldhoven niet zeer omvangrijk

Op allerlei manieren kan inzichtelijk gemaakt worden dat de sociale problematiek in Veldhoven niet erg omvangrijk is. Het werkloosheidspercentage is lager dan gemiddeld in de provincie en de regio Zuidoost-Noord-Brabant. En de bruto-arbeidsparticipatie is opmerkelijk hoog (figuur 14).

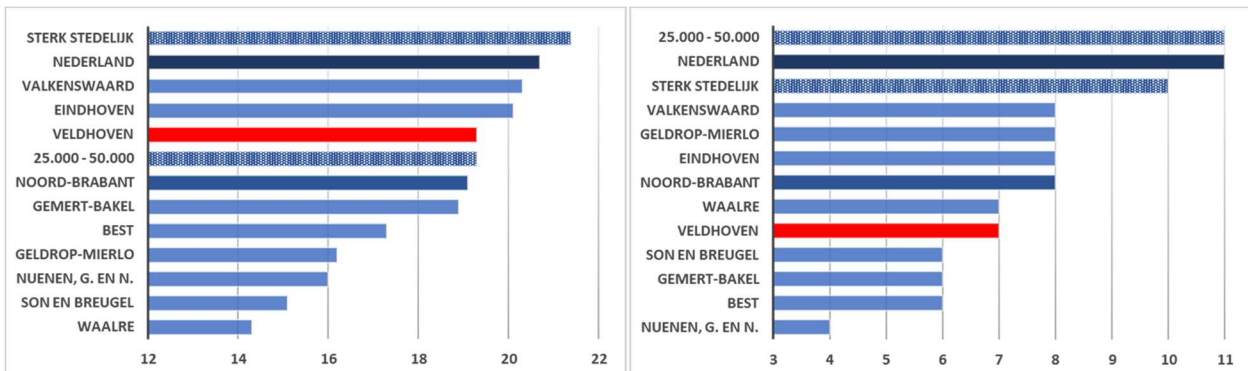
Figuur 14: Werkloosheidspercentage in 2020 (links) en bruto-arbeidsparticipatie in 2020 (rechts) in Veldhoven, omliggende gemeenten, regio, provincie en Nederland

Bron: CBS - Statline

Het aantal huishoudens dat een beroep doet op zorg en ondersteuning is iets boven het gemiddelde van de benchmarkgemeenten. Terwijl het aantal huishoudens dat een beroep doet op vijf of meer voorzieningen minder dan gemiddeld is (figuur 15).

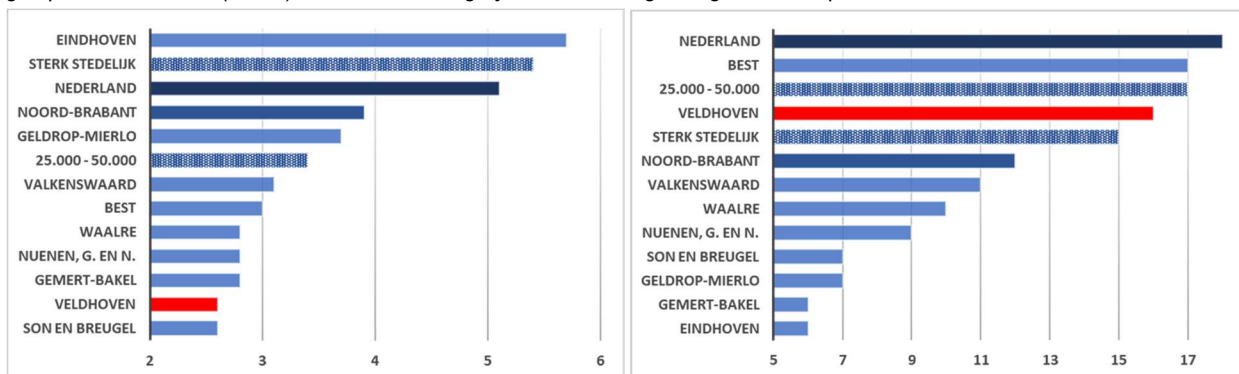
Figuur 15: Percentage huishoudens met zorg en ondersteuning in 2^e halfjaar 2020 (links) en stapeling: aantal huishoudens met > 5 voorzieningen per 1.000 huishoudens, 2e halfjaar 2020 (rechts) in Veldhoven, vergelijkbare en omliggende gemeenten, provincie en Nederland

Bron: waarstaatjegemeente.nl

Het percentage huishoudens met een bijstandsuitkering is opmerkelijk laag in Veldhoven. Het aantal re-integratievoorzieningen per 1.000 van de doelgroep ligt tussen het gemiddelde van de gemeenten met tussen de 25.000 en 50.000 inwoners en tussen het gemiddelde van de gemeenten die evenals Veldhoven sterk verstedelijkt zijn (figuur 16). Het percentage kinderen dat in een uitkeringsgezin opgroeit is relatief gering (3 procent).

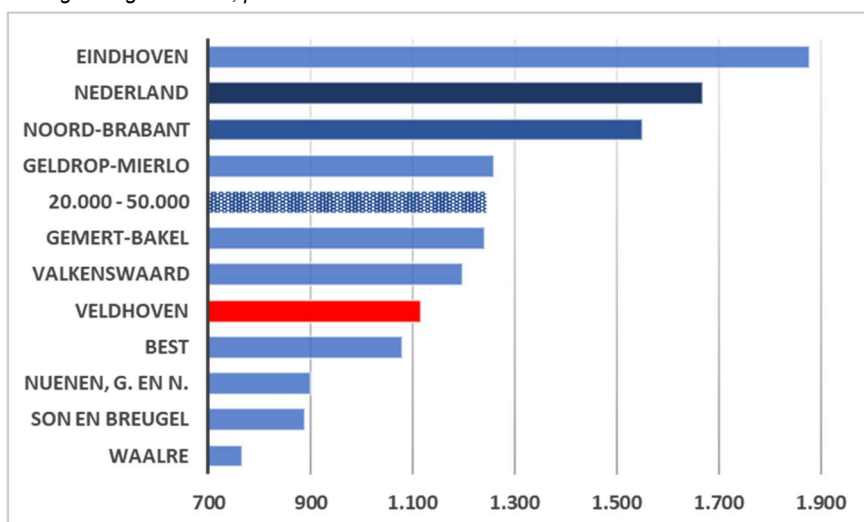
Figuur 16: Percentage huishoudens met een bijstandsuitkering maart 2021 (links) en re-integratievoorzieningen per 1.000 doelgroep december 2020 (rechts) in Veldhoven, vergelijkbare en omliggende gemeenten, provincie en Nederland

Bron: waarstaatjegemeente.nl

Gezien het voorafgaande verbaast het niet dat Veldhoven relatief weinig middelen per inwoner (€ 1.116) moet uittrekken voor het 'sociaal domein' in vergelijking met de omliggende en vergelijkbare gemeenten. Dit is 10 procent minder dan de gemiddelde uitgaven van alle gemeenten met tussen de 25.000 en 50.000 inwoners (€ 1.245) (figuur 17).

Figuur 17: Lasten voor het hoofdtaakveld 'sociaal domein' per inwoner (€) in de rekening 2020 in Veldhoven, vergelijkbare en omliggende gemeenten, provincie en Nederland

Bron: Rijksoverheid: Findo – data Financiën Decentrale Overheden

Veldhoven is bezig om een monitor Sociaal domein te ontwikkelen waarmee het aantal cliënten en het gebruik van voorzieningen gekoppeld wordt aan de kosten. Ook de 'Gemeentezorgspiegel' die Zorgverzekeraars Nederland en de VNG ontwikkelen, gaat het mogelijk maken om het zorggebruik en de zorgkosten vanuit de Wlz, Zorgverzekeringswet (Zvw), Wmo en Jeugdwet integraal te monitoren op landelijk, gemeente-, wijk- en buurniveau. Dit kan leiden tot een doelmatiger en effectiever beleid in het sociaal domein.

Het "onbenutte arbeidspotentieel" als mogelijkheid om de arbeidsparticipatie verder te vergroten

Met de krimpende potentiële beroepsbevolking wordt de noodzaak groter om de arbeidsparticipatie nog verder te vergroten. Met het relatief geringe aantal bijstandshuishoudens en de hoge arbeidsparticipatie lijkt het niet eenvoudig om de arbeidsparticipatie te vergroten.

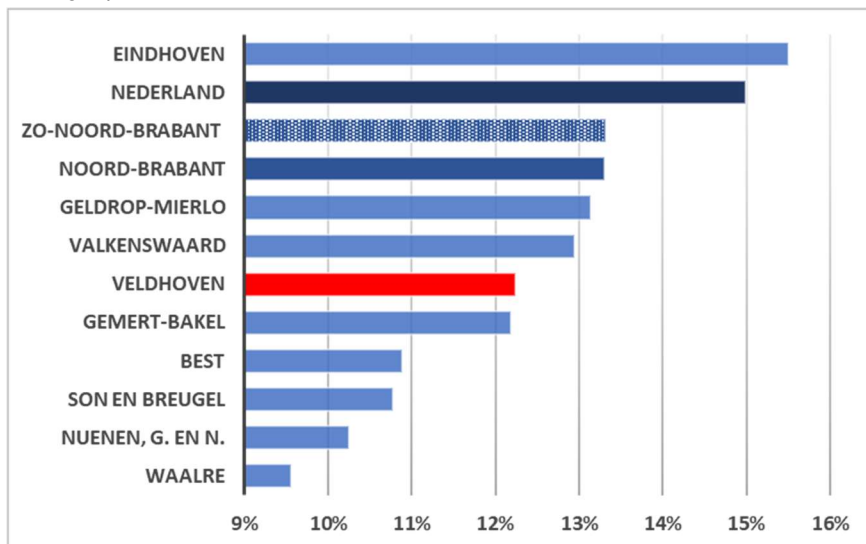
Personen die óf recent gezocht hebben naar werk óf direct beschikbaar zijn voor werk worden door het Centraal Bureau voor de Statistiek gerekend tot het onbenut arbeidspotentieel in statistische zin. Het belangrijkste deel van het onbenut arbeidspotentieel zijn mensen die willen werken, maar zich – soms ontmoedigd – teruggetrokken

hebben van de arbeidsmarkt en ook geen uitkeringsgerechtigden zijn. Ook deeltijders die méér uren willen werken en daarvoor direct beschikbaar zijn, maken onderdeel uit van dit onbenut arbeidspotentieel in statistische zin. Voor een geringer deel – en slechts deels – bestaat het statistische onbenut arbeidspotentieel uit werklozen met een werkloosheids- of bijstandsuitkering. Het statistische begrip ‘onbenut arbeidspotentieel’ bestaat in het vierde kwartaal van 2020 in Nederland uit ruim 1,1 miljoen personen in de leeftijdsgroep 15 tot 75 jaar.⁷² Wij komen straks terug op dit aantal.

Naast het statistische onbenut arbeidspotentieel waarvan regionaal de omvang niet bekend is, kan wel een lokaal en regionaal “onbenutte arbeidspotentieel” kwantitatief geraamd worden door de inwoners in een uitkering als vertrekpunt te kiezen. Dit aantal is per gemeente bekend. Dat maakt het mogelijk om het “onbenutte arbeidspotentieel” als alternatieve definitie te ramen door het totaal aantal uitkeringsgerechtigden (ww, bijstand tot AOW-leeftijd en arbeidsongeschiktheid) te relateren aan de beroepsbevolking. In 2019 (het meest recente beschikbare jaar) ontvangen in Veldhoven 580 inwoners een WW-uitkering, 530 inwoners een bijstandsuitkering (tot AOW-leeftijd) en 1.950 inwoners een arbeidsongeschiktheidsuitkering. In totaal ontvangen in 2019 in Veldhoven 3.060 inwoners een van de drie uitkeringen. Gerelateerd aan de beroepsbevolking van 25.000 personen in Veldhoven is dat een “onbenutte arbeidspotentieel” van 12,2 procent (figuur 18). Dit “onbenutte arbeidspotentieel” overlapt slechts zeer ten dele het onbenut arbeidspotentieel in statistische zin (de eerdergenoemde 1,1 miljoen personen).

Tellen wij beide definities bij elkaar op dan zijn er in Veldhoven ongeveer 3.500 personen – ongeveer 14 procent van de beroepsbevolking – die economisch niet bijdragen (in ieder geval niet wit), langs de kant staan en waarvan de talenten niet optimaal benut worden. Gezien de dreigende krimpende beroepsbevolking en de vele openstaande, en soms onvervulbare, vacatures is dit “onbenutte arbeidspotentieel” een luxe die Veldhoven zich niet langer kan veroorloven. Als de gemeente het “onbenutte arbeidspotentieel” niet veel beter weet te mobiliseren, dan verdwijnt werk naar het buitenland, neemt de automatisering toe (en het verlies van banen) of nemen nog meer buitenlandse arbeidsmigranten de arbeidsplaatsen in.

Figuur 18: Het “onbenutte arbeidspotentieel” in procenten van de beroepsbevolking in 2019 in Veldhoven, omliggende gemeenten, regio, provincie en Nederland

Bron: CBS – Statline (bewerking Platform31). Totaal aantal inwoners in een WW-uitkering, bijstandsuitkering tot AOW-leeftijd en arbeidsongeschiktheidsuitkering in procenten van de beroepsbevolking.

⁷² CBS, Gezocht, niet beschikbaar, Dashboard beroepsbevolking 4e kwartaal 2020 niet seizoens-gecorrigeerd, 16 februari 2021.

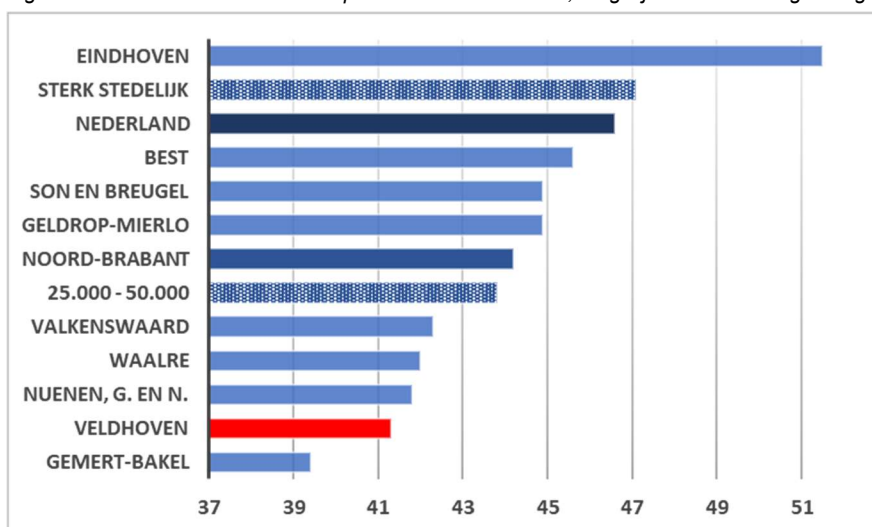
Natuurlijk zijn niet alle 3.500 inwoners in Veldhoven die deel uitmaken van het “onbenutte arbeidspotentieel” inzetbaar. Een deel zal door allerlei beperkingen, laaggeletterdheid, onvoldoende motivatie, etc. niet of nauwelijks zijn te mobiliseren.⁷³ Maar de gemeente en de sociale partners zouden voor de nieuwe bestuursperiode(n) de ambitie kunnen formuleren om het “onbenutte arbeidspotentieel” terug te brengen tot bijvoorbeeld 10 procent van de beroepsbevolking.

Het beleidsantwoord kan ook zijn om veel meer de nadruk te leggen op de arbeidsproductiviteitsontwikkeling en het vergroten van de arbeidsparticipatie. Een belangrijke determinant voor de lange termijn economische groei is de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit en het arbeidsaanbod. De economische groei is de optelsom van de toename van arbeidsproductiviteit (die vooral gedreven wordt door investeringen, digitalisering, technologie, kennisopbouw) en arbeidsparticipatie.

Sociale kracht en sociale cohesie in Veldhoven

De sociale cohesie wordt als een sterk punt van Veldhoven gezien. Maar niet in alle wijken wordt de sociale cohesie als even sterk beoordeeld en er is enige zorg voor de toekomst voor de sociale cohesie.⁷⁴ Met de grote import is het best opmerkelijk dat de eenzaamheid relatief laag is (41,3 procent).⁷⁵ In bijna alle omringende gemeente is dit percentage hoger (figuur 19).⁷⁶

Figuur 19: Eenzaamheid in 2020 in procenten in Veldhoven, vergelijkbare en omringende gemeenten, provincie en Nederland

Bron: waarstaatjegemeente.nl. Zie ook GGD Brabant-Zuidoost, *Eenzaamheid in Veldhoven*, september 2021

De sociale cohesie in Veldhoven heeft een uniek component door de sterke groei van ASML en de instroom van duizenden nieuwe medewerkers waarvan ongeveer de helft uit het buitenland komt. Een deel van deze kenniswerkers zoekt in Veldhoven een woning. Dit leidt ertoe dat de Veldhovenaren in de volksmond de wijk Meerhoven

⁷³ De gemeente Den Haag heeft ruim 18.000 Hagenaars die langer dan 1½ jaar een bijstandsuitkering ontvangen persoonlijk bezocht in het kader van het Werkoffensief +500 (een groot project om mensen vanuit de bijstand aan werk te helpen). Uit het eindrapport blijkt dat voor slechts 10 procent betaald werk op korte termijn haalbaar is, dat 50 procent met intensieve en langjarige inspanningen en het wegnemen van belemmeringen richting werk geholpen kan worden, en dat voor 40 procent betaalbaar werk door een cumulatie van problemen op meerdere leefgebieden onhaalbaar is. Adriaan de Jonge, “Betaald werk vaak niet realistisch voor bijstandsgerechtigden”, in: Nieuwsbrief Binnenlands Bestuur Sociaal, 16 februari 2022; Lukas van der Storm, “Den Haag belde bijna iedereen die langdurig in de bijstand zit: slechts 10 procent kan meteen aan het werk”, in: *Trouw*, 16 februari 2022.

⁷⁴ Gemeente Veldhoven, *Geactualiseerde Stadsvisie Veldhoven 2015 – 2030*, november 2015, blz. 3.

⁷⁵ De eenzaamheidsschaal bestaat uit elf uitspraken over emotionele eenzaamheid en sociale eenzaamheid. Voorafgaand aan de uitspraken staat de vraag: ‘Wilt u van elk van de volgende uitspraken aangeven in hoeverre die op u, zoals u de laatste tijd bent, van toepassing is?’, met de toelichting ‘U kunt antwoorden met nee, min of meer, ja’. Een uitspraak voor het meten van emotionele eenzaamheid is bijvoorbeeld ‘Ik mis een echte goede vriend of vriendin’. Sociale eenzaamheid wordt gemeten met onder andere de uitspraak: ‘Wanneer ik daar behoefte aan heb, kan ik altijd bij mijn vrienden terecht’. Iemand is sociaal of emotioneel eenzaam als diegene op minstens twee van de bijbehorende items ongunstig scoort. Iemand is eenzaam bij minstens drie ongunstige scores op alle items.

⁷⁶ In de Stadsvisie wordt de eenzaamheid als een punt van zorg benoemd. Gemeente Veldhoven, *Geactualiseerde Stadsvisie Veldhoven 2015 – 2030*, november 2015, blz. 12.

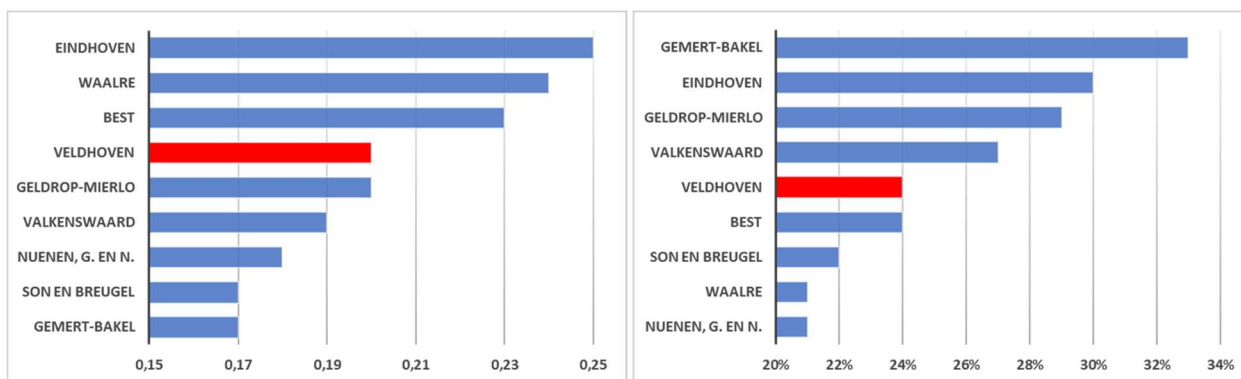
ook wel 'Wokhoven' noemen. De internationals nemen minder deel aan bepaalde Veldhovens verenigingen, terwijl andere verenigingen (bijvoorbeeld de schaakclub) wel profiteren van de grote instroom van expats. Voor de meeste expats blijft, mede door de taalbarrière, de afstand tot de Veldhovenaren groot. Ook onderling zijn er grote verschillen tussen de expats. In 2015 kwamen de expats die bij ASML in Veldhoven werken al uit 85 verschillende landen. Inmiddels wonen bijna 100 nationaliteiten volgens de gemeentelijke basisadministratie in Veldhoven.⁷⁷

Kansen(on)gelijkheid in Veldhoven

In toenemende mate is de kansenongelijkheid (versterkt door de coronacrisis) in Nederland een aandachtspunt. Een kansenongelijkheid die met de gegevens van de Kansentlas van SEO op allerlei manieren in kaart gebracht kan worden. Wat is de kans op een baan op 28-jarige leeftijd als je bent opgegroeid in een bepaalde gemeente? Deze indicator is van belang omdat de kans op arbeidsparticipatie en de kans om een (goed) inkomen te verwerven voor een jongvolwassen inwoner een indicatie is over de mate waarin het beleid en het onderwijs erin slaagt om de kansenongelijkheid tussen de inwoners te verkleinen. Deze indicator is ook van belang omdat het iets zegt over de mate waarin het inkomen van je ouders de kans op jouw inkomen op latere leeftijd bepaald. Zo zijn er vele andere indicatoren over kansen(on)gelijkheid per gemeente opgenomen in de Kansentlas.

In figuur 20 is de kansengelijkheid op een persoonlijk inkomen op 28-jarige leeftijd opgenomen als je in Veldhoven en de omringende gemeenten bent opgegroeid en de kans op een laag inkomen aan de onderkant van de inkomensverdeling op 40-jarige leeftijd van personen die gedurende de beginjaren van hun werkzame leven in één van de gemeenten hebben gewoond. Bij lage percentages zegt de inkomenspositie van ouders minder over de inkomenspositie van hun kinderen op latere leeftijd dan bij hoge percentages. Dit kun je ook vertalen naar het beeld dat je in Gemert-Bakel en Son en Breugel (onderaan de grafiek) makkelijker een kwartje wordt als je voor een dubbeltje bent geboren dan in bijvoorbeeld Eindhoven, Waalre en Best (bovenaan de grafiek). Veldhoven neemt een middenpositie in.

Figuur 20: Kansengelijkheid persoonlijk inkomen jongvolwassene op 28-jarige leeftijd opgegroeid in een bepaalde gemeente (links) en de kans op persoonlijk laag inkomen in de onderkant van de inkomensverdeling op 40-jarige leeftijd als de persoon in de beginjaren van zijn werkzame leven in een bepaalde gemeente heeft gewoond (rechts) in Veldhoven en omringende gemeenten

Bron: SEO - Kansentlas

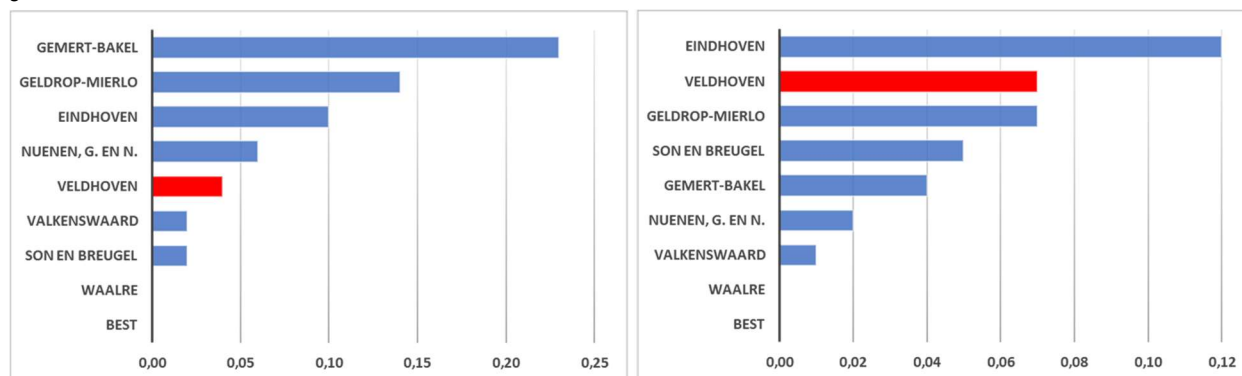
De inwoners zijn in Veldhoven en de omliggende gemeenten op allerlei manieren gesegmenteerd en gefragmenteerd (naar leeftijd, naar inkomenssituatie, naar gezinssituatie, naar mate van hulpbehoefendheid, naar veerkracht, naar werkzekerheid, naar herkomst en naar etniciteit). Daarbij wordt de segregatie naar opleidingsniveau en naar mentaliteit dieper. In de verbanden waar mensen elkaar tegenkomen (wonen, werken, onderwijs) is uitsortering waar te nemen. Verschillende onderzoeken laten een groeiende scheidslijn zien tussen hoog- en laagopgeleiden en een toenemende segregatie naar opleidingsniveau van de ouders en leerlingen van verschillende

⁷⁷ ASML, *ASML in Veldhoven*, 2014; Tijs van den Boomen, "Ik wil meedoen. Veldhoven Global Village", in: *De Groene Amsterdammer*, 21 augustus 2019, nr. 34.

sociaaleconomische achtergronden die elkaar steeds minder tegenkomen op school. Er is bovendien in toenemende mate sprake van perspectiefongelijkheid. Samen met de arbeidsmarktontwikkelingen (flexibiliteit) en de toenemende onzekerheid (over werk, inkomen, pensioen, zorg, corona) leidt dit bij belangrijke groepen inwoners tot onvrede over de maatschappij en de politiek.

Figuur 21 toont de segregatie-index naar migratieachtergrond (niet-Westers) en naar laag opleidingsniveau. In Gemert-Bakel is de segregatie naar niet-Westerse migratieachtergrond groter dan in bijvoorbeeld Son en Breugel, Valkenswaard en Veldhoven. Terwijl de segregatie naar laag opleidingsniveau in Eindhoven groter is dan bijvoorbeeld in Valkenswaard.

Figuur 21: Segregatie-index naar migratieachtergrond (links) en naar opleidingsniveau (rechts) in Veldhoven en de omliggende gemeenten

Bron: SEO – Kansentlas. De segregatie-index op basis van migratieachtergrond kent een waarde van 0 tot 1 waarbij de waarde 0 een gelijke verdeling van de inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond over de gemeente weergeeft en de waarde 1 volledige segregatie van de bevolkingsgroep. De segregatie-index op basis van opleidingsniveau kent een waarde van 0 tot 1 waarbij de waarde 0 een gelijke verdeling van de inwoners met een laag opleidingsniveau over de gemeente weergeeft en de waarde 1 volledige segregatie van de bevolkingsgroep. Het is onbekend van de score van nul in Best en Waalre empirische betekenis heeft of betekent dat geen of onvoldoende gegevens bekend zijn om een score te kunnen uitrekenen.

4 Veiligheid

Veiligheidstrends en ontwikkelingen in Nederland

Dalende trends criminaliteit en onveiligheidsbeleving houden aan

Uit de meest recente cijfers blijkt dat de reeds in de beginjaren van de 21^e eeuw ingezette daling van criminaliteit in Nederland voortduurt.⁷⁸ De Veiligheidsmonitor, waarin verslag wordt gedaan van zelf gerapporteerde slachtofferschap, laat eenzelfde daling zien van de veelvoorkomende ‘traditionele’ criminaliteit waarvan burgers het slachtoffer worden.⁷⁹ Ook uit de Monitor Jeugdcriminaliteit blijkt dat jeugdcriminaliteit de afgelopen jaren is gedaald voor het aantal geregistreerde minderjarige verdachten. Ook ligt het aandeel zelfgerapporteerde jeugdcriminaliteit in 2020 lager dan in 2015.⁸⁰ Er zijn verschillende mogelijke verklaringen te noemen voor de daling. Enkele van de meest aannemelijke verklaringen zijn: de preventieve maatregelen die worden genomen door burgers, bedrijven en overheden, de toenemende welvaart, de afname van heroïnegebruikers (die vooral in de jaren ‘80 verantwoordelijk waren voor een groot deel van vermogensdelicten) en de veranderende

⁷⁸ Nationale politie, *Geregistreerde misdrijven; soort misdrijf, wijk, buurt, jaarcijfers* (Data.politie.nl; geraadpleegd 30 maart 2021).

⁷⁹ De Veiligheidsmonitor maakt onderscheid tussen ‘traditionele’ vormen van criminaliteit en cybercriminaliteit. Deze laatste komt later in dit hoofdstuk aan bod.

⁸⁰ A.M. van der Laan, M.G.C.J. Beerhuizen en N.C. Boot, *Monitor Jeugdcriminaliteit 2020. Ontwikkelingen in de jeugdcriminaliteit in de eerste twee decennia van deze eeuw*, WODC, Den Haag, mei 2021. In 2019 was sprake van een lichte toename van jeugdcriminaliteit, uit de meest recente cijfers blijkt dat de stijging niet doorzet. Het is echter nog te vroeg om te concluderen of de algemene daling van jeugdcriminaliteit doorzet, stagneert of toch omslaat in een stijging.

vrijtijdsbesteding (opkomst van internet en smartphones) die mogelijk de daling van jeugdcriminaliteit verklaart.⁸¹ In hoeverre de daling van criminaliteit ook in de toekomst zal voortzetten, blijft onzeker. Sommige ontwikkelingen kennen namelijk ook een keerzijde die weer nieuwe risico's met zich meebrengt, zoals bijvoorbeeld de verdere digitalisering van de samenleving.⁸²

Er zijn ook een aantal zorgelijke signalen. Na een aantal jaren van dalende winkelovervallen is er een toename van gewapende winkelovervallen.⁸³ Er is een toename van het aantal ram- en plofkraan waarbij gebruik gemaakt wordt van explosieven. Nu vooral op juweliers en opticiens waar het voorheen vooral pinautomaten betrof.⁸⁴ Ondanks een algehele afname van de jeugdcriminaliteit is er een toename van het aantal minderjarigen en jongvolwassenen die verdacht worden van een ernstig geweldsdelict (zware mishandeling, diefstal met geweld, poging tot doodslag).⁸⁵ Deze signalen, en het messenbezit onder jongeren, passen in de door het ministerie van Justitie en Veiligheid geconstateerde trend van een mogelijke verharding van de criminaliteit.⁸⁶

De impact van technologie en digitalisering neemt toe

Naast de relatief positieve ontwikkelingen voor wat betreft de traditionele, geregistreerde vormen van criminaliteit, is er een toename te zien van een aantal vormen van criminaliteit die voorheen minder zichtbaar waren en/of minder goed geregistreerd werden. Dit is vooral het geval voor cybercriminaliteit. De explosieve toename van digitale communicatie en verdere digitalisering van de samenleving gaat gepaard met een toename van cybergerelateerde criminaliteit. De geregistreerde gevallen van cybercriminaliteit (en veel wordt niet geregistreerd) overtreffen die van woninginbraken.⁸⁷ Niet alleen burgers worden slachtoffer van cybercrime. Cybercriminelen en hackers richten zich ook op bedrijven, (lokale) overheden en instellingen. Ondanks dat het niveau van cybersecurity toeneemt, en daarmee het aantal bedrijven dat slachtoffer wordt afneemt, wordt de (financiële) schade steeds groter. Cyberaanvallen kunnen grote maatschappelijke en financiële gevolgen hebben en leiden tot aanzienlijke reputatieschade. De digitale dreiging heeft een permanent karakter gekregen met het risico van (grootschalige) uitval van digitale diensten, processen of systemen (meldkamers, water- en energiesystemen, liften, verkeersinformatie, tram, metro en trein) en maatschappelijke ontwrichting.

Overige, relatief nieuwere, risico's die digitalisering en nieuwe technologieën met zich meebrengen, hebben te maken met de steeds makkelijkere toegang tot informatie en het verspreiden van informatie en desinformatie. Dit kan leiden tot verregaande polarisatie en maatschappelijke ontwrichting, het digitaal oproepen voor niet-aangekondigde demonstraties die vervolgens uit de hand lopen, of de verspreiding van desinformatie over de effecten van 5G-netwerken (dat leidde tot verschillende brandstichtingen van zendmasten) en corona. Zo kunnen technologie en sociale media de maatschappelijke onrust aanjagen, kunnen de zichtbaarheid van maatschappelijke onrust vergroten en kunnen het verlangen naar verbondenheid in allerlei bubbels ondersteunen. Dit leidt voor het bestuur tot nieuwe uitdagingen.⁸⁸

Toenemend belang voor aanpak ondermijnende criminaliteit

Ondermijnende criminaliteit, waarbij sprake is van een vermenging van de onderwereld en de bovenwereld, kan zich diep wortelen in de samenleving en uit zich in allerlei vormen. Gevaarlijke drugsclubs in woonwijken, drugsdumpingen in de natuur, exorbitante criminele winsten die worden witgewassen (o.a. door middel van louche ondernemingen), excessief geweld, zoals liquidaties en (vergiftig)moorden in de openbare ruimte, bedreigde

⁸¹ Jaap de Waard, *Criminology's Dirty Little Secret: How Dutch criminologists almost completely failed to pick up on the decline in crime*, Ministerie van Justitie en Veiligheid, Den Haag, juni 2017 (working paper); J. de Jong, *Het mysterie van de verdwenen criminaliteit (statistische trends)*, CBS, Den Haag, 2018.

⁸² J. de Jong, *Het mysterie van de verdwenen criminaliteit (statistische trends)*, CBS, Den Haag, 2018.

⁸³ Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid, *Aantal gewapende winkelovervallen toegenomen*, 19 oktober 2019.

⁸⁴ NOS, *Opnieuw ramkraak bij opticiens, ditmaal in Sittard*, 23 maart 2021.

⁸⁵ Openbaar Ministerie, *Jonge geweldplegers zorgelijke trend in jaarbeeld OM over 2020*, 10 maart 2021.

⁸⁶ Wilriek Korsten, Romy Hendrix en Davien van der Sloot, *Strategisch Omgevingsbeeld 2020*, Ministerie van Justitie en Veiligheid, Centrale Eenheid Strategie, Den Haag, januari 2020, blz.14.

⁸⁷ Nationale Politie, *Criminaliteit 2020: minder inbraak, meer cybercrime*, 15 januari 2021.; CBS, *Veiligheidsmonitor 2019*, Den Haag, maart 2020.

⁸⁸ Wilriek Korsten, Romy Hendrix en Davien van der Sloot, *Strategisch Omgevingsbeeld 2020*, Ministerie van Justitie en Veiligheid, Centrale Eenheid Strategie, Den Haag, januari 2020, blz.14; Raad voor Openbaar Bestuur, *Zoeken naar waarheid. Over waarheidsbevinding in de democratie in het digitale tijdperk*, 9 mei 2019.

burgemeesters, intimidatie en corruptie, het ronselen van kinderen op schoolpleinen voor druggerelateerde criminaliteit, ondernemers en agrariërs die onder druk worden gezet, et cetera. Ook is er in toenemende mate zorg over de zorgfraude. Het is nog te vroeg om aan te geven in hoeverre de intensivering van de aanpak door het kabinet Rutte 3 tot een daadwerkelijke afname van ondermijnende criminaliteit leidt. Ondanks dat meer (synthetische) drugslabs en opslaglocaties worden ontdekt en opgerold en grote hoeveelheden drugs in beslag worden genomen, stijgt de prijs van drugs in de straat niet.⁸⁹ Dit kan erop duiden dat de partijen die in beslag worden genomen een druppel op een gloeiende plaat zijn.

Ondanks de intensivering en geleverde inspanningen van de afgelopen jaren, blijft de aanpak van ondermijnende criminaliteit ook de komende jaren urgent. Stedelijke gemeenten moeten rekening houden met een toename van het aantal incidenten met gevaarlijke stoffen vanwege de productie van synthetische drugs in woonwijken, kelderboxen en garages.⁹⁰ Met gegevens uit de City Deal Zicht op Ondernijning komt kwantitatieve informatie beschikbaar over de personen, branches en transacties per gemeente die kwetsbaar zijn voor ondermijnende activiteiten.⁹¹

Toch zijn effectieve aanpakken verre van eenvoudig. Nederland is vanwege de ligging en de uitstekende infrastructuur al jarenlang een mondiaal drugsknooppunt. Nederlandse drugscriminelen zijn grote spelers op de internationale drugsmarkten. Tegelijkertijd zien we een sociale verankering van criminele netwerken door het hele land en krijgen zij macht en invloed én veroorzaken zij grote problemen op lokaal niveau. Onder andere vanwege de aantrekkingskracht van de criminele drugswereld op jongeren in een achterstandspositie.⁹²

Veiligheidstrends en ontwikkelingen in Veldhoven

Veldhoven is een veilige gemeente

Het totaal aantal misdrijven per 10.000 inwoners is in Veldhoven gering en de veiligheid wijkt in aanzienlijke mate positief af van het Nederlandse gemiddelde (figuur 22).

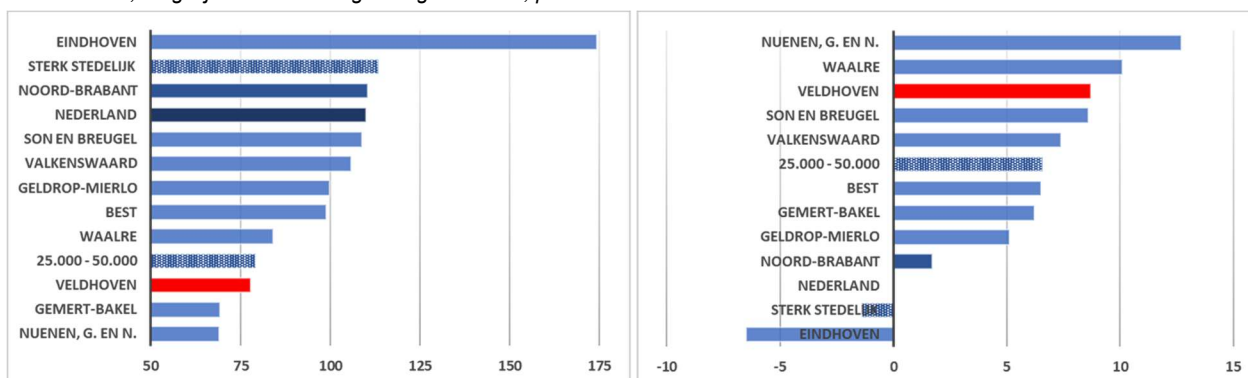
⁸⁹ Trimbos Instituut en WODC, *Nationale Drug Monitor. Jaarbericht 2020*, Utrecht en Den Haag, 2021, blz. 535; WODC, *Nationale Drug Monitor geeft eerste indruk van invloed coronacrisis op drugscriminaliteit*, 9 maart 2021. De ontmanteling van Sky ECC heeft geleid tot de onderschepping van 80 miljoen berichten tussen criminelen die voor Nederland relevant zijn.

⁹⁰ Vooral in gemeenten in de provincies Noord-Brabant (159 locaties), Limburg (91 locaties), Gelderland (70 locaties) en Zuid-Holland (58 locaties) worden veel locaties van gedumpte drugsafval, productielabs van synthetische drugs en opslaglocaties van chemicaliën aangetroffen. Remco Andringa, "Weer meer drugsafval gedumpt, gemeenten vrezen kosten", in: *NOS-nieuws*, 23 maart 2019.

⁹¹ Dashboard Zicht op Ondernijning: <https://www.zichtopondernijning.nl>. Na de invoering van een vergunningplicht voor autoverhuurbedrijven in Tilburg (één van de kwetsbare branches) stopte negentien van de dertig bedrijven. Hans Boutellier, Casper Hermans en Femke van de Plas, *Ontspoorde vrijheid. Over de maatschappelijke betekenis van ondernijning en het belang van een onorthodoxe aanpak daarvan*, Den Haag, 2019, blz. 42.

⁹² Het probleem van de ondernijning is dat de sociale zekerheid wordt ondergraven, "normaal werken" niet meer loont en jongeren in aanraking komen met verkeerde rolmodellen. Dat "normaal werken" niet meer loont en dat er voor jongeren verkeerde rolmodellen zijn, blijkt uit de volgende twee voorbeelden. De ex-burgemeester van Tilburg Peter Noordanus verwoordde helder wat het probleem is en waarom hij vond dat hij dit moest aanpakken. "Op de middelbare scholen in Tilburg gaat een tarievenlijst rond. Voor het knippen van toppen van wietplanten krijgen ze vijfhonderd euro per dag, als drugskoerier krijgen ze duizend euro en op de uitkijk staan, levert ook een fors bedrag op" (...) De burgemeester sprak een joch "dat met wietzolders meer verdiende dan een Kamerlid". En hij vond dat onacceptabel en desastreus rolmodellen die aangepakt moesten worden. Ook de directeur van het multiculturele schoonmaakbedrijf MAS Dienstverleners kent dergelijke voorbeelden. "Ik heb Marokkaanse jongens van achttien gesproken die twee ton hadden verdiend. Twee ton! En hun ouders hebben vaak géén idee. Die vragen maar de hele dag: 'heb je een baan voor mijn zoon?' Drie keer raden wat zo'n jongen op een gegeven moment antwoordt". Bram Endedijk, "De burgemeester als misdaadbestrijder. Interview Peter Noordanus burgemeester van Tilburg", in: *NRC Handelsblad*, 29 september 2017, blz. 11. Pieter Tops en Jan Tromp, *De achterkant van Nederland. Hoe onder- en bovenwereld verstrengeld raken*, Amsterdam, 2017, blz. 54; Boudewijn Geels, "Zolang jongeren uitkeringen ontvangen krijg je ze niet aan het werk" (interview met Rahma el Mouden), in: *Het Financieele Dagblad*, 4 november 2016; Peter Noordanus, *Een pact voor de rechtstaat. Een sterke terugdringing van drugscriminaliteit in tien jaar*, Aanjaagteam Ondernijning, Den Haag, december 2020, blz. 17, 31, 67-77.

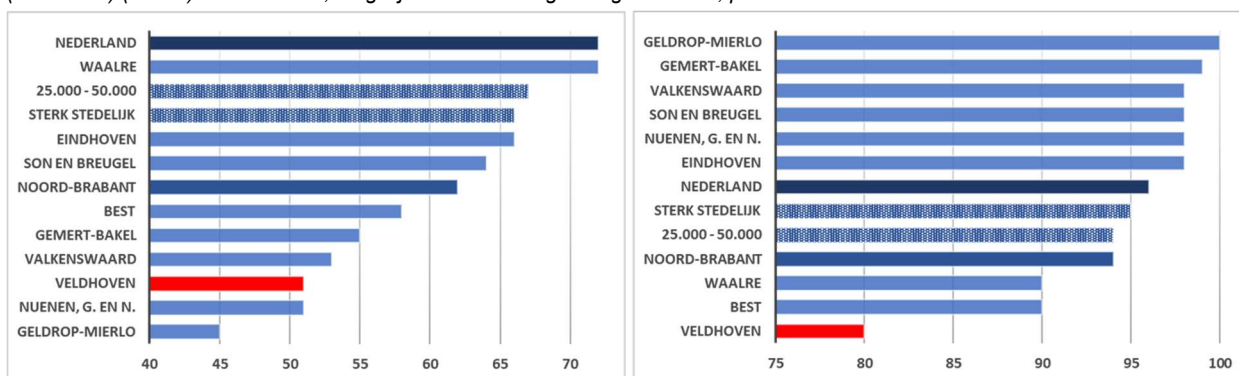
Figuur 22: Totaal aantal misdrijven per 10.000 inwoners 4^e kwartaal 2021 (links) en Leefbaarometer dimensie veiligheid in 2018 in Veldhoven, vergelijkbare en omliggende gemeenten, provincie en Nederland

Bron: waarstaatjegemeente.nl; Leefbaarometer: score in afwijking van het landelijk gemiddelde.

De scores van sociale veiligheid zijn sinds 2014 zeer sterk verbeterd ten opzichte van de verbetering in de omliggende gemeenten (figuur 23).

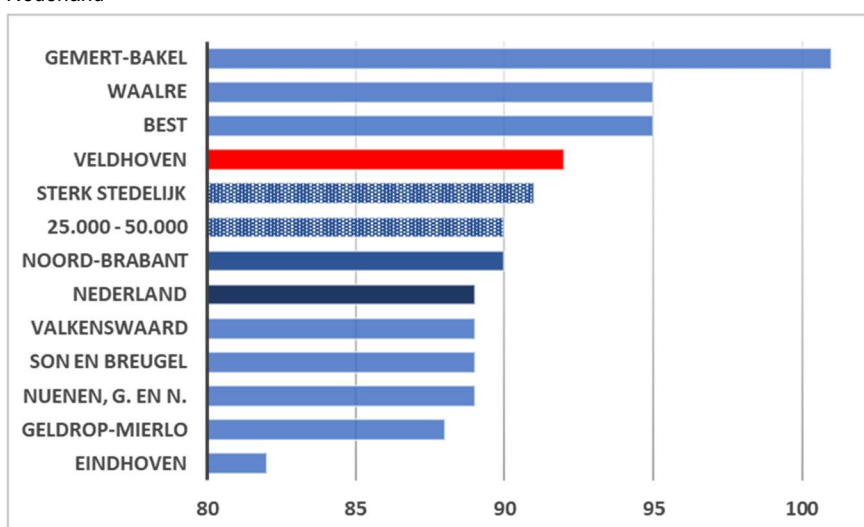
Figuur 23: Sociale veiligheid index 'criminaliteit' in 2019 (2014=100) (links) en sociale veiligheid index 'overlast' in 2019 (2014=100) (rechts) in Veldhoven, vergelijkbare en omliggende gemeenten, provincie en Nederland

Bron: waarstaatjegemeente.nl

De sterke verbetering in sociale veiligheid (index criminaliteit en index overlast) vertaalt zich niet in een even sterke daling van de onveiligheidsgevoelens (figuur 24).

Figuur 24: Onveiligheidsgevoelens in 2019 (2014=100) in Veldhoven, vergelijkbare en omliggende gemeenten, provincie en Nederland

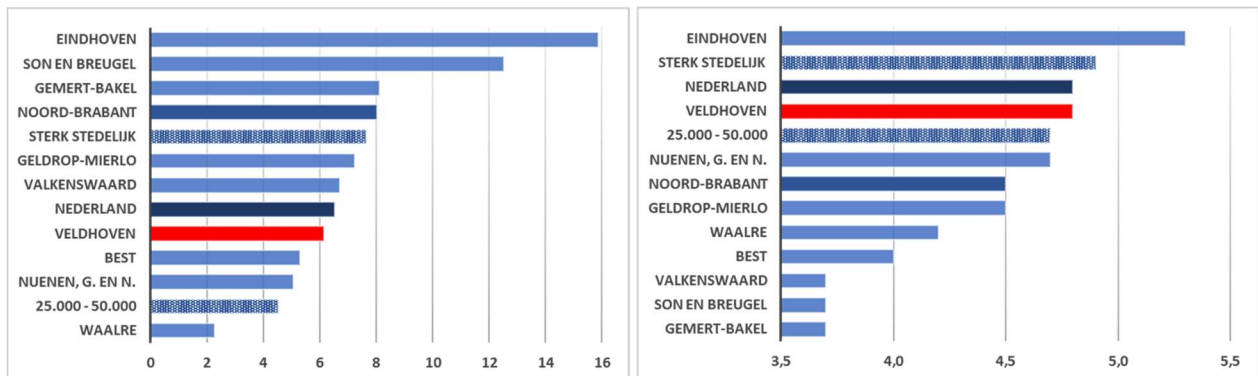

Bron: waarstaatjegemeente.nl

Relatief weinig drugsdelicten en relatief veel slachtoffers van online koop- en verkoopfraude in Veldhoven

De toename van de ondermijning is in Nederland een belangrijke trend en ontwikkeling. Een belangrijk deel van de ondermijning is drugsgerelateerd met een sterke concentratie in Noord-Brabant. In Veldhoven is het aantal geregistreerde drugsgerelateerde criminaliteit in vergelijking met de omliggende gemeenten niet erg omvangrijk. Al is het in Best, Nuenen en Waalre en gemiddeld in alle gemeenten met tussen de 25.000 en 50.000 inwoners nog lager. Het aantal slachtoffers van online koop- en verkoopfraude is niet gering (figuur 25).

Figuur 25: Aantal drugsdelicten per 10.000 inwoners in 2021 (links) en aantal slachtoffers van online koop- en verkoopfraude in 2019 per 100 inwoners in Veldhoven, vergelijkbare en omliggende gemeenten, provincie en Nederland

Bron: waarstaatjegemeente.nl. Drugsdelicten = drugsvervaardiging-, -handel- en -bezit.

5 Ruimte en wonen

Ruimtelijke en woontrends in Nederland

Schaarse ruimte vraagt om duidelijke lange termijn keuzes en sturing

Nederland staat voor grote ruimtelijke opgaven. Aanpassingen van de leefomgeving aan klimaatverandering en de omschakeling van fossiele brandstoffen naar duurzame energie vragen ruimte, evenals de voortgaande verstedelijking en de beoogde natuurontwikkeling. Bij al deze ruimtelijke opgaven is de regio steeds meer de plek waar de nieuwe duurzaamheidsopgaven en de klassieke ruimtelijke opgaven samenkomen en met elkaar concurreren. De afstemming tussen woningbouw, nieuwe werklocaties, natuurontwikkeling, energietransitie en klimaatadaptatie vergt integrale afwegingen in de regio. Hierbij reikt de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) drie afwegingsprincipes aan: 1) combinaties van functies gaan voor enkelvoudige functies, 2) stel de kenmerken en identiteit van het gebied centraal, 3) voorkom afwenteling naar andere gebieden en toekomstige generaties. Het Planbureau voor de Leefomgeving reikt met de Atlas van de Regio veel (kaart)gegevens aan die het mogelijk maken om met elkaar in gesprek te gaan en de ruimtelijke opgaven af te wegen.⁹³ Waar worden bijvoorbeeld nieuwe woonwijken ontwikkeld? Op welke locaties komen veel windturbines? En waar liggen gebieden met een verhoogde kans op overstroming? De samenhang tussen deze opgaven staat centraal in de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) en de uitwerking ervan in lokale en regionale omgevingsvisies en verstedelijkingsstrategieën.

⁹³ PBL, *Atlas van de Regio*, Den Haag, november 2020, <https://www.pbl.nl/publicaties/atlas-van-de-regio>

Er is een sterke sturing nodig op de ruimtelijke keuzes vanuit het perspectief van de energietransitie, circulaire economie, natuurversterking, voedseltransitie, klimaatadaptatie, wonen, werken en mobiliteit. De afgelopen decennia is geen keuze gemaakt tussen prioriteiten met betrekking tot de leefomgeving. De conflicterende belangen zijn naast elkaar in stand gehouden en soms zelfs naast elkaar gestimuleerd. Zo wil Nederland op een beperkt stukje grond én de agrosector stimuleren én wereldspeler zijn én ook natuurdoelen halen. En nog 'gewoon' kunnen leven. Door verkokerd rijksbeleid ontbreekt het aan duidelijke lange termijn keuzes en sturing. Het én-én beleid loopt spaak. Zoals treffend verwoord in de titel van het rapport van de Commissie Remkes: "Niet alles kan overal".⁹⁴ Er is behoefte aan een nieuwe aanpak op basis van initiatieven van onderop met voldoende financiële steun en beleidsmatige Rijkssturing. Er is behoefte aan de vormgeving van meer regie; wij staan voor een kantelpunt in de ruimtelijke ordening.⁹⁵

Tekorten op de woningmarkt: insiders profiteren en outsiders zijn de dupe

Het woningtekort beheerst het nieuws. Koopprijzen zijn tot historische hoogtes gestegen, wachttijden lopen op en vrijemarkthuren kosten een modale verdiener al gauw meer dan de helft van zijn inkomen. Eind 2020 berekende ABF dat het woningtekort 330.000 woningen bedraagt.⁹⁶ Ook het tekort aan sociale huurwoningen loopt op. Omdat de corporaties dertig miljard euro tekort komen, worden 125.000 woningen te weinig bijgebouwd tot 2035 en 50.000 woningen niet verduurzaamd.⁹⁷ De tekorten zitten vooral in de Randstad en in de steden. Wachttijden voor een sociale huurwoning lopen op tot boven de tien jaar. Er zijn grote verschillen tussen gemeenten, maar plekken waar je meteen een huis krijgt, bestaan niet meer.

Door de krappe woningmarkt zitten tal van groepen in de knel. Jongeren blijven steeds langer thuis wonen. Ex-studenten keren noodgedwongen terug naar hun ouders. De middengroepen verdienen te veel voor een sociale huurwoning en hebben te weinig spaargeld voor een koopwoning. Woonstarters worden weggeconcentreerd door beleggers en moeten vervolgens hetzelfde huis huren voor dubbel zo hoge woonlasten. Enig vermogen opbouwen is zo nauwelijks mogelijk. Het aantal dak- en thuislozen is in tien jaar tijd verdubbeld. De 'vitale beroepen' met een modaal inkomen trekken noodgedwongen uit de stad, moeten dagelijks ver reizen (en zeggen vervolgens hun baan in de stad op). Ouderen zien geen aantrekkelijk aanbod en blijven steeds langer wonen in hun grote eengezinshuis. De doorstroming stagneert aan alle kanten.

De tekorten op de woningmarkt zijn veel nijpender geworden dan vier jaar geleden. Meer dan vier jaar geleden is duidelijk geworden dat de afgelopen tien jaar te weinig woningen zijn gebouwd. Sinds 2015 neemt vooral door de hoge buitenlandse migratie de bevolking in Nederland sterk toe. Verder gaat de huishoudverdunding door. Het kan zijn dat het benodigde aantal woningen zelf wordt onderschat. In Nederland is de gemiddelde huishoudensgrootte 2,15; terwijl het in de Scandinavische landen al 1,9 persoon is. Als Nederland deze richting ook op gaat dan zijn er in Nederland nog eens 800.000 extra woningen nodig. Dit is verre van ondenkbaar met de vergrijzing, steeds meer jongeren die alleenstaand blijven of een LAT-relatie hebben en de veertigers met twee stukgelopen relaties die twee woningen blijven aanhouden omdat het veel te riskant is dat zij straks geen woning meer hebben als de volgende relatie kapot gaat.⁹⁸

Huidig woningaanbod (oud en nieuw) sluit kwalitatief onvoldoende aan op de huidige en toekomstige vraag

Woningen staan niet op de goede locatie in het land. Het is vooral dringen in de Randstad, terwijl in andere delen van het land sprake is van relatieve ontspanning. Verschillen spelen ook binnen provincies. De steden blijken bovengemiddeld aantrekkelijk voor kleine huishoudens en nieuwkomers vanuit het buitenland. Prognoses duiden op

⁹⁴ Commissie Remkes, *Niet alles kan overal*, Amersfoort, juni 2020

⁹⁵ Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli), *Geef richting, maak ruimte!*, Den Haag, november 2021; Han Lörzing, *Een land waarover is nagedacht. Hoe de planners Nederland vormgaven*, Amsterdam, 2021, blz. 290; Ministerie BZK, *Van woorden naar daden: over de governance van de ruimtelijke ordening*, IBO ruimtelijke ordening, Den Haag, 6 april 2021, blz. 24 e.v.

⁹⁶ Ministerie BZK, *Staat van de Woningmarkt, jaarrapportage 2020*, Den Haag, juni 2020.

⁹⁷ Ministerie BZK, *Hoofdrapport Opgaven en middelen corporatiesector*, bijlage bij Kamerbrief over bestedingsruimte.

⁹⁸ Wim Derksen, *Er moet echt heel veel worden gebouwd (gesprek met Peter Boelhouwer)*, blog Wim Derksen, 18 oktober 2021.

een forse groei van het inwoneraantal vooral nabij centra en stations. De mismatches worden ook verklaard omdat er steeds meer kleine huishoudens komen. Tegenwoordig zoeken vooral één- en tweepersoonshuishoudens naar een woning, terwijl zeventig procent van de woningen een gezinswoning is met een indeling die niet meer goed past bij de veranderende huishoudens. Die mismatch zien we vooral in de buitenwijken en in de randgemeenten. Juist die hebben te maken met een bevolkingsafname en daar zien we veel *empty nesters* in ruime eengezinswoningen. De wijken waar nu veel ouderen wonen, zijn indertijd nogal ruim zijn opgezet. Dat biedt stedenbouwkundige mogelijkheden voor verdichting.

Ook nieuwbouwwoningen worden nog steeds te veel gebouwd voor het samenwonen van eergisteren. Vroeger was het kerngezin dé vorm van samenleven, maar vandaag de dag is nog maar 23 procent van het aantal huishoudens een stel met kinderen, 77 procent van de huishoudens is anders en kiest voor andere samenlevingsvormen.⁹⁹

Steeds duurdere woningen

Door het woningtekort, de lage rente, verruimde leenmogelijkheden, een wereldwijd overschot aan kapitaal, het beeld van vastgoed als waardeverste belegging en een gunstig consumentenvertrouwen stijgen de woningprijzen. In heel Nederland stegen de prijzen van de bestaande koopwoningen de afgelopen vijftien jaar met 75 procent. De afgelopen twee jaar – tijdens de meest ingrijpende crisis van de afgelopen zeventig jaar – gingen de prijzen extra hard. De gemiddelde verkoopprijs van een woning steeg van april 2020 tot december 2021 met 24 procent. Ten opzichte van een jaar eerder stegen de prijzen in november 2021 zelfs met 20 procent.¹⁰⁰ De grootste stijging in twintig jaar. Kopers betalen een steeds hogere prijs, hebben weinig keuze (nog geen twee woningen per kandidaat-koper), bieden vaak tegen elkaar op, moeten snel beslissen en betalen vaak boven de vraagprijs (soms meer dan 60 procent).

De (toekomstige) inwoners stellen steeds hogere eisen aan de kwaliteit van hun woon- en leefomgeving

Mensen en huishoudens kiezen in toenemende mate hun woonplaats op grond van de *quality of living*. De *quality of living* omvat de kwaliteit van de woon-, leef- en werkmilieus, de nabijheid van natuur, het groen, blauw en rood steeds beter met elkaar verbinden, en de (nabijheid van) voorzieningen (hoogwaardige winkels, cultuur, restaurants, scholen, zorginstellingen). De ideale woonplaats wordt gekozen op basis van de *quality of living* en van daaruit kijken de (toekomstige) inwoners welke banen bereikbaar zijn in de eigen gemeente of in de omgeving. Mede daarom blijft bereikbaarheid een zeer belangrijk aandachtspunt voor de toekomst.

De hoge eisen die mensen stellen aan hun woon- en leefomgeving zullen naar verwachting niet minder worden. De krimpende beroepsbevolking in Nederland kan de beste woon-, werk- en leefomgeving kiezen en zal dat in toenemende mate ook doen. In de Randstad is dit patroon al zichtbaar en daardoor gaan bedrijven zich geleidelijk en op termijn daar vestigen waar het arbeidsaanbod woont (“werken volgt wonen”). Met een krimpende beroepsbevolking mag verwacht worden dat dit patroon zich op steeds meer plekken gaat voordoen. Als gevolg hiervan gaan gemeenten, steden en regio’s elkaar steeds sterker strategisch beconcurreren op de kwaliteit, variatie, duurzaamheid, nabijheid van groen, natuur en water van hun woon- en leefomgevingen, én de bereikbaarheid. Een onderdeel hiervan zijn de voorzieningen (scholen, ziekenhuizen, cultuur, hoogwaardige horeca en winkels, historische binnenstad).¹⁰¹

⁹⁹ Een verouderd woontype dat steeds minder past bij de grote variatie aan huishoudenstypes is de eengezinswoning. Naast keuken en badkamer zijn er een grote woonkamer, een ouder slaapkamer en een of twee kleine slaapkamer(s). Dit is prima voor een kerngezin, tenminste zolang de kinderen klein zijn. Nagenoeg onbruikbaar is zo’n woning als men tijdelijk een grootouder of een net gescheiden vriend wil opnemen, of als vriendengroep wil samenwonen. Kamers zijn of te groot of te klein. Het gebruikelijke woningtype bepaalt hoe we samenwonen. “We wonen niet, we worden gewoond”. Woningen zijn geschikt zijn voor divers gebruik. Zodat men zelf kan beslissen hoe en met wie met (samen) wil wonen: met vrienden, tijdelijke huisgenoten of als een gezin. Niet de denkbeelden van eergisteren dienen het wonen te bepalen, maar de bewoners zelf. Andrea Prins, “Bouw niet alleen voor het kerngezin”, in: *Trouw*, 19 februari 2022, blz. 27.

¹⁰⁰ Centraal Bureau voor de Statistiek, *Bestaande koopwoningen, verkoopprijzen prijsindex 2015 = 100*, Statline, 22 december 2021.

¹⁰¹ Gerard Marlet, *De aantrekkelijke stad*, Nijmegen, 2009, blz. 241 en 273.

Kleinschalige projecten voor specifieke groepen doen het goed

Mensen proberen zich in toenemende mate van elkaar te onderscheiden door middel van hun activiteiten en consumptiegedrag. De differentiatie van leefstijlen binnen de maatschappij is groot. Dit vergt nieuwe ruimtelijke concepten waarmee attractieve woon-, werk-, leer- en recreatieomgevingen kunnen worden gerealiseerd met een hoge ruimtelijke kwaliteit. In toenemende mate vindt differentiatie plaats naar sociaal-culturele factoren zoals leefstijl, waarden, stijl, smaak en symboliek ('soort zoekt soort').¹⁰² Er is een duidelijke behoefte om met gelijkgestemden te kunnen (samen)wonen. Gelijkgestemd qua etniciteit, levensfase (gezinnen die bij elkaar wonen en bijvoorbeeld een binnentuin delen), het delen van hobby's (golven, paardrijden, watersport) of het hebben van een bepaalde overtuiging (zoals in duurzaam of klimaatneutrale woonwijken). Het inspelen op deze trend zien wij in complexen met gezamenlijke voorzieningen (zorgcoöperaties), in collectief particulier opdrachtgeverschap, in thematisch samenwonen (waterwonen, retroarchitectuur, energieneutrale woningen, zelfbeheer, zorgcoöperaties) en in communities voor senioren. Met het inspelen op deze trend doen kleinschalige projecten voor specifieke groepen het goed. Menging en differentiatie helpt om processen van segregatie tegen te gaan, het leidt tot een sterker economisch draagvlak voor een wijk en draagt in positieve zin bij aan leefbaarheid en imago van een wijk en leidt wellicht ook tot meer contacten tussen sociale klassen.

Stedelijke verdichting en de winst van gemengde woon-werk-milieus

Duurzame verstedelijking en duurzame mobiliteit kunnen hand in hand gaan. In een toekomstbestendig mobiliteitssysteem staat de gebruiker centraal en is de impact op de leefomgeving minimaal.¹⁰³ Door bundeling van woon- en werklocaties, door het mengen van functies en een gevarieerd aanbod van werk en voorzieningen kunnen per auto, fiets en openbaar vervoer méér banen en voorzieningen (winkels, scholen, recreatie, e.d.) bereikt worden binnen hetzelfde budget van tijd, geld en moeite. De bundeling van meerdere stedelijke functies (wonen, werken, voorzieningen, etc.) verbetert de bereikbaarheid, leidt tot minder autogebruik, zorgvuldig ruimtegebruik en is maatschappelijk het meest doelmatig en effectief.¹⁰⁴ De strategieën om tot een betere afstemming te komen tussen duurzame verstedelijking en duurzame mobiliteit zijn: knooppuntontwikkeling (stedelijke ontwikkeling rond knooppunten van openbaar vervoer), inzetten op nabijheid van wonen en werken (het beter benutten van de bestaande stad), betere overstapmogelijkheden tussen verschillende vervoerswijzen (het versoepelen van verplaatsingsketens) en de inzet van instrumenten om het gedrag te beïnvloeden.¹⁰⁵ De gemeenten en regio's kunnen de bestaande OV-structuur als ruggengraat van een regio gebruiken waarlangs de duurzame verstedelijking (wonen, werken, voorzieningen) zich concentreert. De ontwikkeling is om van het stationsgebied naast efficiënte overstapplaatsen (auto, fiets, OV, lopen) vooral ook aantrekkelijke bestemmingen te maken waar mensen graag werken, verblijven, afspreken en wonen. Door hier de nieuwe woningen te realiseren en deze te mengen met bestaande en nieuwe voorzieningen.

Ondanks dat stedelijk werklocaties in de toekomst steeds meer gemengd zullen, geldt dat niet voor alle vormen van bedrijvigheid. Er blijft ruimte nodig voor bedrijven die milieutechnisch of vanwege de vele ruimte die zij nodig hebben of vanwege het vele verkeer dat zij aantrekken niet in gemengde milieus terecht kunnen.¹⁰⁶

¹⁰² Jessie Bakens, Henri L.F. de Groot, Peter Mulder en Cees-Jan Pen, *Soort zoekt soort. Clustering en sociaaleconomische scheidslijnen in Nederland*, Platform31/Vrije Universiteit Amsterdam, Den Haag, 2014.

¹⁰³ Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, *Schets Mobiliteit naar 2040: veilig, robuust, duurzaam*, Den Haag, juni 2019.

¹⁰⁴ Planbureau voor de Leefomgeving, *Kiezen én delen. Strategieën voor een betere afstemming tussen verstedelijking en infrastructuur*, Den Haag, oktober 2014; Barry Zondag, *Accessibility impacts of alternative urbanization strategies in The Netherlands*, paper voor de Association for European Transport en de European Transport Conference 2016; Paul van de Coevering, Kees Maat en Bert van Wee, *Causes and effects between attitudes, the built environment and car kilometres*, TU-Delft, 2021. De beschikbare openbare ruimte wordt in stedelijk gebied (in)direct voor ruim vijftig procent in beslag genomen door het verkeer- en vervoerssysteem. Daarbij is de auto de dominante ruimtegebruiker. Herijking van het mobiliteitssysteem biedt mogelijkheden voor een andere ruimtelijke invulling, een meer duurzame gebiedsontwikkeling en bijvoorbeeld meer duurzaam groen.

¹⁰⁵ Planbureau voor de Leefomgeving, *Scenario's voor stedelijke ontwikkeling, infrastructuur en mobiliteit. Verdieping bij Oefenen met de toekomst*, Ruimtelijke Verkenning 2019, Den Haag, 2019, blz. 5; Planbureau voor de Leefomgeving, *Kiezen én delen. Strategieën voor een betere afstemming tussen verstedelijking en infrastructuur*, Den Haag, oktober 2014; Denktank Coronacrisis, *Mobiliteit en de coronacrisis*, Advies, Den Haag, juni 2020, blz. 15, Annemiek Verrips en Hans Hilbers, *Kansrijk mobiliteitsbeleid 2020*, Centraal Planbureau en Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag, 2020.

¹⁰⁶ Rijk, provincie Noord-Brabant, gemeenten van het SGE, *Verstedelijkingsakkoord Stedelijk Gebied Eindhoven: deel 1 – visie*, versie 6.0, 25 november 2021, blz. 10.

Ruimtelijke en woontrends in Veldhoven

Om Veldhoven 'op niveau' mee te laten spelen in de Brainportregio en ruimtelijk de ongekende groei van ASML te accommoderen, zijn er grote ingrepen noodzakelijk. Er moeten meer woningen gebouwd worden. Vooral op het vlak van sociale huur en betaalbare koopwoningen voor starters. Voor de groei van ASML moet ruimte gereserveerd worden en De Run moet getransformeerd worden naar een modern gemengd bedrijventerrein dat aantrekkelijk, groen en duurzaam is waar de mensen graag verblijven en anderen kunnen ontmoeten. Ook het centrum heeft een impuls nodig. De rol van het centrum als winkelcentrum wordt kleiner en voor funshopping zijn Eindhoven en andere grotere centrumgebieden vaak aantrekkelijker. Door functies toe te voegen, de verschillende functies meer met elkaar te verbinden, het wonen in het centrum te intensiveren en door de openbare ruimte te verbeteren, kan het centrum echt het hart van de gemeente Veldhoven worden.

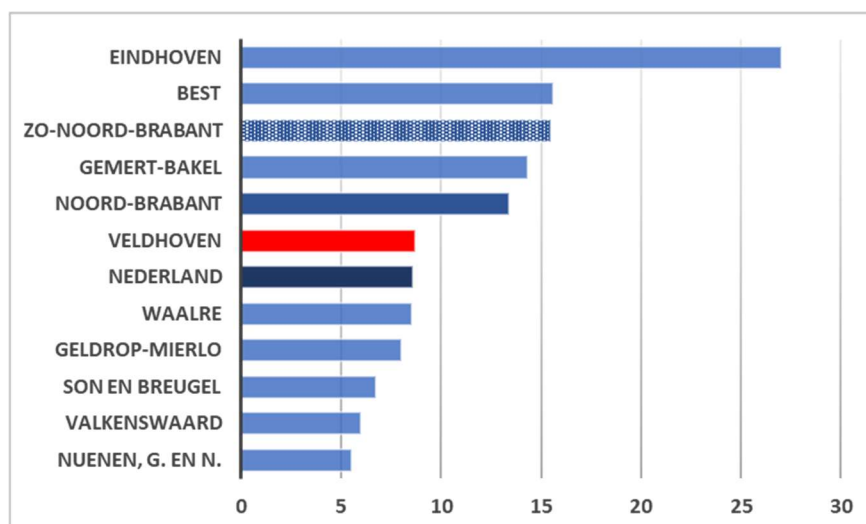
Het vergroten van de aantrekkelijkheid van het centrum kan ook bereikt worden door het gat te verkleinen tussen het sluiten van de winkels en het op stoom komen van de horeca. Dit kan door de dag te verlengen (winkels langer open), de avond te vervroegen (uitgaanspubliek eerder naar de stad lokken), door functies te mengen (wonen, werken, recreëren) en het opvullen van het gat (iets speciaals programmeren om daggasten langer vast te houden en om avondgasten eerder te laten komen). In het project 'Avondstad' van Eindhoven, Zwolle, Den Haag en Gouda blijkt dat als een binnenstadstraat minimaal twee, liefst meer functies heeft, mensen op verschillende tijdstippen de deur uitgaan en de leefbaarheid toeneemt.

Door de vele opgaven en aanvragen, maar ook door het MIRT-onderzoek 'verstedelijking en bereikbaarheid Brainportregio', is duidelijk geworden dat Veldhoven een been moet bijtrekken. De ambtelijke capaciteit voor wonen, werken en ruimtelijke planvorming schiet tekort.¹⁰⁷

Verwachte toename van het aantal huishoudens en woningen

In de provinciale prognose neemt het aantal huishoudens van 2020 naar 2040 toe met 1.740 huishoudens; een toename van 8,7 procent. In Eindhoven neemt in de provinciale prognose het aantal huishoudens toe met bijna 33.000 huishoudens; een toename van 27 procent (figuur 26). In de varianten van Platform31 vormt deze prognose de minimumvariant. De woondeal en de ASML-variant gaan uit van een sterkere toename van het aantal huishoudens het komende decennium of de komende twee decennia dan in de minimumvariant.

Figuur 26: Toename van het aantal huishoudens van 2020 tot 2040 in procenten in Veldhoven, omliggende gemeenten, regio, provincie en Nederland

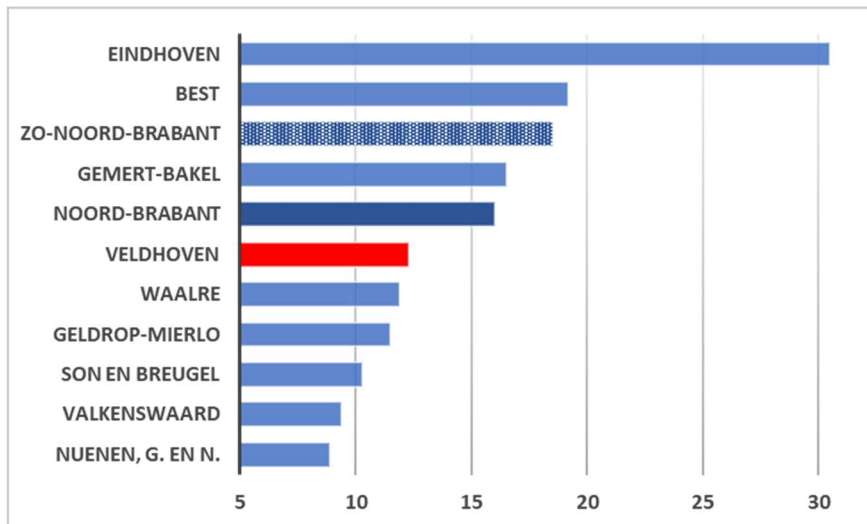

Bron: Provinciale prognose, Nederland prognose CBS (Statline)

¹⁰⁷ Gemeente Veldhoven, *Kadernota 2022*, versie 1.0. blz. 9 en 10; Gemeente Veldhoven, Centrum Ontwikkelingsprogramma. Toekomstperspectief Citycentrum Veldhoven, april 2013, blz. 11 - 13, 15, 16 en 24; Janneke ten Kate, Barbara Heebels en Merel Ooms (Platform31), *Avondstad: Hoe breng je de binnenstad 's avonds tot leven?* Den Haag, mei 2018.

De provincie raamt ook de woningbehoefte. Deze is in deze periode 2.445 woningen extra; een toename van 12,3 procent. In Eindhoven neemt de prognose van de woningbehoefte toe met 34.470 woningen; een toename van bijna 31 procent (figuur 27). De prognose van de provincie, waarvan verondersteld wordt dat deze toename van het aantal woningen reeds in 2030 bereikt zal zijn, is een minimumvariant. In de woondeal variant is de woningbehoefte tot 2030 vijfduizend woningen en in de ASML-variant tussen de 6.800 en 9.600 woningen.

Figuur 27: Toename woningbehoefte van 2020 tot 2040 in procenten in Veldhoven, omliggende gemeenten, regio en provincie

Bron: Provincie Noord-Brabant: prognose woningbehoefte

De ervaring leert dat de woningbehoefte van de nieuwe buitenlandse werknemers van ASML en de expats niet of nauwelijks afwijkt van die van de Veldhovenaren. Hoogstens hecht de expat minder aan de jarendertigstijl dan de Nederlander.¹⁰⁸

Het verbeteren van de kwaliteit van de woon-, leef- en werkmilieus blijft strategisch van belang voor de toekomst

Door de veranderende huishoudenssamenstelling zal het huidige woningaanbod kwalitatief onvoldoende aansluiten op de huidige en toekomstige vraag. Alleenstaande ouderen zien geen aantrekkelijk aanbod en blijven te lang wonen in hun (te) grote eengezinshuis. Daardoor stagneert de doorstroming. Door de sterke toename van het aantal eenpersoonshuishoudens (veel alleenstaande ouderen) en nauwelijks toename van het aantal paarhuishoudens past de bestaande woningvoorraad niet naadloos meer bij de veranderende huishoudenssamenstelling. Tegenwoordig zoeken vooral één- en tweepersoonshuishoudens, terwijl zeventig procent van de woningen in Nederland een gezinswoning is.

Met de verwachte toename van 100.000 inwoners de komende dertig jaar in het Stedelijk Gebied Eindhoven en de realisatie van 62.000 woningen in het SGE tot 2040 is een versnelling in het bouwen van woningen en een versnelling in de ontwikkeling van binnenstedelijke woonlocaties nodig. Belangrijke opgaven zijn het betaalbaar houden van de woningmarkt, het bevorderen van een gezonde en groene leefomgeving, het sociaal en fysiek verduurzamen van bestaande wijken, het klimaatadaptief maken van bestaande en nieuwe wijken en het doorvoeren van de energietransitie. De ontwikkeling van Zilverackers als een duurzame en groene wijk past bij het verbeteren van de woon- en leefmilieus in Veldhoven. In de centra van Eindhoven en Helmond worden nieuwe hoogstedelijke en gemengde woonmilieus gerealiseerd worden. Hierbij zijn een mobiliteitstransitie en het voldoende ruimte bewaren voor groen en water randvoorwaardelijk. In de dorpen zullen meer onderscheidende

¹⁰⁸ Tijds van den Boomen, "Ik wil meedoen. Veldhoven Global Village", in: *De Groene Amsterdammer*, 21 augustus 2019, nr. 34.

dorpse woonmilieus gemaakt worden die de eigen, unieke kwaliteiten van de verschillende landelijke kernen (City of Villages) versterken.¹⁰⁹ Beide invalshoeken zijn voor Veldhoven van belang.

Bestaande woningvoorraad en gebieden beter geschikt maken, verbeteren en aanpassen

Veldhoven moet blijven werken aan de kwaliteit van de woon-, leef- en werkmilieus in de stad. De krimpende beroepsbevolking (exclusief de toestroom van nieuwe werknemers voor ASML) en de kleinere huishoudens kiezen en zullen in toenemende mate de beste woonplaats kiezen en kijken welke banen in de stad of omgeving bereikbaar zijn. Het verwachte positieve binnenlandse migratiesaldo veronderstelt dat Veldhoven voldoende aantrekkelijk zal zijn om naar toe te verhuizen. Maar deze verwachting moet nog wel waargemaakt worden.

Naast het bouwen van nieuwe woningen is het daarbij van belang om de *bestaande* woningvoorraad geschikt te maken voor de toekomst. Om een aantrekkelijke stad te blijven, moeten *alle* wijken en buurten sneller verbeteren dan met nieuwbouw mogelijk is. Dit betekent dat de noodzakelijke aanpassing van de woningen en van de woon-, werk- en leefomgevingen vooral in de *bestaande* Veldhovense wijken moet plaatsvinden. Bredere trottoirs en autoluwe straten vanwege de sterk groeiende groep oudere inwoners. Méér ruimte voor ontmoeten gezien het groeiend percentage alleenstaanden. Méér groen om het bewegen en recreëren te bevorderen (in coronatijd alleen maar belangrijker geworden), om de luchtkwaliteit te verbeteren en om beter in te spelen op de eisen van klimaatadaptatie. Plus het aanpassen van de woningvoorraad bij de veranderende huishoudenssamenstelling (ouder en meer alleenstaand) en de veranderende kwaliteitseisen (isoleren, gasloos, levensloopbestendig).

Nederlanders wonen daarbij vrij ruim. Elke Nederlander heeft ongeveer 65 vierkant meter per persoon. Die vierkante meters worden slecht benut. Het beter benutten van de bestaande woningvoorraad kan vooral in de naoorlogse wijken uit de jaren zestig, zeventig en tachtig en de stadsrandwijken. Het zijn wijken zonder grote problemen tot nu toe, maar waar wel langzaam huizen, bewoners en de leefomgeving verouderen. In vergelijking met de opleveringsjaren woont er momenteel nog circa twee derde van het oorspronkelijke aantal mensen. Het is dus rustiger op straat, er is minder draagvlak voor voorzieningen en er ligt de nodige over-gedimensioneerde infrastructuur (wegen, ruime parkeerterreinen, winkelcentra in laagbouw). De woningen zijn niet slecht, maar er is een verduurzamingsinhaalslag nodig plus groot onderhoud. Een halve eeuw na de bouw zullen er veel woningen vrijkomen, veelal rijtjeswoningen, en steeds vaker in koop. Voor zeven wijken in Nederland is getoond hoe dergelijke wijken verbeterd kunnen worden, dat er mogelijkheden zijn om te verdichten, dat meer gemengde woon-, werk- en leefmilieus gerealiseerd kunnen worden en dat de bestaande woningvoorraad beter benut kan worden.¹¹⁰ De brede stoepen, ooit aangelegd zodat de kinderen er konden spelen, hebben geen functie meer. Je kunt een groot deel ervan herinrichten als echt groene groenvoorziening en wateropvang. Dat maakt de buurt groener, leefbaarder en klimaatadaptiever. Grootschalige sloop is niet nodig. Wel verdichten, hier en daar wat slopen, bouwen van andere woningtypes en aanpassen van bestaande woningen (vernieuwen, uitbouwen, optoppen, splitsen). Sommigen zijn zelfs van mening dat op deze wijze één miljoen nieuwe woningen in Nederland gerealiseerd kunnen worden.¹¹¹ Kansrijke mogelijkheden op lokaal niveau om méér woonruimte te creëren zijn: samenwonen en inwonen stimuleren (maak het mogelijk dat voor één woning twee hypotheek afgesloten kunnen worden, maak het verhuren van kamers door hospita's weer populair, etc.), vernieuwen, uitbreiden, optoppen en splitsen van grote (gezins-)huizen, wonen toestaan in bijgebouwen, et cetera.¹¹² Als hoofdlijn kan Veldhoven overwegen om minder te ontmoedigen en te verbieden, méér te stimuleren, te faciliteren en te activeren en het

¹⁰⁹ Rijk, provincie Noord-Brabant, gemeenten van het SGE, *Verstedelijkingsakkoord Stedelijk Gebied Eindhoven: deel 1 – visie*, versie 6.0, 25 november 2021, blz. 9.

¹¹⁰ De wijken zijn: Bargeres in Emmen; Julianadorp in Den Helder, Schalkwijk in Haarlem, Beverwaard in Rotterdam, Tilburg-Noord, Westwijk in Vlaardingen en Mosterdhof in Westervoort. Prijsvraag van de Rijksbouwmeesters (zie <https://panoramalokaal.nl/>). Zie ook: Johan Nebbeling, "Gooi de naoorlogse wijken op de schop en je krijgt er een miljoen woningen bij, zegt deze architect", in: *NRC*, 30 november 2021.

¹¹¹ Johan Nebbeling, "Gooi de naoorlogse wijken op de schop en je krijgt er een miljoen woningen bij, zegt deze architect", in: *NRC*, 30 november 2021.

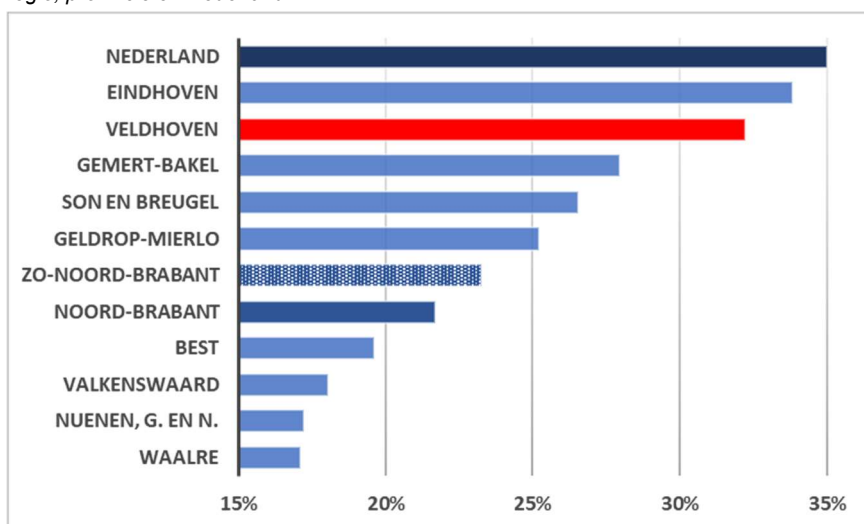
¹¹² Platform31, *Beter benutten van de bestaande woningvoorraad*, Den Haag, juni 2021; Frank Wassenberg, "Eén miljoen woningen en extra bouwen? Gebruik beter wat er al staat?", in: *De Volkskrant*, 8 juni 2021; Piet Eichholtz, Linde Kattenberg en Nils Kok, "Neem prikkels tegen samenwonen weg om het woningtekort te verkleinen", in: *ESB*, 2022 (te verschijnen). Natuurlijk zijn er ook volop belemmeringen. Bijvoorbeeld de kostendelersnorm, een huurprijsstijging bij verhuizing (vaak bij sociale woningbouw), de werking van de huurtoeslag (éénpersoonshuishoudens krijgen meer huurtoeslag bij dezelfde huurprijs) en de stapeling aan eisen (geluidsisolatie, brandveiligheid, bouwtechnische en welstandseisen, duurzaamheid, groene buitenruimte). De eerste gemeenten zijn bezig om de kostendelersnorm niet langer te hanteren.

lonend maken dat mensen gaan samenwonen. Dit vermindert het kwantitatieve aantal nieuwe woningen dat gebouwd moet worden.

De aantrekkelijkheid en kwaliteit van de bestaande woningvoorraad in Veldhoven?

De toename van de gemiddelde woningwaarde van de woningen van 2005 tot 2020 is in Veldhoven relatief groot. Alleen gemiddeld in Nederland en in Eindhoven is de toename nog sterker dan in de omliggende gemeenten en de regio Zuidoost-Noord-Brabant (figuur 28).

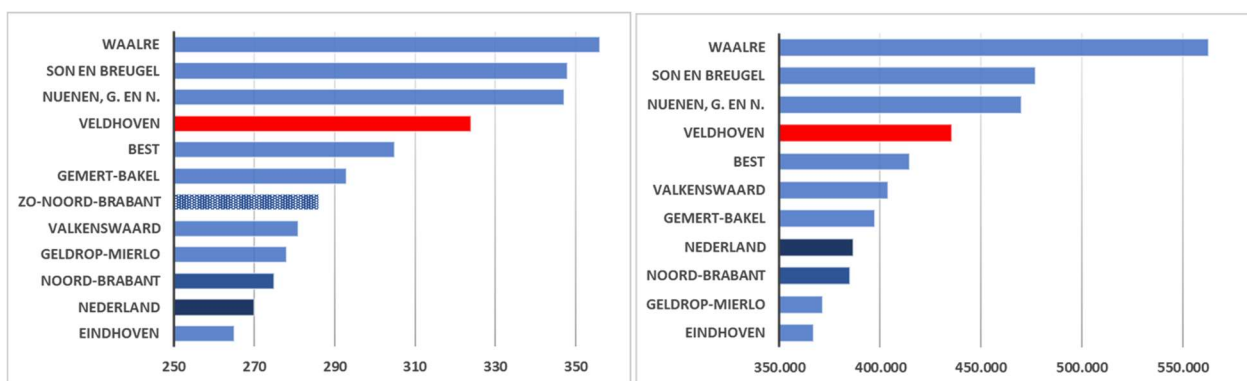
Figuur 28: Toename van de gemiddelde woningwaarde van 2005 tot 2020 in procenten in Veldhoven, omliggende gemeenten, regio, provincie en Nederland

Bron: CBS-Statline

De relatief sterke toename van de gemiddelde woningwaarde resulteert ook in een relatief hoge gemiddelde woningwaarde en een relatief hoge gemiddelde verkoopprijs van de bestaande koopwoningen (figuur 29). De relatief hoge prijs van de woningen in Veldhoven kan betekenen dat de woningen steeds minder makkelijk toegankelijk zijn voor de inwoners met een kleine beurs.

Figuur 29: Gemiddelde woningwaarde (x 1.000 euro) in 2020 (links) en gemiddelde verkoopprijs van bestaande koopwoningen (€) in 2021 (rechts) in Veldhoven, omliggende gemeenten, regio, provincie en Nederland

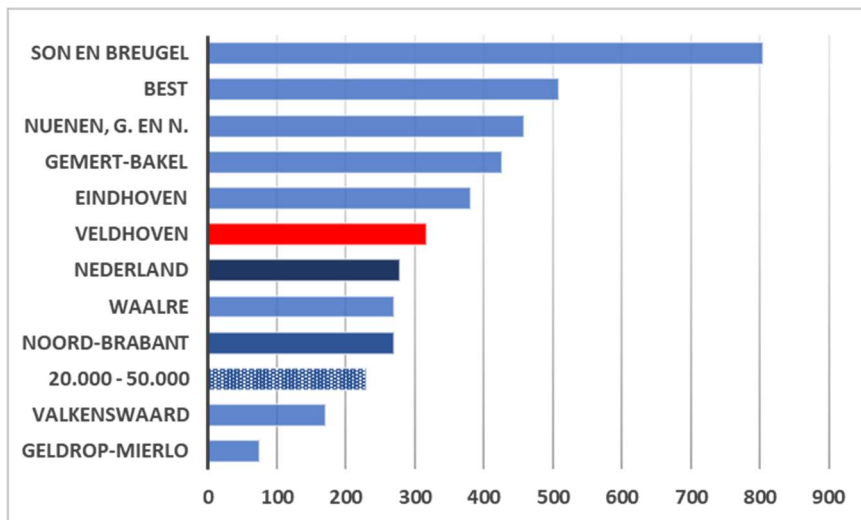
Bron: CBS-Statline

Voor Veldhoven is het van belang om de woningvoorraad die geleidelijk aan verouderd te verbeteren (inclusief de verduurzaming) en om de woningvoorraad aan te passen aan de veranderende huishoudenssamenstelling. Door de leeftijd van Veldhovense wijken neemt de hoeveelheid te onderhouden groen en verharding in de openbare ruimte toe. Na het opkappen van 't Look zullen andere wijken moeten volgen om de leefbaarheid op niveau te

houden.¹¹³ Om de aantrekkelijkheid van Veldhoven op pijl te houden en liefst te verbeteren, moet de openbare ruimte verbeteren (zeker ook in het centrum). Verder kan men denken aan meer en betere fiets- en wandelroutes, meer groen, minder verhard oppervlakte, meer speel- en sportmogelijkheden, et cetera. Met de vergrijzende, minder mobiele bevolking wordt een aandachtspunt om wijken en straten meer autoluw te maken en om tot bredere (rollatorvriendelijke) trottoirs te komen.

Dit zal hoogstwaarschijnlijk de lasten voor 'volkshuisvesting, ruimtelijke ordening en stedelijke vernieuwing' (€ 317 per inwoner) voor de gemeente Veldhoven in de toekomst verhogen (figuur 30). De uitgaven van Veldhoven liggen iets lager dan de uitgaven in Eindhoven (€ 380 per inwoner) en iets hoger dan de uitgaven voor dit taakveld per inwoner gemiddeld in Nederland (€ 278 per inwoner). In Veldhoven liggen de gemiddelde lasten per inwoner voor dit hoofdtaakveld veel hoger dan gemiddeld in alle Nederlandse gemeenten met tussen de 25.000 en 50.000 inwoners (€ 230 per inwoner). In welke mate er in Veldhoven sprake is van achterstallig onderhoud is niet bekend. Het achterstallig onderhoud van de infrastructuur (bruggen, slechte fietspaden, verouderde wegen) is in Nederland een tikkende tijdbom.¹¹⁴

Figuur 30: Lasten voor het hoofdtaakveld 'volkshuisvesting, ruimtelijke ordening en stedelijke vernieuwing' per inwoner (€) in de rekening 2020 in Veldhoven, de vergelijkbare en omliggende gemeenten, provincie en Nederland

Bron: Rijksoverheid: Findo – data Financiën Decentrale Overheden

Breng de doorstroming in de bestaande voorraad op gang

De verhuistrein komt op gang als ouderen verhuizen naar een aantrekkelijke woning voor senioren. Als de ouderen van wie de kinderen het huis uit zijn, de zogenoemde *empty nesters*, verhuizen naar een aantrekkelijk seniorenwoning dan komt de grootste "verhuistrein" op gang. Zodra de *empty nester* verhuist, komt een grote eengezinswoning vrij voor een huishouden met thuiswonende kinderen. Dit huishouden laat vervolgens een kleine eengezinswoning achter voor een jong gezin. Idealiter komt aan het eind van de keten een woning vrij voor een starter die vanuit het ouderlijk huis of studentenwoning zo de koopwoningmarkt betreedt. Met een nieuwe of vrijkomende eengezinswoning laten twee alleenstaanden die gaan samenwonen vaak twee starterswoningen achter.¹¹⁵

Maak klimaatadaptiviteit uitgangspunt bij elke nieuwe gebiedsontwikkeling, woning en voorziening

Klimaatbestendig bouwen dient overal in Nederland 'het nieuwe normaal' te worden. Elke investering, 'iedere schop in de grond' (ook voor woningbouw) wordt idealiter klimaatbestendig uitgevoerd worden. Dit vergt een meerinvestering van 300 tot 3.800 euro per woning, zo'n 35.000 tot 340.000 euro per hectare in de openbare

¹¹³ Gemeente Veldhoven, *Geactualiseerde Stadsvisie Veldhoven 2015 – 2030*, november 2015, blz. 15.

¹¹⁴ RTL Nieuws, *Achterstallig onderhoud infrastructuur tikkende tijdbom*, 24 juli 2020; Paul Groot, Rafael Saitue, Nylas Visser, *Investeren in de infrastructuur. Trends en beleidsuitdagingen*, Economisch Instituut voor de Bouw, december 2016; Arjen Schreuder, "Brug en weg aan vernieuwing toe. Zonder serieuze investeringen krijgt Nederland te maken met meer files, wachttijden en omleidingen door werkzaamheden", in: *NRC*, 30 oktober 2021, blz. 16.

¹¹⁵ Arjen Schreuder, "Heel veel woningen bouwen is niet de enige oplossing voor de wooncrisis", in: *NRC*, 4 januari 2022.

ruimte en gebiedsontwikkeling, en ongeveer 10 procent extra ruimte. Deze meerkosten zijn niet exorbitant en kunnen meegefinancierd door de koper. Door het vroegtijdig meenemen van klimaatadaptatie aan het begin van het plan- en ontwerpproces kunnen de meerkosten bovendien mogelijk beperkt blijven. Inpassen van de klimaatadaptatie-opgave achteraf leidt in ieder geval tot veel hogere kosten. Dat geldt ook voor het achteraf herstellen van schade door klimaatverandering. Dit wordt geschat op een factor 4 tot 5 duurder.¹¹⁶

6 Bereikbaarheid en mobiliteit

Trends op het gebied van mobiliteit in Nederland

Omvang en aard van de investeringen in mobiliteit

Nederland heeft een van de best ontwikkelde transportnetwerken in Europa en de wereld. De basis hiervoor is gelegd met de grote investeringen in snelwegen en spoor tussen 1960 en 1990. De lengte van de wegverbindingen is in deze periode met een factor 2½ toegenomen. Sinds 1990 zijn er slechts beperkt nieuwe wegverbindingen bijgekomen. Wel is er veel geïnvesteerd in wegverbreding. Alle redelijke verbeteringen zijn reeds doorgevoerd. Het laaghangend fruit is geplukt.¹¹⁷ Toch loopt in de Randstad, tussen de belangrijke Oost en Zuidoost logistieke corridors, in de belangrijke goederenknooppunten (Moerdijk, Nijmegen, Tilburg, Venlo, Sittard-Geleen en Tiel) en in de grotere steden het mobiliteitssysteem tegen de grenzen van zijn capaciteit aan.¹¹⁸ Door vooral de goederenstromen, de stedelijke distributie, de capaciteitsgrenzen van het openbaar vervoer en het fietsgebruik raakt de infrastructuur overbelast en staat de verkeersveiligheid onder druk. Terwijl overal in het land de klimaatdoelstellingen zich opdringen, de inwoners eisen stellen aan een betere leefbaarheid en in de publieke ruimte – mede in het licht van de vergrijzing – meer ruimte moet ontstaan voor voetgangers.¹¹⁹

Veranderingen in het mobiliteitsgedrag

De tijd waarin mensen hun leven lang wonen, werken en winkelen in een vast patroon, en binnen een vast gebied, is al geruime tijd voorbij. Mensen combineren op één dag steeds meer uiteenlopende activiteiten op verschillende, vaak verspreid liggende, locaties. Was vroeger het sociale netwerk beperkt tot familie, kerk en werk in de directe omgeving, nu is het mogelijk om via digitale netwerken van lokaal tot mondiaal contacten te onderhouden. Daardoor is het aantal netwerken en het aantal mensen waarmee we contact hebben, groter dan voorheen. Ondanks de digitale netwerken bestaat er nog steeds behoefte aan fysieke ontmoeting. De uitbreiding van de sociale netwerken maakt de pluriformiteit aan ontmoetingen groter.

De toename van de bevolking, het omvangrijke saldo van de buitenlandse migratie, de sterke toename van het aantal (eenpersoons)huishoudens, de groeiende groep vitale ouderen, de groei van de economie, de globalisering en specialisatie (met vele gespecialiseerde toeleveranciers op soms grote afstand), bedrijven en supermarkten die niet of nauwelijks voorraden aanhouden (*lean and mean*) en de toename van het aantal deeltijdbanen zorgt voor een groei van het aantal verplaatsingen. Aan de groei van de mobiliteit komt hierdoor voorlopig geen einde.¹²⁰

¹¹⁶ Deltacommissaris, *Briefadvies woningbouw en klimaatadaptatie*, Kenmerk DC-2021/535, 1 september 2021; Nikéh Booister, e.a., *het effect van klimaatverandering op de woningbouwopgave. Bodem en water als basis, klimaatbestendig op lange termijn. Bouwstenendocument*, Sweco, Ecorys, Deltares en Defacto stedenbouw, 6-12-2021.

¹¹⁷ Ioulia Ossokina en Arne Brouwers, *Investeren in infrastructuur. Rol lokale overheden neemt toe*, Centraal Planbureau Policy Brief, 2016/06, Den Haag, juni 2016, blz. 6.

¹¹⁸ *Programma Goederenvervoercorridors* (www.topcorridors.com). De logistieke goederenvervoercorridor Oost betreft de corridor Rotterdam – Arnhem/Nijmegen – Duitsland (A15, Betuweroute, Waal). De logistieke goederenvervoercorridor Zuidoost betreft de corridor Rotterdam – Noord-Brabant/Limburg – Duitsland (A16/A58/A67, Brabantroute, Maas en Brabantse kanalen, buisleidingen).

¹¹⁹ Ministerie van Infrastructuur en Milieu, *Nationale Markt- en Capaciteitsanalyse 2017 (NMCA)*, Hoofdrapport, Den Haag, 1 mei 2017.

¹²⁰ Centraal Bureau voor de Statistiek, *Bevolkingsteller en bevolkingssamenstelling*, Den Haag, maart 2021; Ioulia Ossokina en Arne Brouwers, *Investeren in infrastructuur. Rol lokale overheden neemt toe*, Centraal Planbureau Policy Brief, 2016/06, Den Haag, juni 2016, blz. 6. De toekomstige ouderen zullen meer van de auto gebruik maken dan de ouderen van nu en dat ook langer blijven doen. Daarbij zullen zij zoveel mogelijk de spits mijden. De populariteit van het openbaar vervoer – nog geen twee procent van de verplaatsingen – neemt bij deze groep af. Ministerie van Verkeer en Waterstaat, *Frisse*

In de verplaatsingen en de toename van het aantal verplaatsingen is en blijft de auto dominant. In afgelegde kilometers (70 procent), in aantal verplaatsingen (46 procent) en in reistijd als bestuurder of passagier (46 procent). Van alle verplaatsingen in 2019 gebeurde 46 procent met de auto, 28 procent op de fiets, 16 procent te voet en 6 procent met het openbaar vervoer (trein, bus, tram, metro).¹²¹ Het “spitsuurgezin” kan werken, sporten, recreëren, hobby’s en vrienden het gemakkelijkst combineren met de auto. Hierdoor neemt tevens het ‘kris-kras verkeer’ in tijd en ruimte toe. Het treinverkeer – van stadscentrum naar stadscentrum (vooral in de Randstad) – blijft toenemen, met name door alleenstaanden, jongeren en stadsbewoners. En overal in het land neemt het belang van de (elektrische) fiets toe.

Het mobiliteitsgedrag wordt steeds gevarieerder. Door de individualisering, de fragmentatie van de samenleving in een breed pallet aan sociaal-culturele groepen en groepjes, verschillen in leefstijl, waarden en normen, en de superdiversiteit in de (grote) steden.¹²² Groepen die minder gehecht zijn aan ‘bezit’ en meer gericht zijn op ‘gebruik’ (deelvervoer). Weer anderen kennen meer waarde toe aan ‘connectiviteit’ (bijvoorbeeld via sociale netwerken) dan aan ‘nabijheid’ en ‘mobiliteit’. Weer anderen die met fietsen en wandelen gezondheid, duurzaamheid en de kwaliteit van hun leefomgeving van belang vinden. Mobiliteit is in sneltreinvaart aan het veranderen van een infrastructureel vraagstuk naar een gedragsvraagstuk.

Op weg naar slimme en duurzame mobiliteit

Niet alleen gedrag verandert ons mobiliteitspatroon maar ook de technologie. De snelheid waarmee innovaties op het gebied van mobiliteit elkaar opvolgen, is ongekend. Wie had tien jaar geleden gedacht dat zoveel mensen op een e-bike fietsen, dat stoplichten reageren op warmte van fietsers die over willen steken, dat auto’s zelf inparkeren, dat we testen uitvoeren met vrachtauto’s die in een treintje rijden, dat internet (5G) zelfrijdende busjes mogelijk maakt en een verkeersbord een signaal afgeeft als het lampje stuk is? Data helpen reizigers en verladers steeds beter met het kiezen van een route of het beste moment om te gaan rijden.

Het streven is om het verkeer en vervoer schoner, stiller en veiliger te maken.¹²³ Gecoördineerd rijden en volledige automatisering van rijtaken hebben de potentie om het vervoerssysteem revolutionair te veranderen. Deze transitie naar slimme en duurzame mobiliteit vergt een integrale aanpak, niet alleen op voertuig- of gedragsniveau, maar gecombineerd met de energietransitie in relatie tot ruimtelijke ontwikkelingen. Al deze facetten komen samen in duurzame gebiedsontwikkeling en in de Omgevingsvisie. In duurzame gebiedsontwikkelingen ontstaat synergie tussen functies (wonen, werken, recreëren), ruimte, mobiliteit en de energietransitie.¹²⁴

Maakt de coronacrisis een trendbreuk zichtbaar?

Door corona zijn we ons meer bewust geworden van het belang én de kwetsbaarheid van ons mobiliteitssysteem, inclusief het op orde hebben van de digitale mobiliteit. Sinds de pandemie is de versmelting van de woon- en werksituatie duidelijk zichtbaar. We werken veel meer thuis, veel gaat online en we hebben geleerd dat afstandsonderwijs, afgewisseld met fysieke aanwezigheid, mogelijk is en dat samenkomsten van teams niet altijd fysiek hoeven te zijn. De effecten op mobiliteit zijn dat wij veel minder woon-werk kilometers zijn gaan maken, dat de ochtend- en avondspits – voor even – waren opgelost, dat het aantal passagiers in het openbaar vervoer flink is gedaald en dat we meer gebruik maken van elektrische deelscooters op ritbasis. De vraag is welke veranderingen in ons mobiliteitsgedrag blijvend zijn of dat we terugkeren naar ons gedrag van voor de coronacrisis? Het is te vroeg om te concluderen of de coronacrisis tot een trendbreuk in het mobiliteitsgedrag en de keuze van modaliteiten heeft geleid.

kijk op toekomst mobiliteit, KiM-symposium 2010: Min of Meer – trends, gedrag en mobiliteit, Den Haag, 2010; Raad voor Verkeer en Waterstaat, *Wie ik ben en waar ik ga. Advies over de effecten van veranderingen in demografie en leefstijlen op mobiliteit*, 2010, Den Haag, blz. 4.

¹²¹ Centraal Bureau voor de Statistiek, *Hoeveel reisden inwoners van Nederland en hoe?* (website CBS).

¹²² Planbureau voor de Leefomgeving, *Scenario’s voor stedelijke ontwikkeling, infrastructuur en mobiliteit*. Verdieping bij Oefenen met de toekomst. Ruimtelijke Verkenning 2019, Den Haag, 2019, blz. 14.

¹²³ Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, *Schets Mobiliteit naar 2040: veilig, robuust, duurzaam*, Den Haag, juni 2019.

¹²⁴ Planbureau voor de Leefomgeving, *Grote opgaven in een beperkte ruimte. Ruimtelijk keuzes voor een toekomstbestendige leefomgeving*, Den Haag, 2021.

Trends op het gebied van mobiliteit in Veldhoven

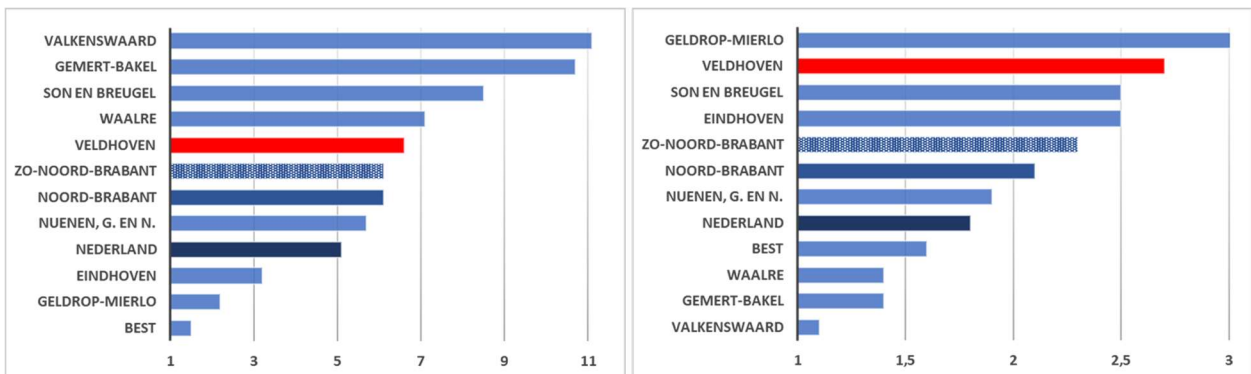
Door de sterke groei van ASML is de doorstroming van het verkeer en de bereikbaarheid een groot aandachtspunt. Het bedrijventerrein De Run staat daarin met stip op één. Met de projecten Kempenbaan en het maatregelenpakket moet de bereikbaarheid verbeteren. Maar dat is geen blijvende oplossing. Er zal moeten worden geïnvesteerd in andere, meer duurzame vormen van mobiliteit. Zonder meer duurzame mobiliteit (vooral een toename van het gebruik van de fiets), een schaalspong in het openbaar vervoer (o.a. de HOV-verbinding tussen station Eindhoven Centraal en De Run en de doorontwikkeling van het HOV-netwerk) en het sterk terugdringen van het gebruik van de auto in de verplaatsingen zal de beoogde groei van ASML en de economische ontwikkeling van Veldhoven en de regio sterk gehinderd worden. Met een hoog tempo wil ASML realiseren dat in het woonwerk verkeer een derde van de werknemers gebruik maakt van de fiets, een derde van openbaar vervoer of van deelvervoer en dat nog maar een derde gebruik maakt van de (eigen) personenauto. Dat betekent dat in enkele jaren het individueel autogebruik van de ASML-werknemers moet halveren van 69 procent van de verplaatsingen naar 33 procent.¹²⁵ Een enorme opgave voor ASML, gemeente Veldhoven en de andere overheden.

Om het gebruik van de auto te ontmoedigen, introduceert ASML betaald parkeren voor de werknemers en wordt een reserveringssysteem voor het parkeren ontwikkeld. De gemeente zet voor het functioneren van het centrum (nog) in op goede autobereikbaarheid, veel maaiveldparkeerplaatsen en betaalgemak voor het betaald parkeren.¹²⁶

Gemiddelde nabijheid trein en goede nabijheid van hoofdverkeersader

De bereikbaarheid naar banen maakt een belangrijk onderdeel uit van de aantrekkelijkheid van een gemeente. In het licht van de krimpende beroepsbevolking wordt de bereikbaarheid van en naar banen zeker niet minder belangrijk. Voor Veldhoven speelt daarnaast de omvangrijke inkomende pendel en sterk toenemende pendel door de sterke groei van ASML een belangrijke rol. De bereikbaarheid van een treinstation is in Veldhoven gemiddeld en van de hoofdverkeersader goed (figuur 31). De OV-bereikbaarheid is matig; de reistijd naar een NS-station is relatief lang en de verbinding met voorzieningen in het stedelijk gebied buiten het centrum van Eindhoven laat te wensen over. Over de weg is Veldhoven door de A67 en de A2 goed verbonden met de rest van Nederland en Antwerpen.¹²⁷

Figuur 31 Afstand tot treinstation in km in 2020 (links) en tot hoofdverkeersader in km in 2020 (rechts) in Veldhoven, omliggende gemeenten, regio, provincie en Nederland

Bron: CBS-Statline

¹²⁵ Gemeente Veldhoven, *Kadernota 2022*, versie 1.0, blz. 8, 9; Metropoolregio Eindhoven, *Brainport Duurzaam Slim Verbonden. Mobiel door slimme keuzes!*, 15 juli 2016; Studio Bereikbaar, *De Run Maatregelenposter*, december 2019; Rijk, provincie Noord-Brabant en de gemeenten in het SGE, *Verstedelijkingsakkoord Stedelijk Gebied Eindhoven: deel 1 – visie*, versie 6.0, 25 november, blz. 11.

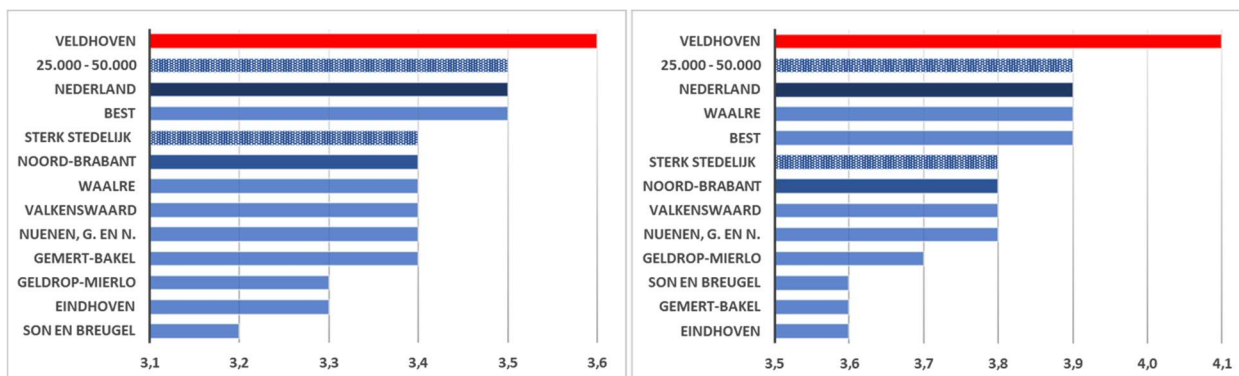
¹²⁶ Gemeente Veldhoven, *Centrum Ontwikkelings Programma. Toekomstperspectief Citycentrum Veldhoven*, april 2013, blz. 26.

¹²⁷ Gemeente Veldhoven, *Trendverkenning. Atlas met relevante trends en ontwikkelingen voor de Omgevingsvisie van Veldhoven*, 20 maart 2020, blz. 8.

Veldhoven sterke fietsstad

Veldhoven wordt gekenmerkt als een goede fietsstad (figuur 32 en figuur 33). Maar de ambities om het fietsgebruik van vooral de ASML-medewerkers te vergroten, zijn zeer groot. Dit vergt aanzienlijke investeringen in snel-fietsroutes, stallingen, deelfietsen en goede overstapmogelijkheden op het openbaar vervoer.¹²⁸

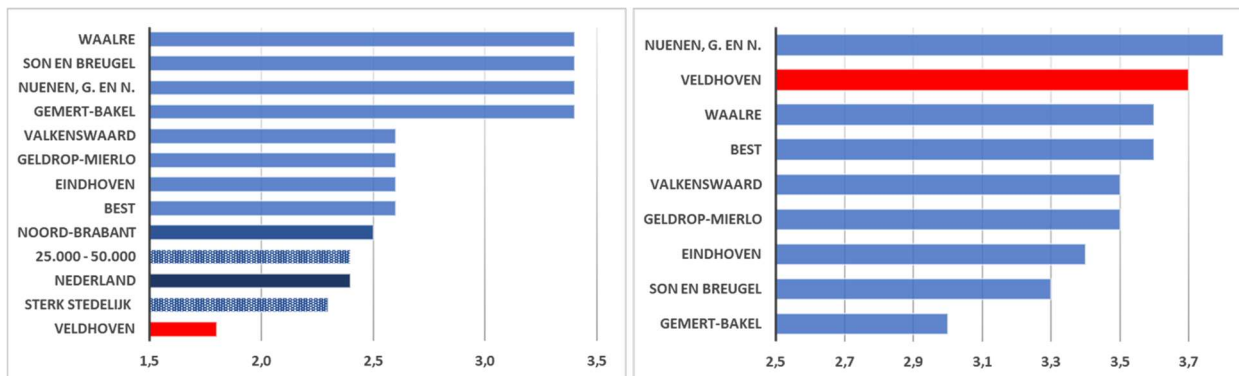
Figuur 32: Beleving van fietsers (links) en fietsnetwerk (rechts) in Veldhoven, vergelijkbare en omliggende gemeenten, provincie en Nederland

Bron: waarstaatjegemeente.nl Beleving van fietsers. Hoe ervaren fietsers het om in deze gemeente te fietsen? Is het stressvol of ontspannen om hier te fietsen (score 1 (zeer slecht) – 5 (uitstekend)). Fietsnetwerk: is het fietsnetwerk logisch gekozen, kun je makkelijk je route vinden en rij je niet te veel om? (score 1 (zeer slecht) – 5 (uitstekend)).

Aan de hand van negen deelindicatoren maakt de Fietsersbond voor elke gemeente een totaalscore als fietsstad (figuur 33). De relatief slechte score op omrijfactor wordt meer dan goed gemaakt door de goede scores op andere indicatoren.

Figuur 33: Omrijfactor (links) en totaalscore als fietsstad (1 (zeer slecht) – 5 (uitstekend)) in Veldhoven en omliggende gemeenten

Bron: waarstaatjegemeente.nl. De totaalscore als fietsstad wordt samengesteld uit de deelindicatoren: 'kwetsbare fietsers', 'beleving', 'onderhoud', 'fietsnetwerk', 'infrastructuur', 'omrijfactor', 'stedelijke dichtheid', 'rotondes' en '50 km wegen'.

¹²⁸ Rijk, provincie Noord-Brabant en de gemeenten in het SGE, *Verstedelijkingsakkoord Stedelijk Gebied Eindhoven: deel 1 – visie*, versie 6.0. 25 november, blz. 36.

7 Duurzaamheid

Trends op het gebied van duurzaamheid in Nederland

De vier sterk samenhangende duurzaamheidstransities betreffen de klimaatadaptatie, de energietransitie, de transitie naar een circulaire economie en de voedseltransitie.

Klimaatveranderingen gaan door, zelfs bij aanzienlijke reducties van de uitstoot

Zelfs als nu fors op de rem wordt getrapt bij de uitstoot van broeikasgassen valt aan klimaatverandering niet te ontkomen. De opwarming van de aarde gaat door, de zeespiegel blijft stijgen en neerslagpatronen veranderen. Dit betekent dat de wereld, Nederland, regio's en gemeenten zich zullen moeten aanpassen aan de verwachte veranderingen. De belangrijkste klimaatrisico's voor Nederland zijn de gevolgen van temperatuurstijging, hitte, droogte, piekbuien, zeespiegelstijging, het verlies aan biodiversiteit en de verspreiding van ziekten en plagen. Daarmee heeft klimaatverandering effecten op vrijwel alle geledingen van de samenleving en heeft gevolgen voor de waterveiligheid, de zoetwatervoorziening, de gezondheid, het stedelijk gebied, de vitale infrastructuur (elektriciteit, ICT, transport), de landbouw, de industrie, het toerisme en de natuur. Een ambitieus en integraal klimaatbeleid – beleid dat niet wordt uitgesteld en waarin fundamentele keuzes worden gemaakt (bijvoorbeeld geen nieuwe woningen bouwen in gebieden die kwetsbaar zijn voor overstromingen en heftige regenbuien) – heeft het hoogste rendement. Door geen keuzes te maken (“alles kan overal”) worden op termijn de maatschappelijke kosten uiteindelijk veel hoger.¹²⁹ Dit is te lang de praktijk geweest in Nederland.¹³⁰ Om de negen planetaire grenzen niet te overschrijden – vier van deze grenzen zijn reeds overschreden en de trend is bijna overal negatief – zijn harde plannen en beleidsmaatregelen nodig én moedige politici om het eerlijke verhaal te vertellen.¹³¹

Gemeenten belangrijke rol in de energietransitie in de gebouwde omgeving

De internationale en nationale afspraken zijn dat Nederland de hoeveelheid CO₂ in 2030 met 55 of zelfs 60 procent zal reduceren ten opzichte van 1990 en in 2050 (netto)klimaatneutraliteit bereikt zal hebben. Elke sector (gebouwde omgeving, verkeer en vervoer, industrie, energie, afval en water en landbouw, bosbouw en visserij) moet hierin een bijdrage leveren. De gemeenten hebben een belangrijke rol in de energietransitie in de Gebouwde Omgeving. De Gebouwde Omgeving is goed voor circa 40 procent van het totale energieverbruik in Nederland. In de Gebouwde Omgeving wordt vooral aardgas verbruikt (direct voor verwarming en indirect voor elektriciteitsopwekking). Daarbij is de CO₂-uitstoot die in de industrie, de productie van elektriciteit en mobiliteit teruggedrongen moet worden kwantitatief nog belangrijker dan de CO₂-reductie die gerealiseerd moet worden in de gebouwde omgeving (figuur 34). Met Regionale Energiestrategieën (RES) wordt ingezet op de verduurzaming

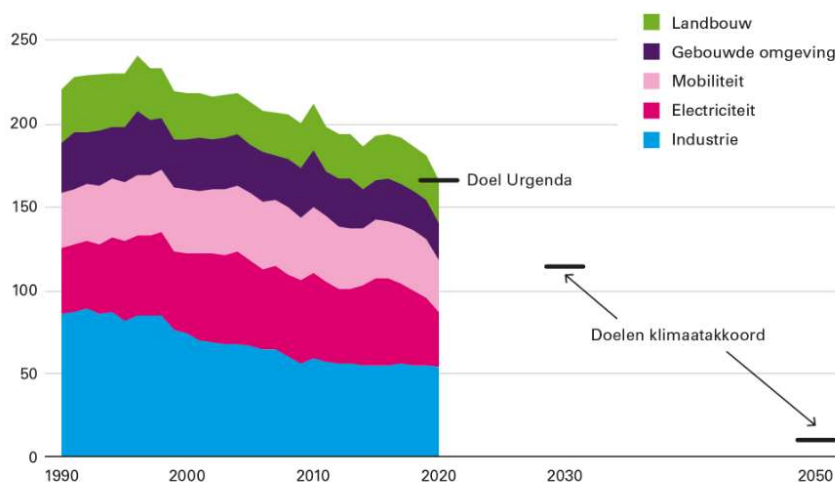
¹²⁹ Nicole Glanemaan, Sven N. Willner & Anders Levermann, “Paris Climate Agreement passes the cost-benefit test”, in: *Nature Communications*, jrg. 11, nr. 110, januari 2020; Rolf Schuttenhelm, “Niets aan milieu doen veel duurder dan investeren in klimaatbeleid”, in: NU.nl, 1 oktober 2019; Rolf Schuttenhelm, “Opwarming dreigt onbetaalbare kostenpost te worden voor arme landen”, in: NU.nl. Met een royale bandbreedte en met de nodige onzekerheden worden in ander onderzoek de kosten van niets-doen geraamd worden. Tot 2050 is geraamd dat de economische schade van klimaatverandering kan liggen tussen 49 en 124 miljard euro; waarvan 5,3 tot 40 miljard bestaat uit schade aan funderingen. De schade door bodemdaling in het landelijk gebied is tot 2050 geraamd op € 21 miljard. Rijksoverheid, *Klaar voor klimaatverandering*, Brede Maatschappelijke Heroverweging, Den Haag, 20 april 2020, blz. 19-22. Zie voor de toenemende financiële risico's die klimaatverandering met zich meebrengt ook: Mark Beunderman, “Het klimaatrisico: oranje lucht, vuile rook en miljarden dollars schade”, in: *NRC*, 19 september 2020, blz. E2. Het niet-circulair winnen en produceren van materialen en grondstoffen zorgt voor een milieuschade van € 31 miljard (4½ procent van het bbp). Rijksoverheid, *Naar een economie zonder afval*, Brede maatschappelijke heroverweging, 20 april 2020, blz. 6 en 9. Er zijn ook belangrijke niet-monetaire kosten en baten. Bij hetzelfde primaire grondstofgebruik kan bijvoorbeeld een circulaire economie met 80 procent hergebruik ongeveer vijf keer zo groot zijn als de huidige, lineaire economie. Verder zijn er baten – of niet-gemaakte kosten – vanwege gezondheidswinst, nieuwe banen, kortere ketens, versterking van de lokale economie en geringere afhankelijkheid van het buitenland.

¹³⁰ Commissie Remkes, *Niet alles kan overal*, Amersfoort, juni 2020; Raad voor leefomgeving en infrastructuur (Rli), *Geef richting, maak ruimte*, Den Haag, november 2021.

¹³¹ Denkwerk, *Voorbij netto-nul naar planeet-positief. Drie transities om Nederland terug te brengen binnen de grenzen van een leefbare aarde*, s.l., januari 2022. Voor de vier planetaire grenzen ‘klimaatverandering’, ‘biodiversiteit’, ‘landgebruik’, en ‘de disbalans van stikstof- en fosforkringlopen’ is de veilige zone al gepasseerd en de trend is negatief. Nog eens vier grenzen ‘chemische vervuiling’, ‘zoetwatergebruik’, ‘luchtverontreiniging’ en ‘oceanverzuring door CO₂’ binnen zich nog binnen het ‘veilige’ niveau, maar kennen ook een negatieve trend. Op de laatste grens, het gat in de ozonlaag, is de trend positief en heeft mondiale actie ertoe geleid dat deze concentratie weer binnen het veilige niveau is geraakt.

van de elektriciteitsproductie, met het Programma Aardgasvrije Wijken (PAW) op verduurzaming van de warmtevoorziening in de gebouwde omgeving, met de Versterkte Uitvoering Energiebesparingsplicht (VUE) op de energiebesparing bij bedrijven en instellingen en met de afspraak uit het Klimaatakkoord op de verduurzaming van de mobiliteit.

Figuur 34 Uitstoot van CO₂-equivalenten in Nederland vanaf 1990 in megaton

Bron: Tweede Kamer, vergaderjaar 2021-2022, 39 925, nr. 1 (Miljoenennota 2022), blz. 78.

Nog ver verwijderd van een volledig circulaire economie en zelfs de tussendoelen worden niet gehaald

In Nederland zijn de internationale afspraken vertaald in de nationale opgave om vóór 2050 een volledig circulaire economie te realiseren in Nederland. Met als tussendoelstelling om in 2030 vijftig procent minder gebruik te maken van minerale, fossiele en metalen primaire grondstoffen. Verschillende grondstoffentrends gaan echter niet de goede kant op en het tussendoel is nog ver weg. Alhoewel de efficiëntie in het gebruik van grondstoffen is toegenomen, is het totale grondstoffengebruik nauwelijks veranderd. Zes van de zeven nationale doelen voor afval worden naar verwachting niet gehaald.

De volgende belemmeringen zijn nog lang niet opgelost. De financiering van de transitie naar een circulaire economie schiet op vele punten nog tekort. Milieuschade wordt niet betaald waardoor de primaire grondstoffen te goedkoop zijn, de prijs van recycleert is te hoog, de kwaliteit te laag en het volume te gering. Het verbranden van afval is in het huidige systeem goedkoper dan recyclen. Circulaire verdienmodellen komen moeilijk van de grond door een gebrek aan risicofinanciering; voor ongeveer 60 procent van de financieringsbehoefte van circulaire activiteiten is (nog) geen financiering. Circulaire verdienmodellen komen ook moeilijk van de grond door onbenutte schaalvoordelen, informatie- en imago problemen en hoge transactiekosten.¹³² Het is een belangrijke taak voor de Rijksoverheid en gemeenten om dit marktfalen in de transitie naar een circulaire economie met regelgeving, beprijzing, subsidiëring en voorlichting te mitigeren.

¹³² Rijksoverheid, *Naar een economie zonder afval*, Brede Maatschappelijke Heroverweging, Den Haag, 20 april 2020, blz. 32 en 44.

Trends op het gebied van duurzaamheid in Veldhoven

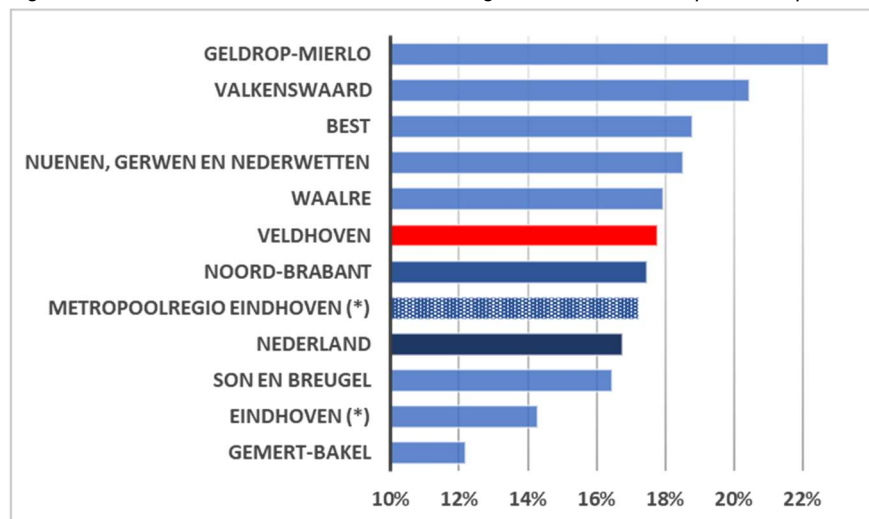
Sinds 1990 is de CO₂-uitstoot met bijna 80 procent gegroeid, terwijl de CO₂-emissie landelijk ongeveer gelijk gebleven. Deze toename wordt nagenoeg geheel veroorzaakt door de industrie. In de afgelopen tien jaar is het totaal verbruik redelijk stabiel. Het verbruik van de industrie is licht gestegen en dat van de bebouwde omgeving is licht gedaald, mede door de verduurzaming van woningen.¹³³

Door de verstedelijkingsdruk staat de kwaliteit van de leefomgeving en de leefbaarheid in sommige buurten nu al onder druk vanwege de luchtvervuiling, stikstof, PFAS en de toename van het verhard oppervlakte. Ook in Veldhoven zullen de komende jaren en decennia meer piekbuien, hitte en droogte voorkomen. De kans op wateroverlast in het stedelijke gebied zal toenemen en het aantal extreme warme dagen – met bijbehorende gezondheidsrisico's – ook. In het buitengebied staat de natuur door de droogte, verdroging, lage grondwaterstanden en door de toename van de recreatie onder druk. Ook zijn er zorgen over de biodiversiteit. De afgelopen decennia is het aantal kwetsbare soorten met name in het agrarisch gebied afgenomen.¹³⁴

Reductie van de CO₂-uitstoot woningen

In het Klimaatakkoord hebben de gemeenten een belangrijke rol gekregen op de CO₂-uitstoot in de gebouwde omgeving en van de woningen en overige gebouwen terug te dringen. In Veldhoven neemt de CO₂-uitstoot van woningen met 17,8 procent af tussen 2012 en 2020 (figuur 35). Dit is geen slechte prestatie; al realiseren de omliggende gemeenten Geldrop-Mierlo, Valkenswaard, Best, Nuenen en Waalre een nog grotere reductie. De mate van reductie wordt niet alleen door het beleid bepaald maar ook of in de periode 2012 tot 2020 veel nieuwe woningen zijn gerealiseerd en deels ook door toeval. Een gemeente die al voor 2012 bijvoorbeeld een duurzaam afvalverbrandingsbedrijf binnen de gemeentegrenzen had zal geen grote verdere reductie gerealiseerd hebben. Een gemeente dat na 2012 juist is begonnen met de productie van duurzame warmte zal een relatief sterke reductie van de CO₂-uitstoot van woningen hebben kunnen realiseren tussen 2020 en 2020. Dit lijkt het geval in Son en Breugel. Een gemeente die veel nieuwe woningen heeft gebouwd tussen 2012 tot 2020 zal geen sterke reductie van de CO₂-uitstoot hebben kunnen laten zien. Zeker als in deze periode nog weinig BENG-woningen zijn gebouwd in de gemeente.

Figuur 35 Reductie van de CO₂-uitstoot van woningen van 2012-2020 in procenten per RES-regio van de benchmarksteden

Bron: Klimaatmonitor. De reductie van de CO₂-uitstoot van woningen in de gemeente Eindhoven en de RES-regio Metropoolregio Eindhoven betreft de periode 2015-2020 in plaats van 2012-2020.

¹³³ Gemeente Veldhoven, *Trendverkenning. Atlas met relevante trends en ontwikkelingen voor de omgevingsvisie van Veldhoven*, versie 20 maart 2020, blz. 12.

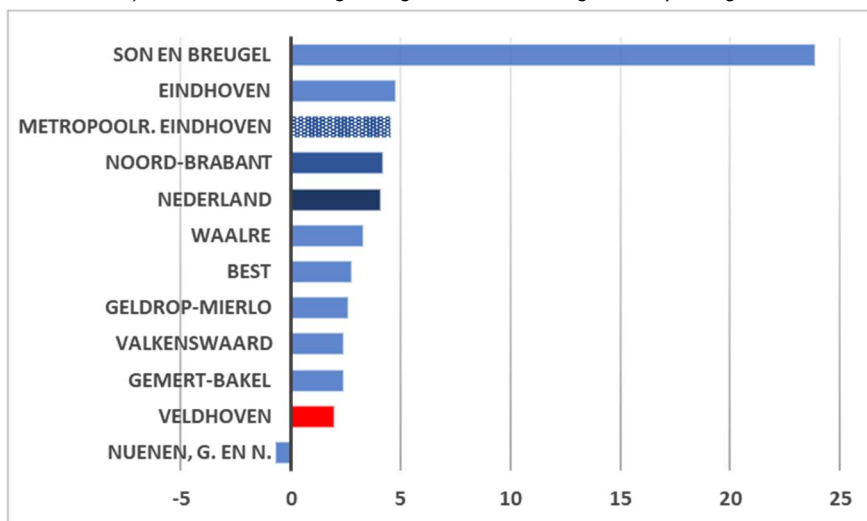
¹³⁴ Gemeente Veldhoven, *Kadernota 2022*, versie 1.0, blz. 10 en 11; Gemeente Veldhoven, *Trendverkenning. Atlas met relevante trends en ontwikkelingen voor de omgevingsvisie van Veldhoven*, versie 20 maart 2020, blz. 12 en 13; Marjorie van Dooren en Marcha Smeets, *Luchtkwaliteitsonderzoek Veldhoven. Schone lucht in een groeiende woonomgeving*, Milieudienst Regio Eindhoven, Eindhoven, december 2006.

In Veldhoven heeft zo'n 1 op de 5 woningen energielabel A of hoger. In Huysackers in de nieuwe wijk Zilverackers wordt geen aardgasnetwerk aangelegd en zijn de woningen Nul-op-de-meter woningen. Dit zal in de toekomst een positieve invloed hebben op de reductie van de CO₂-uitstoot van de woningen in Veldhoven.¹³⁵

Nog sterke verdere toename van het aandeel hernieuwbare energie nodig

De toename van het percentage hernieuwbare energie in de vergelijkbare en omliggende gemeenten kan het beste vergeleken worden door de verandering in procentpunten te laten zien tussen 2012 en 2019. Van 2012 tot 2019 neemt in Nederland het aandeel hernieuwbare energie met 4,1 procentpunten toe. De toename van het percentage hernieuwbare energie is in Veldhoven 2,0 procentpunt. Van 2,4 procent in 2012 tot 4,4 procent in 2019. Omdat niet elke gemeente even makkelijk de hernieuwbare energie binnen de gemeentegrenzen kan opwekken, is ook van belang om de toename van de hernieuwbare energie te beoordelen van de RES-regio Metropoolregio Eindhoven. In de om RES-regio Metropoolregio Eindhoven neemt het percentage hernieuwbare energie toe van 2,8 procent in 2012 naar 7,4 procent in 2019; een toename van 4,6 procentpunt tussen 2012 en 2019. In Son en Breugel neemt het percentage hernieuwbare energie totaal toe met 23,9 procentpunt, van 1,9 procent in 2012 naar 25,8 procent in 2019 (figuur 36). Vooral historische gemeenten en/of gemeenten met een gering buitengebied zullen slechts een beperkte bijdrage kunnen leveren aan de opwekking van hernieuwbare energie. Zij moeten het voor de hernieuwbare energie vooral moeten hebben van hun (RES-)regio. Veldhoven heeft een relatief beperkt buitengebied en de mogelijkheden om windmolens te plaatsen, worden beperkt door het nabijgelegen Eindhoven Airport.

Figuur 36: Verandering in procentpunten van 2012 naar 2019 van het percentage hernieuwbare energie totaal (warmte, elektriciteit, vervoer) in Veldhoven, omliggende gemeente, RES-regio Metropoolregio Eindhoven, provincie en Nederland

Bron: Klimaatmonitor.

In heel Nederland is het percentage *hernieuwbare energie totaal* in 8,6 procent in 2019. In 2019 is in Veldhoven het percentage hernieuwbare energie 4,4 procent en in de RES-regio Metropoolregio Eindhoven 7,4 procent.¹³⁶ Van de *elektriciteit* wordt in Nederland in 2019 gemiddeld 20 procent hernieuwbaar opgewekt. In Veldhoven is dat 4,2 procent en in de RES-regio Metropoolregio Eindhoven 7,3 procent (figuur 37).¹³⁷ Veldhoven kent op dit moment buiten Zonnepark Vooraard geen grootschalige opwek van duurzame energie. Wel is er een sterke stijging

¹³⁵ Gemeente Veldhoven, *Duurzaam bouwen in Veldhoven. Huysackers, uw duurzame Nul-op-de-meter woning!*; Gemeente Veldhoven, *Trendverkenning. Atlas met relevante trends en ontwikkelingen voor de omgevingsvisie van Veldhoven*, versie 20 maart 2020, blz. 12.

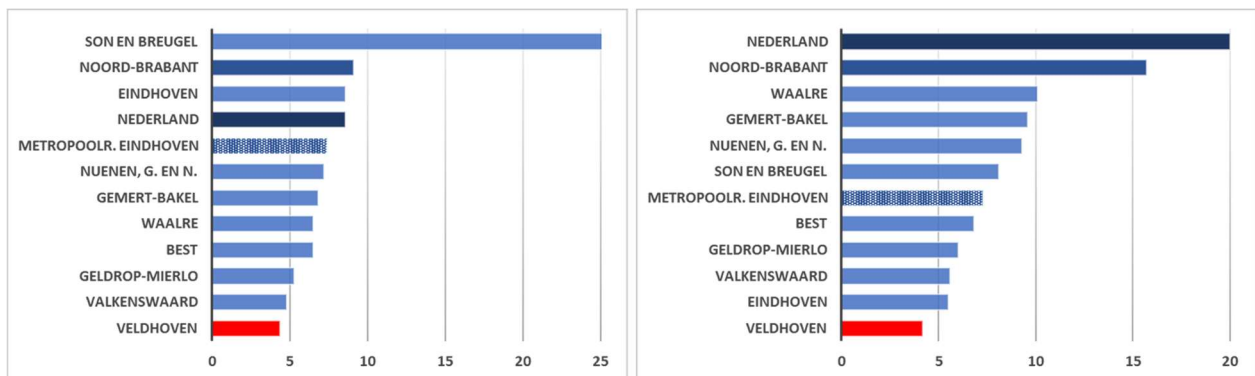
¹³⁶ Van de hernieuwbare warmte (exclusief hernieuwbare warmte uit groen gas) wordt aangenomen dat deze warmte in het gebied zelf wordt verbruikt. Soms is dat niet zo, namelijk als de warmte van een warmtenet wordt geleverd aan verbruik buiten de gemeentegrenzen. Groen gas wordt ingevoerd in het aardgasnet en verbruikt als aardgas. Het groene gas telt mee in het aardgasverbruik. Zonnestroom 'achter de meter' wordt direct gebruikt in de woning, het bedrijf of de instelling zodra deze is opgewekt. Daarom bereikt deze zonnestroom het elektriciteitsnet niet. Er wordt aangenomen dat 33 procent van de opgewekte zonnestroom wordt gebruikt 'achter de meter'. Bij deze aanname tellen de zonnepanelen in zonnenvelden niet mee. Immers, een zonnenveld heeft geen gebruik 'achter de meter'. Rijkswaterstaat, Klimaatmonitor, *Dashboard Hernieuwbare Energie*.

¹³⁷ Rijkswaterstaat, *Klimaatmonitor*, Dashboard 'hernieuwbare energie'.

in het aantal daken met zonnepanelen; naar zo'n 1 op de 10 woningen in 2018.¹³⁸ In 2021 is in Veldhoven het percentage woningen met geregistreerde zonnepanelen 20 procent, in de Metropoolregio Eindhoven is dat gemiddeld 19 procent, in de provincie Noord-Brabant 17 procent en in Nederland gemiddeld 16 procent.¹³⁹ Het percentage woningen met een energielabel E, F of G is in 2021 in Veldhoven 6,3 procent, in de provincie Noord-Brabant gemiddeld 12,7 procent, in de gemeenten met tussen de 25.000 en 50.000 inwoners gemiddeld 14,7 procent en in Nederland gemiddeld 16,0 procent.¹⁴⁰

Door de nog lage percentages hernieuwbare energie en hernieuwbare elektriciteit in Veldhoven en in de RES-regio Metropoolregio Eindhoven kan de conclusie getrokken worden dat er in de RES-regio en vooral in Veldhoven nog belangrijke stappen gezet worden om het percentage hernieuwbare energie en elektriciteit naar honderd procent te krijgen. Zeker in het licht van het feit dat er nu reeds gemeenten zijn die meer dan honderd procent van de *elektriciteit* hernieuwbaar opwekken: bijvoorbeeld Dronten (182 procent), Alkmaar (112 procent) en Lelystad (107 procent). Veldhoven zal (in regionaal verband) op zoek moeten naar locaties voor grootschalige opwek van duurzame energie. Dit is een van de grootste ruimtevragers tot 2040.

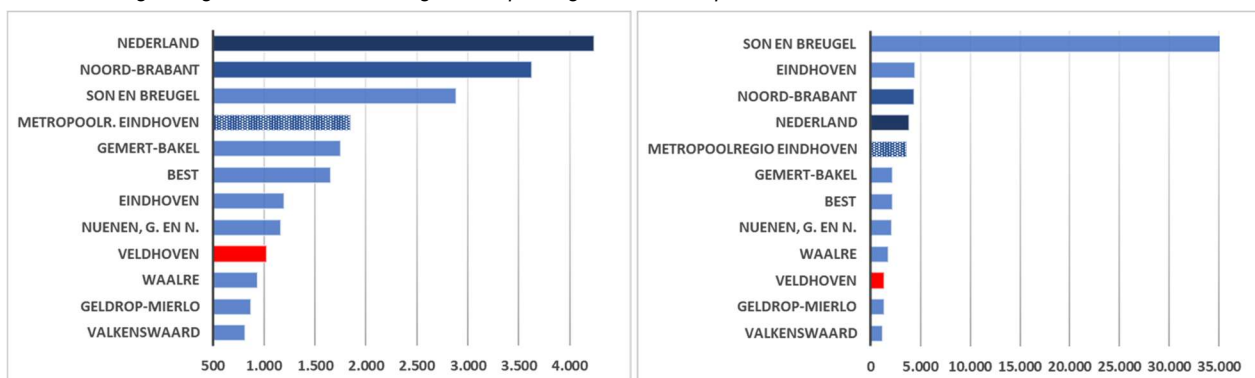
Figuur 37: Percentage hernieuwbare energie totaal in 2019 (links) en percentage hernieuwbare elektriciteit in 2019 in Veldhoven, omliggende gemeenten, RES-regio Metropoolregio Eindhoven, provincie en Nederland

Bron: Klimaatmonitor

De hernieuwbare elektriciteit per inwoner is in 2019 in Veldhoven 1.022 Tj en in de RES-regio Metropoolregio Eindhoven 1.845 Tj. Dit is aanzienlijk minder dan gemiddeld in Nederland per inwoner (4.239 MJ). De hernieuwbare warmte per inwoner is in 2019 in Veldhoven 1.355 Tj, in de RES-regio Metropoolregio Eindhoven 3.607 Tj, in Nederland 3.855 Tj, en in Son en Breugel 37.787 Tj per inwoner (figuur 38). Zowel in hernieuwbare elektriciteit als in hernieuwbare warmte moet Veldhoven nog belangrijke stappen zetten.

Figuur 39: Berekende hernieuwbare elektriciteit Tj per inwoner (links) en berekende hernieuwbare warmte Tj in 2019 in Veldhoven, de omliggende gemeenten, de RES-regio Metropoolregio Eindhoven, provincie en Nederland

Bron: Klimaatmonitor.

¹³⁸ Gemeente Veldhoven, *Trendverkenning. Atlas met relevante trends en ontwikkelingen voor de omgevingsvisie van Veldhoven*, versie 20 maart 2020, blz. 12.

¹³⁹ Rijksoverheid, *Regionale Klimaatmonitor – Woningen*.

¹⁴⁰ *Waarstaatjegemeente.nl – Energietransitie*.

8 Bestuur

Bestuurlijke trends en ontwikkelingen in Nederland

Veel taken op het niveau van de lokale overheid zorgen voor lastige afwegingen

De gemeente is in zowel het sociale- en ruimtelijke domein als op het gebied van de energietransitie voor de burger de belangrijkste overheid geworden. De complexiteit van het maken van afwegingen en keuzes blijft groot. Ontwikkelingen zoals de hoge verwachtingen van het zelforganiserend vermogen van de burger, de transitie op het gebied van o.a. technologie en duurzaamheid en een toenemende afhankelijkheid van de samenwerking met andere partijen dragen bij aan de complexiteit. De overheid moet zowel een rechtmatige, efficiënte, samenwerkende als een netwerkende overheid zijn en bovendien actief gebruik maken van de ideeën uit de samenleving. Dit vergt het kunnen combineren en in balans brengen van verschillende sturingsvormen.¹⁴¹

Oplopende financiële tekorten, toenemende lasten en grote opgaven

De budgetten van de lokale overheid zijn niet meegroeid met de toename in taken. Bovendien gingen de decentralisaties in het sociaal domein gepaard met bezuinigingen. Dit heeft geleid tot financiële tekorten op lokaal niveau.¹⁴² De financiële ruimte voor decentrale overheden om zelfstandig keuzes te maken staat onder druk. De kosten voor het sociaal domein zijn een “koekoeksjong” in de gemeentelijke begroting die andere maatschappelijke voorzieningen uit het gemeentelijke (begrotings)nest drukken.¹⁴³ Dat niet alleen de financiële verhoudingen tussen overheden ter discussie staan, maar ook de bestuurlijke verhoudingen, beschrijft ook het rapport van de Raad voor Openbaar Bestuur zien.¹⁴⁴ De Raad constateert dat er een mismatch is tussen opgaven, schaal en bevoegdheden.

Slagvaardige opgavegerichte samenwerking

Om te werken aan de complexe maatschappelijke vraagstukken is interbestuurlijk samenwerken en werken binnen netwerken onvermijdelijk. De deal-aanpak wordt als een belangrijke richting gezien voor sector overstijgende samenwerking.¹⁴⁵ Het werken in een deal-aanpak geeft een netwerk van deelnemende overheden, bedrijven en organisaties de ruimte om hun eigen werkwijzen te heroverwegen en te werken aan het realiseren van gezamenlijke doelstellingen. De werkwijzen gaan uit van gelijkwaardigheid tussen alle partijen, ook tussen de verschillende overheidslagen.¹⁴⁶ Dit vergt wel in toenemende mate nieuwe vaardigheden en *soft skills* van ambtenaren.

De Studiegroep Interbestuurlijke en Financiële Verhoudingen is op basis van de bestudeerde casussen (energietransitie, woningbouwopgave, ambulantisering ggz) geschrokken van de slordigheid waarmee de opgavegerichte samenwerking van overheden tot nu toe vorm krijgt. Het samenspel en optreden als één overheid verloopt nog niet altijd even soepel. Doelen worden vaak niet gezamenlijk opgesteld, noodzakelijke spelers worden niet betrokken, er is geen regie en er is bijna altijd onduidelijkheid over de financiën.¹⁴⁷ De spelregels tussen Rijk en decentrale overheden verdienen meer aandacht. Het gaat dan bijvoorbeeld om de beperkte speelruimte van decentrale overheden om zelf beleidskeuzes te maken en de eigen slagkracht te vergroten. Sectorale belangen en ingrepen op nationaal niveau, hebben de afgelopen jaren niet altijd geleid tot doorvoering van bijpassende organisatievrijheid en bijbehorende bekostiging.¹⁴⁸

¹⁴¹ Denktank Vereniging Nederlandse Gemeenten, *Werkende samenwerking*, Den Haag, juni 2018, blz. 49-53.

¹⁴² In opdracht van rijk en gemeenten zijn onderzoeken uitgevoerd naar o.a. de structurele middelen voor de jeugdhulp door AEF Advies in 2020 en door Cebeon naar de middelen voor het sociaal domein in 2021.

¹⁴³ Alexander Leeuw, “Ongeloof over herverdeelde effecten gemeentefonds”, in: *Binnenlands Bestuur*, 3 februari 2021.

¹⁴⁴ Raad voor Openbaar Bestuur, *Adviesrapport Rust-Reinheid-Regelmaat. Evenwicht in de bestuurlijk-financiële verhoudingen*, Den Haag, 2021.

¹⁴⁵ Planbureau voor de Leefomgeving en de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur. *Leren institutionaliseren*. Den Haag, 2020.

¹⁴⁶ Douwe Jan Elzinga, *Proeve nieuwe wet decentraal bestuur*, in opdracht van de VNG, Den Haag november 2020.

¹⁴⁷ Studiegroep Interbestuurlijke en Financiële Verhoudingen, *Nederland heeft één overheid nodig. Discussiedocument over vernieuwing in de interbestuurlijke en financiële verhoudingen*, Den Haag, 8 april 2020; Studiegroep Interbestuurlijke en Financiële Verhoudingen, *Als één overheid. Slagvaardig de toekomst tegemoet!*, Den Haag, 10 september 2020, blz. 3. De drie bestudeerde casussen zijn: per jaar 75.000 woningen bouwen, de ambulantisering van de geestelijke gezondheidszorg en het realiseren van de energie- en warmtetransitie.

¹⁴⁸ Raad voor het Openbaar Bestuur. *Rust, reinheid en regelmaat. Evenwicht in de bestuurlijke financiële verhoudingen*, Den Haag, maart 2021.

Maatschappelijke vraagstukken zijn tegelijkertijd niet enkel en alleen het domein van de overheid, maar vragen om het samenspel met een grote variatie aan partners. In het publieke domein zoeken professionals naar mogelijkheden om hun bestuurskracht en impact in de samenleving te vergroten door minder eenzijdig naar hun organisatie en hun eigen bestuur te kijken en daar de bevrijdende besluiten van te verwachten. Ze zoeken meer de grensgebieden op met andere organisaties en vormen netwerken van organisaties.¹⁴⁹ Gebiedsgerichte aanpakken zoals het Nationaal Programma Rotterdam Zuid leunen niet op de inzet van de overheid alleen, maar moeten het juist hebben van de inzet van de partners.¹⁵⁰

Volop inzetten op de (kwaliteit) van de uitvoering

In 2018 wees Herman Tjeenk Willink in zijn oproep *Groter denken, kleiner doen* erop dat er te weinig aandacht is voor de uitvoering van beleid. Ondertussen wordt deze constatering breder gedeeld.¹⁵¹ Nieuwe ministers, gedeputeerden en wethouders gaan volgens Tjeenk Willink zelden na of hun beleidsplannen binnen de gewenste tijd realiseerbaar zijn gezien de vele taken waarvoor de uitvoerders (na alle bezuinigingen en reorganisaties) al zijn gesteld. Ook de Tijdelijke commissie Uitvoeringsorganisaties concludeerde dat er méér aandacht moet komen voor de uitvoerbaarheid van beleid en de menselijke maat daarin.¹⁵² Dit probleem speelt op rijksniveau en op gemeenteniveau en moet door beide overheidslagen aangepakt worden.

Men een stapsgewijze lerende aanpak (een stap zetten, evalueren, leren en een volgende stap zetten) kan het sociale beleid vernieuwd, geïnnoveerd en getransformeerd worden en kan er meer aandacht komen voor de kwaliteit van de uitvoering. Tegelijkertijd is het makkelijker opgeschreven dan gedaan. Het vergt goede informatie, methodologische kennis, reflectieve professionals, intervisie, openheid en vertrouwen. Daarnaast is het verre van eenvoudig om betekenisvolle conclusies te trekken uit de zeer gevarieerde casuïstiek waar men in de uitvoering mee te maken heeft. Het volop inzetten op de kwaliteit van de uitvoering kan ook betekenen dat men substantieel middelen, capaciteit en vaardigheden gaat inzetten voor een lerende aanpak en dat men pilots opzet met concrete doelstellingen en serieuze evaluaties die het mogelijk maken om de aanpak ná de evaluatie op- of af te schalen.

Bij de inzet op de kwaliteit van uitvoering zijn verder alle lessen van *Bewijzen van goede dienstverlening* nog steeds actueel.¹⁵³ De gemeente moet er zich verder bewust van zijn dat vele initiatieven van burgers belemmerd worden door allerlei regels, formulieren, controles, toezichtpraktijken en vastgeroeste gewoontes. Om tot een betere uitvoering te komen, is het verder van het belang dat alle ketenpartners hun informatievoorziening op orde hebben, dat data gedeeld en gecombineerd kunnen worden en dat van casuïstiek geleerd kan worden. De Nationale Ombudsman gaat nog een stap verder en pleit er voor dat elke gemeente een loket inricht waar de burger met al zijn vragen en problemen met overheden (gemeente, provincie, Rijk) en alle uitvoeringsorganisaties terecht kan én geholpen wordt. Meer eenvoudige oplossingen dan die van de Nationale Ombudsman zijn om te stimuleren en ruimte te geven dat ambtenaren luisteren, begrip tonen, meedenken en adviseren als burgers een beroep op hen doen en dat zij bovendien véél vaker de telefoon pakken in plaats van zich te bedienen van formulieren, callcenters, digitale portals en 14.000 nummers.

¹⁴⁹ Geert Teisman. *Netwerkorganisaties en organisatienetwerken. Effectief door sterke en snelle verbindingen*. Platform31, Den Haag, 7 januari 2021.

¹⁵⁰ G.J. Fernhout, I. Pohl, W. Vos en G.J. Hagen. *De maatschappelijke kosten en baten van het Nationaal Programma Rotterdam Zuid*. Rotterdam, 2017.

¹⁵¹ Jesse Frederik, *Zo hadden we het niet bedoeld. De tragedie achter de toelagenaffaire*, s.l., 2021; Tijdelijke commissie Uitvoeringsorganisaties, *Klem tussen balie en beleid*, Tweede Kamer der Staten-Generaal, 35387 Parlementair onderzoek uitvoeringsorganisaties, nr. 2, 25 februari 2021; Han Polman, *Werk aan de winkel voor vertrouwen van burgers in de overheid*, weblogbericht Raad voor Openbaar Bestuur, 12 maart 2021; Bernard ter Haar, "Schoei beleidseconomie op nieuwe leest", in: *Economisch Statistische Berichten*, jrg. 106, nr. 4795S, 18 maart 2021, blz. 16-18; Daan Bellegeer en Jean Dohmen, "Er wordt veel beleid gemaakt waarvan we niet weten of het werkt", in: *Het Financiële Dagblad*, 16 maart 2021; Roel Bekker, "Geef beleidseconomie een grotere rol, voor minder en beter beleid", in: *Het Financiële Dagblad*, 16 maart 2021. Illustratief zijn de 98 overheidsfiasco's (en voor elk betoog zijn er voorbeelden beschreven) in: Roel Bekker, *Dat had niet zo gemoeten! Fouten en falen van de overheid onder het vergrootglas*, Amsterdam, 2020; Arie Jan Korteweg, "Voormalig topambtenaar Roel Bekker verzamelde 98 overheidsfiasco's in zijn blunderbak", in: *De Volkskrant*, 27 mei 2020

¹⁵² Tijdelijke commissie uitvoeringsorganisaties. *Eindrapport Klem tussen balie en beleid*. Den Haag, 25 februari 2021.

¹⁵³ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), *Bewijzen van goede dienstverlening*, WRR-rapport nr. 70, Den Haag, 2004; H. Dijkstra, P.L. Meurs, E.K. Schrijvers (red.), *Maatschappelijke dienstverlening: een onderzoek naar vijf sectoren*, WRR-Verkenningen nr. 6, Den Haag, 2004.

Hoge verwachtingen van burgerbetrokkenheid en verantwoordelijkheid

Overheden wensen nauw in contact te staan met inwoners en ondernemers om hun opgaven te verwezenlijken. De coöperatieve samenleving groeide de afgelopen jaren. Bewonerscollectieven, burgerinitiatieven en sociaal ondernemers pakken maatschappelijke vraagstukken op; soms uit frustratie, soms uit de overtuiging het zelf beter te kunnen of omdat de overheid het laat liggen.¹⁵⁴ Enerzijds biedt de burgerbetrokkenheid en inzet kansen voor gezamenlijke verantwoordelijkheid die gemeenten veelal graag wensen te verzilveren. Anderzijds ervaren burgers ook dat de overheid en ambtenaren een hindermacht kunnen zijn voor allerlei burgerinitiatieven.¹⁵⁵ Inwoners wensen zeggenschap over hun eigen leefomgeving. Een doelstelling van de Omgevingswet, die naar verwachting per 1 juli 2022 in werking treedt, is meer ruimte voor ideeën van initiatiefnemers en het maken van lokale afwegingen.¹⁵⁶ Toch verwacht niet iedereen dat de burgerbetrokkenheid hierdoor versterkt wordt.¹⁵⁷

Maatschappelijke onrust, maar ook een verlangen naar verbondenheid

Gemeenten lijken steeds vaker te maken te krijgen met incidenten die invloed hebben op de manier waarop burgers tegen het lokaal openbaar bestuur aankijken. Na een omstreden besluit van de gemeente met mogelijke maatschappelijke impact (bijvoorbeeld de komst van windmolens), of rond sommige landelijke maatregelen zoals de introductie van de avondklok of 2G laten burgers luidruchtig en soms ook op onverantwoorde wijze hun ongenoegen blijken. Maatschappelijke spanningen en onrust zetten de relatie met het (lokaal) openbaar bestuur onder druk en burgers kunnen het vertrouwen in hun bestuur verliezen.¹⁵⁸

Gelijkgestemden weten elkaar steeds meer te vinden op één standpunt, organiseren zich in bijvoorbeeld 'grassrootsbewegingen', maar ook in de politiek, wat deels weer leidt tot (politieke) versnippering. Juist in kwetsbare wijken manifesteert zich de groeiende kloof tussen overheid en burger. Mede als gevolg van een beleidsvacuüm waarin het Rijk, woningcorporaties en gemeenten jarenlang weinig aandacht hadden voor de leefbaarheid en veiligheid in kwetsbare wijken. In wijken met een mix aan bewoners met diverse achtergronden en problematieken zien we de toename van wij-zij denken, die ook landelijk waarneembaar is. Juist deze wijken herbergen politieke afhakers, terwijl de aanhang van populistische partijen groeit. Dit uit zich in spanningen tussen groepen met verschillende etnische en/of religieuze achtergronden of in weerstand tegen bijvoorbeeld bewoners met een psychische kwetsbaarheid.¹⁵⁹ Berichtgeving op sociale media jagen de maatschappelijke onrust aan, kunnen de zichtbaarheid van maatschappelijke onrust vergroten en kunnen het verlangen naar verbondenheid in allerlei bubbels ondersteunen. Voor besturen brengt dit nieuwe uitdagingen met zich mee als het gaat om het functioneren van de democratie en het handhaven van de rechtsorde.¹⁶⁰

Digitalisering, informatiegestuurd werken en informatieveiligheid

Gemeenten beschikken over steeds meer data binnen het sociaal, economische en fysieke domein. Er zal steeds meer gebruik gemaakt worden van data om goede analyses en voorspellingen te kunnen maken en meer onderbouwde beleidskeuzes. Van belang is om de beleids- en uitvoeringsdoelen vanuit de *publieke* waarden van de gemeenten te formuleren. Vervolgens kan systematisch het Integraal afwegingskader voor beleid en regelgeving (IAK) gebruikt worden.¹⁶¹

Het belang van informatiegestuurd werken, zal toenemen en het slim gebruik maken van data beïnvloedt de manier van werken en organiseren. De belofte is dat enkelvoudige vraagstukken in de uitvoering zo efficiënt mogelijk

¹⁵⁴ T. Collij, en L. Sterrenberg. *Naar een coöperatieve samenleving*. Platform31, Den Haag, 2018.

¹⁵⁵ Frans Soeterbroek, *Op klantreis met burgerinitiatieven? Doe ze dat niet aan!*, Blog op website www.ruimtemaker.nl 19 oktober 2020

¹⁵⁶ VNG, *Participatie binnen de Omgevingswet: een toelichting voor raadsleden*, Den Haag, 22 oktober 2019.

¹⁵⁷ Frans Soeterbroek, 8 januari 2021, Over de omgevingswet. Hou er mee op. Longread gepubliceerd op Biind Platform voor de fysieke leefomgeving

¹⁵⁸ Mirjam Fokkema, Razia Ghauharali en Artie Ramsodit. *Investeren in vertrouwen en maatschappelijke onrust*. Platform31, Den Haag, maart 2019.

¹⁵⁹ Daan de Bruijn, Matthijs Uyterlinde, Mirjam Fokkema en Shahrzad Nourozi. *Bouwstenen voor het leren rond leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag en Utrecht, Platform31 en Movisie, april 2021.

¹⁶⁰ Raad voor het Openbaar Bestuur, *'Zoeken naar waarheid'. Over waarheidsvinding in de democratie in het digitale tijdperk*, Den Haag, mei 2019; zie voor mogelijke oplossingsrichtingen: Sjoerd Beugelsdijk, *De verdeelde Nederlanden. Hoe een perfecte storm een klein land dreigt te splijten (en wat we daaraan kunnen doen)*, Amsterdam, 2021, blz. 169 - 209.

¹⁶¹ Rijksoverheid, *Het Integraal afwegingskader voor beleid en regelgeving (IAK). Praktisch aan de slag*, Ministerie van Justitie en Veiligheid, Den Haag, juni 2020.

afgedaan kunnen worden zodat tijd en menskracht vrijgespeeld wordt voor intensieve maatwerkprogramma's voor zeer specifieke (kleine) aantallen inwoners. Wel is hierbij een belangrijke opgave om de informatie over verschillende beleidsterreinen te kunnen combineren. Veelal is een hinderpaal dat elke afdeling, elk beleidsdomein, elke verbonden organisatie en elke maatschappelijke partner zijn eigen informatiesystemen en schaduwsystemen heeft. Steeds meer informatie wordt in verschillende digitale vormen, in verschillende bronnen en voor legio doeleinden opgeslagen.

Steeds meer informatie wordt in verschillende digitale vormen, in verschillende bronnen en voor legio doeleinden opgeslagen. Er zal steeds meer gebruik gemaakt worden van data om goede analyses en voorspellingen te kunnen maken en meer onderbouwde beleidskeuzes. Het belang van informatiegestuurd werken zal hierdoor toenemen en slim gebruik maken van data beïnvloedt de manier van werken en organiseren. Om het potentieel van data en informatie te kunnen benutten, zijn nieuwe ICT oplossingen nodig om data te kunnen combineren, analyseren en visualiseren. Ook moeten de data en de digitale infrastructuur veilig, betrouwbaar en duurzaam zijn. Verder moet er voldoende kennis zijn om de data goed te analyseren en waar nodig de juiste ethische vragen te stellen. Dit vraagt om nieuwe expertise en vaardigheden van de ambtelijke organisatie.

Zonder informatie is de gemeentelijke dienstverlening niet mogelijk. Het is daarom van groot belang om goed met de informatie om te gaan en deze goed te beveiligen. De data en de digitale infrastructuur moet veilig, betrouwbaar en duurzaam zijn. Hierdoor zorgt de gemeente voor vertrouwen bij de burgers dat ze op een juiste manier hun gegevens gebruiken en beschermen, en dat de continuïteit van de dienstverlening geborgd is. Verder moet er voldoende kennis zijn om de data goed te analyseren en waar nodig de juiste ethische vragen te stellen. Het verlies van zeggenschap over kritische data- en informatie-infrastructuren en de aantasting van grondrechten vraagt om actieve regulering. Onder andere door burgers digitaal te beschermen (o.a. wat betreft hun digitale identiteit, de basisregistraties). Ook dient nagedacht te worden dat niet alles wat technologisch kan, vanuit democratisch oogpunt ook wenselijk is. Als de digitale ontwikkelingen ongeremd doordenderen, dreigt ook Veldhoven de grip op de economie, veiligheid en democratie te verliezen.¹⁶²

Bestuurlijke trends en ontwikkelingen in Veldhoven

De gemeente Veldhoven wil aansluiten bij bewonersinitiatieven en vraagt inwoners om met de gemeente mee te denken over nieuw beleid. Omdat de aanpak van burgercommunicatie en de communicatie bij bijvoorbeeld (woning)bouwprojecten niet altijd duidelijk was, is het beleid aangescherpt. Ook wil de gemeente aansluiten bij moderne ontwikkelingen op het gebied van burgerparticipatie en de mogelijkheden van de participatieve democratie beter benutten. De grote opgaven, de sterke groei van Veldhoven, de betekenis van ASML voor Veldhoven, de regio, Nederland en Europa en de toekomst van Veldhoven gaat iedereen aan. Dus moeten keuzes gemaakt worden hoe inwoners, bedrijven, belangengroepen, instellingen, gemeenteraad, ambtenaren en college betrokken gaan worden bij de noodzakelijke afwegingen.¹⁶³

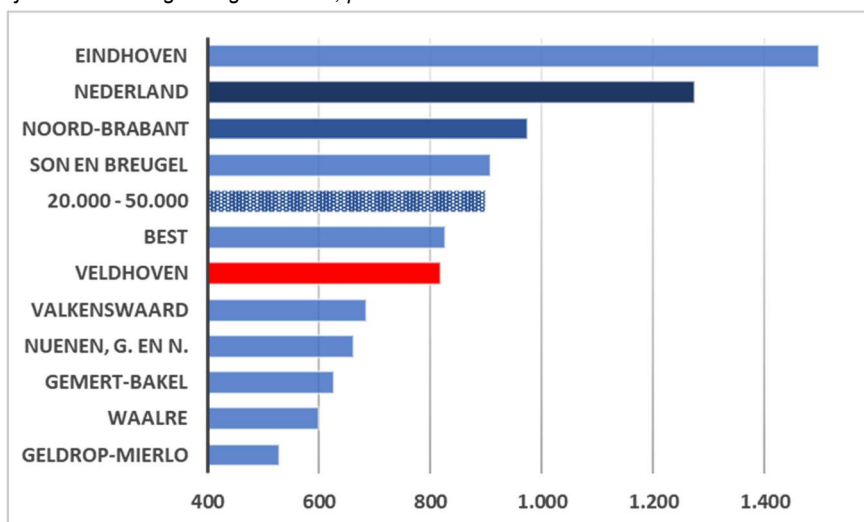
De kosten per inwoner voor bestuur en ondersteuning zijn in Veldhoven zeker niet hoog

Veldhoven geeft voor 'bestuur en ondersteuning' 818 euro per inwoner uit. Dit is minder dan gemiddeld in alle gemeenten met tussen de 20.000 en 50.000 inwoners (899 euro per inwoner) en gemiddeld in alle gemeenten in Nederland (1.274 euro per inwoner) (figuur 40).

¹⁶² Team Digitale Zaak, "Op onze tellen passen", in: Mickey Huibregtsen (samensteller), *Meer Wel. Over Nieuwe Structuren in de 21ste eeuw*, De Publieke Zaak, s.l., 2021, blz. 32-50; Denkwerk, *De datagedreven toekomst.nl. Hoe we vormgeven aan onze toekomst in de datagedreven wereld*, s.l., februari 2021; VNG, *Naar een Waardenvolle Informatiesamenleving. Digitale Agenda Gemeenten 2024*, Den Haag, s.a.; Alexander Leeuw, "Digitalisering krijgt vaste plek aan bestuurstaafel Rijk", in: *Nieuwsbrief Binnenlands Bestuur*, 14 april 2021; Raad voor het Openbaar Bestuur, *Zoeken naar waarheid. Over waarheidsvinding in de democratie in het digitale tijdperk*, Den Haag, mei 2019.

¹⁶³ Gemeente Veldhoven, *Kadernota 2022, versie 1.0*, blz. 11 en 12.

Figuur 40: Lasten voor het hoofdtakveld 'bestuur en ondersteuning' per inwoner (€) in de rekening 2020 in Veldhoven, vergelijkbare en omliggende gemeenten, provincie en Nederland

Bron: Rijksoverheid: Findo – data Financiën Decentrale Overheden

In het licht van de zeker niet hoge kosten voor bestuur en ondersteuning per inwoner in Veldhoven is het niet verbazingwekkend dat het bestuur constateert dat de organisatie geen gelijke tred heeft kunnen houden met de nieuwe complexe opgaven. Complexe opgaven die onder andere te maken met de groeisput van ASML, de woningbouwopgave en het bereikbaarheidsvraagstuk op De Run. Er is geen balans tussen de opgaven, ambities en capaciteit. De capaciteit van de gemeentelijke organisatie komt zeker 30 fte tekort.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Gemeente Veldhoven, *Kadenota 2022*, versie 1.0, blz. 12.

Deel 2: Enkele aandachtspunten voor de nieuwe bestuursperiode in Veldhoven

De opgaven voor Veldhoven voor de nieuwe bestuursperiode zijn groot en complex. Daarbij kunnen enkele aandachtspunten behulpzaam zijn bij het maken van keuzes:

- werk met scenario's;
- het bewust groeien in kwaliteit en het goed begeleiden van de groei;
- het versnellen en intensiveren van de duurzaamheidstransities;
- het afwegen van elementen van 'modern besturen'.

Werken met scenario's

De wereld waarin Veldhoven de komende jaren moet opereren, is bijzonder onzeker. In welke mate en hoe kan en zal de sterke groei van ASML geaccomodeerd worden. Hoe zal de woningmarkt zich ontwikkelen? Zijn de mobiliteitsknelpunten voldoende snel aan te pakken? Kan de modal split zo snel veranderen als noodzakelijk is? Hoe zullen de zorg- en verzorgingskosten zich ontwikkelen? Hoe zal de Metropoolregio Eindhoven zich gaan ontwikkelen en wat voor rol kan en wil Veldhoven daarin spelen? Dit zijn slechts enkele voorbeelden van onzekerheden die van grote invloed kunnen zijn op de gemeente Veldhoven.

Vanwege de grote onzekerheden over de ontwikkeling van Veldhoven de komende twee bestuursperiodes (zie tabel) is het verstandig om te werken met scenario's. Het werken met scenario's kan ook behulpzaam zijn om tot een balans te komen tussen ambities, opgaven en capaciteit. Daarbij is het van belang dat er ook duidelijke keuzes gemaakt worden en dat de inwoners, ondernemers, maatschappelijke organisaties bij de afweging van de beleidsalternatieven en de dilemma's betrokken worden. Daarbij kan bijvoorbeeld naar voren komen dat een ambitie om minimaal de basis op orde te hebben, in control te zijn en om de wettelijke taken goed uit te voeren té beperkt is gezien de grote opgaven en kansen.¹⁶⁵ Kansen om vanuit de toegenomen middelen (Rijk, regio, ASML, OZB) de grote opgaven aan te pakken en de voorzieningen te verbeteren, om de dreiging van de krimp van de potentiële beroepsbevolking af te wenden, om het aantal banen in Veldhoven vrij "automatisch" – door de groei te omarmen – met 10.000 tot 13.000 (excl. de nieuwe ASML-medewerkers) te doen toenemen en door aan alle Veldhovenaren die nu niet mee doen of mee kunnen doen méér baankansen te kunnen aanbieden.

Samenvatting van de effecten van de varianten 2020 tot 2030/2040 in Veldhoven (totalen afgerond)

Variabelen	Minimum variant	Woondeal variant	ASML variant
Extra woningen	2.500	5.000	6.800 – 8.600
Extra inwoners	2.500	10.000	13.600 – 17.200
Extra banen	1.500	6.000	26.610 – 28.770
Totaal woningen 2040	22.500	25.000	27.000 – 29.000
Totaal inwoners 2040	48.000	55.500	59.000 – 65.000
Totaal banen 2040	38.000	42.000	63.000 – 65.000

Bron: raming Platform31. De ASML-variant heeft als horizon het jaar 2030 en de toename van extra woningen, inwoners en banen betreft de periode 2022 tot 2030.

Met 'scenarioplanning' kunnen alle betrokkenen de uitdagingen en kansen die de toekomst voor Veldhoven brengt met elkaar verkennen en daarover het gesprek aangaan. Dit kan de basis zijn voor brede toekomstscenario's voor Veldhoven. Hierbij kan de nieuwe raad betrokken worden. Scenarioplanning is ook uitermate geschikt om met diverse partijen uit de gemeente en regio gezamenlijk na te denken over wat er op Veldhoven afkomt en

¹⁶⁵ Gemeente Veldhoven, *Kadernota 2022*, versie 1.0, blz. 12.

samen met deze partijen een gedeeld toekomstperspectief te ontwikkelen. Door middel van bijeenkomsten en interviews kunnen diverse belanghebbenden binnen en buiten de gemeente bij de scenarioplanning betrokken worden. Zo kan een brede dialoog gevoerd worden over de toekomst van Veldhoven en kan aan de orde komen hoe de diverse belanghebbenden aan de toekomst van Veldhoven kunnen bijdragen. Door gezamenlijk scenario's te ontwikkelen kan de samenwerking tussen de gemeente en de belanghebbenden versterkt worden. Een goede set van scenario's heeft uiteindelijk ten doel mensen te stimuleren om wensbeelden ter discussie te stellen en oude patronen te doorbreken. Dit kan soms confronterend zijn, maar bovenal biedt het veel inspiratie en nieuwe inzichten.

Het goed begeleiden van de groei

Tot op heden is het moeilijk om de Veldhovense kwaliteit te definiëren. Veldhoven wordt gekenmerkt door dorpse gevoelens in een verstedelijkte omgeving, door verbondenheid en verscheidenheid door *'the best of both worlds'*.¹⁶⁶ De trek van velen naar Brainport Eindhoven en het SGE zet druk op de woningmarkt, het mobiliteitsstelsel, het ecosysteem, het watersysteem, de energievoorziening en op de ruimte voor passende werklocaties. Als centraal uitgangspunt kan voor de nieuwe bestuursperiode gekozen worden om bewust te groeien in kwaliteit en om de groei goed te begeleiden.¹⁶⁷ In voorafgaande zijn reeds vele voorbeelden opgenomen van het bewust groeien in kwaliteit: het kwalitatief versterken van de werklandschappen, meer gemengde woonwerkmilieus, het versterken van het hart van Veldhoven, het sterk inzetten op duurzame mobiliteit en het wijzigen van de *modal split* keuze, het goed gaan regelen van de zorg en ondersteuning voor de sterke toenemende groep 75- en 80-plussers in wijk buurt en kern, etc. Voor het bewust groeien in kwaliteit kan ook nagedacht worden over de volgende aspecten.

Besluiten en ingrepen waar de gemeente 10, 20 en 50 jaar geen spijt van krijgt

De druk op de woningmarkt, de ruimte voor werken en vastlopende mobiliteitssysteem e.d. stuit begrijpelijkerwijs op weerstand bij de Veldhovenaren. Binnen de ruimtevraag zijn wonen, werken, parkeren, openbare ruimte, groen, energietransitie en klimaatadaptatie steeds moeilijker te combineren. Niet alles kan meer overal. Er moet gekozen en uitgelegd worden. Dit kan ook bereikt worden door de Veldhovenaren en de stakeholders intensief te betrekken bij de beleidsafwegingen en dilemma's. Daarbij kan als vertrekpunt gekozen worden om 'bewust te groeien in kwaliteit'. De investeringsmiddelen kunnen gebruikt worden om de leefomgeving van de Veldhovenaren te verbeteren. Om groen, speel- en sportvoorzieningen toe te voegen, om de openbare ruimte te verbeteren, om (verouderde) bedrijfsterreinen te transformeren naar gemengde woon-werkterreinen, om de wateroverlast en de hitte-eilanden te verkleinen, e.d. Veldhoven kan daarbij alléén kiezen voor ingrepen waar de gemeente ná 10, 20 of 50 jaar nog plezier aan heeft. Door de wijken te verbeteren met meer, andere en betere woningen en door de inbreiding te koppelen aan andere urgente vraagstukken (klimaatadaptatie, energietransitie, gezondheid, meer groen, vergrijzing, behouden van de bedrijvigheid).

Ondanks de korte termijn druk op de noodzaak om veel woningen te bouwen en ruimte voor bedrijvigheid te reserveren kwaliteit boven kwantiteit laten gaan

Vele Veldhovenaren hebben het idee dat groei het doel is van Veldhoven, dat de groei van ASML allesoverheersend en allesbepalend is, en dat zij de nadelige consequenties moeten dragen. De urgente woningbouwopgave zal druk geven om snel veel nieuwe woningen te bouwen en om iets minder gewicht toe te kennen aan kwaliteit en investeringen in de leefomgeving. Ook maken de stijgende prijzen en de schaarse bouwvakkers het moeilijker om altijd en overal voor kwaliteit boven kwantiteit te gaan. De gemeente, ASML, inwoners, woningzoekenden, ontwikkelaars, corporaties en maatschappelijke organisaties zullen voortdurend met elkaar de centrale focus op kwaliteit moeten herijken en uitdragen.

¹⁶⁶ Gemeente Veldhoven, *Stadsvisie Veldhoven 2015-2030*, november 2015, blz. 2.

¹⁶⁷ Rijk, provincie Noord-Brabant en de negen gemeenten in het SGE, *Verstedelijkingsakkoord Stedelijk Gebied Eindhoven: deel 1 – visie*, versie 6.0 – 25 november 2021.

Krimp van de potentiële beroepsbevolking kan omgebogen worden in groei

In de minimumvariant neemt de potentiële beroepsbevolking af. De krimp van de potentiële beroepsbevolking houdt het gevaar in dat bedrijven niet meer kunnen groeien, dat de economische ontwikkeling niet meer mogelijk is, dat de energietransitie geen vliegwiel kan zijn voor innovatie, nieuwe bedrijvigheid en nieuwe kansen op werk en dat vele publieke diensten (zorg, onderwijs, gemeentelijke dienstverlening) niet meer of minder goed geleverd kunnen worden. Met een sterke toename van het aantal inwoners en woningen in de woondeal en ASML-variant zal de potentiële beroepsbevolking toenemen. Wel zal deze toename van de potentiële beroepsbevolking vooral ASML ten goede komen, al zal de hele gemeente van deze positieve ontwikkeling profiteren. De bedreiging van de krimp van de potentiële beroepsbevolking kan verkleind worden door het vergroten van de arbeidsproductiviteit en de arbeidsparticipatie. Dit zorgt er ook voor dat de kwetsbaarheid van de toename van de potentiële beroepsbevolking door de instroom van buitenlandse arbeidsmigranten en kenniswerkers minder wordt. De talenten die in Veldhoven en de regio al aanwezig zijn worden beter benut.

Ondersteun en sluit aan bij de dynamische ondernemersecosystemen in Veldhoven en de regio

In de ondernemersecosysteem wordt de economie gezien als een dynamisch netwerk waarbinnen ondernemerschap het proces is waarbij individuen kansen zien en nieuwe waarde genereren. In de ondernemersecosysteembenadering ligt de focus niet op sectoren, bedrijven of de markt maar op de onderlinge afhankelijkheden van de sleutelfiguren in het ecosysteem. Het zijn productieve ondernemers die bijdragen aan de groei van kennis, leiderschap en netwerken. Dankzij hen groeit ook de productiviteit, de welvaart, werkgelegenheid en welzijn. Of deze ondernemers kansen zien en kunnen benutten, is afhankelijk van de kracht van het 'ecosysteem'. Het hightech cluster rond ASML is zo'n dynamisch ecosysteem.

Het regionale ecosysteem voor ondernemerschap is opgebouwd uit een tiental randvoorwaarden en systeemelementen. De interactie tussen de systeemelementen van het ecosysteem (netwerken, leiderschap, financiering, talent, nieuwe kennis en intermediaire kennis) zijn cruciaal voor het succes van het ecosysteem. Gedegen netwerken zorgen voor verspreiding van kennis, arbeid en kapitaal. Leiderschap geeft richting aan het ecosysteem. De toegang tot financiering is cruciaal voor het ontstaan van innovatieve projecten van middellange termijn. Daarnaast is de aanwezigheid van voldoende (goed opgeleid) talent belangrijk voor het succes van het ecosysteem. Ook de mate van kennis, bijvoorbeeld in de vorm van (publieke) R&D, en de kenniscirculatie is van belang. Tot slot bepaalt de hoeveelheid intermediaire diensten in het ecosysteem de barrières die nieuw opgezette projecten ervaren. Hoe meer complementaire intermediaire diensten in het ecosysteem, hoe minder barrières er zijn hoe minder tijd het kost om innovaties te realiseren en te verspreiden. In het ondernemersecosysteem beïnvloeden formele instituties, cultuur, fysieke condities en de marktvraag de sociale interactie. De kwaliteit van het ondernemersecosysteem is hoog in de regio Zuidoost-Noord-Brabant. De regio Zuidoost-Noord-Brabant staat in 2020 op plaats 2 van de veertig Nederlandse regio's qua kwaliteit van het ondernemersecosysteem. Zuidoost-Noord-Brabant scoort goed op de elementen 'kennis', 'netwerken' en 'leiderschap'. De regio kent een bovengemiddeld aantal penvoerende en deelnemende organisaties in innovatietrajecten en bovengemiddelde R&D-uitgaven. Door het hoge aantal kenniswerkers is het bruto regionaal product per inwoner relatief hoog. Van 2018 op 2020 verbetert de kwaliteit van het ondernemersecosysteem enigszins. Maar omdat andere regio's sterker stijgen dan Zuidoost-Noord-Brabant van 2018 tot 2020 blijft de regio op plaats 2 staan. De regio Delft en Westland is een voorbeeld van een regio die in 2018 op nummer één stond, maar zich ook sterk verbetert in de periode 2018 tot 2020 en daardoor nog steviger de nummer 1 blijft bezetten.¹⁶⁸

De kwaliteit van het hightech ecosysteem kan verbeteren door meer balans aan te brengen, door de kennis en capaciteiten beter in te zetten en te benutten en door de kennisvalorisatie binnen de regio te vergroten.¹⁶⁹ Dit zijn evenzovele aanknopingspunten om de groei te begeleiden en om de kwaliteit te vergroten.

¹⁶⁸ Elmar Cloosterman en Erik Stam, *Entrepreneurial Ecosystem Index 2020. Een kwantitatieve vergelijking van regionale ecosystemen voor ondernemerschap*, Birch/Universiteit Utrecht, s.l., s.a.

¹⁶⁹ Provincie Noord-Brabant, *Innovatieprogramma Hightech Systemen & Materialen. Uitvoeringsprogramma 2017-2020*, blz. 12.

Vooraf de arbeidsproductiviteitsontwikkeling bepalend voor de economische groei

De belangrijkste determinant voor de lange termijn economische groei is de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit. In Nederland daalt de bbb-groei per inwoner vrijwel continu sinds de jaren vijftig met een korte opleving tussen 1985 en 1999 (vanwege de toenemende participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt). De economische ontwikkeling wordt vrijwel volledig verklaard door de arbeidsproductiviteit. De arbeidsduur per inwoner is sinds de Tweede Wereldoorlog nauwelijks veranderd. Tegenover een hogere arbeidsparticipatie van vrouwen en ouderen staat de vergrijzing en een daling van het aantal gewerkte uren per week. De arbeidsproductiviteit – die ervoor gezorgd heeft dat Nederland per inwoner sinds de Tweede Wereldoorlog ruim vier keer zo rijk is geworden – staat steeds verder onder druk en tast het groeivermogen aan. Het afgelopen decennium groeide de arbeidsproductiviteit met slechts 0,3 procent per jaar. De geringe arbeidsproductiviteitsontwikkeling is zorgelijk in het licht van de krimpende beroepsbevolking en is ook onvoldoende om de maatschappelijke vraagstukken aan te pakken. Maatschappelijke vraagstukken zoals het verbeteren van de zorg en het onderwijs, de ingrijpende stappen ten behoeve van de duurzaamheidstransities, het versterken van de kwaliteit van het buitengebied en om bijvoorbeeld de beloningen in de zorg en het onderwijs te verbeteren.

Met de ontgroening, de vergrijzing, het grote dienstenaandeel in de economie en met de relatief grote omvang van de flexibele arbeid en het aantal zzp'ers is het verre van eenvoudig om de arbeidsproductiviteitsontwikkeling op een substantieel hoger niveau te krijgen. Het vergroten van de arbeidsproductiviteit kan door middel van digitalisering, innovatie, vernieuwing, het beter delen van internationale kennis, gevarieerd en goed onderwijs, permanente educatie, om-, bij- en herscholing, een grotere arbeidsmobiliteit, een betere werking arbeidsmarkt, het bevorderen van cross-overs tussen gerelateerde sectoren en dynamisch en ambitieus ondernemerschap. De gemeente kan onderwijsinstellingen stimuleren om het onderwijs te verbeteren, te variëren en om meer mogelijkheden te ontwikkelen om aan te sluiten bij Leven Lang Ontwikkelen. ASML is in de regio hét voorbeeld dat door rusteloze innovatie aan de frontlinie van de technologie de arbeidsproductiviteitsontwikkeling sterk vergroot kan worden. Alle toeleveranciers zullen mee moeten in deze productiviteitsontwikkeling.

Het vergroten van het arbeidsaanbod

Beleid gericht op het vergroten van het arbeidsaanbod en het aantrekkelijker maken van werken, is goed voor de economische groei en kan de krimp van de potentiële beroepsbevolking deels opvangen. Internationaal onderzoek laat zien dat méér arbeidsaanbod de loonontwikkeling kan drukken, maar dit leidt – in tegenstelling tot wat veel mensen intuïtief verwachten (*“lump of labour fallacy”*) – op de lange termijn niet tot een hogere werkloosheid. Er is geen vaste hoeveelheid werk. De arbeidsmarkt is geen vol café met een rij wachtenden waarbij pas iemand het volle café binnen kan gaan als iemand anders vertrekt. Zo heeft de enorme toename van arbeidsparticipatie van vrouwen in de jaren negentig van de vorige eeuw geleid tot hoge economische groei en meer werkgelegenheid, zonder dat de werkloosheid onder mannen of jongeren steeg. Kortom, de hoeveelheid banen ligt niet vast in een regio, maar hangt af van het aantal mensen dat zich aanbiedt op de arbeidsmarkt, de regelgeving, de vormgeving van de instituties en of werken loont (met bijvoorbeeld een lagere marginale druk en een geringere armoedeval).

De arbeidsparticipatie kan vergroot worden door meer uren werken aantrekkelijker te maken (lagere marginale druk, verkleinen armoedeval), door het onbenutte arbeidspotentieel krachtiger te mobiliseren en door de actieve ouderen in hun derde levensfase meer kansen te geven om economisch nog mee te kunnen doen. Maar de echt grote reserve in het potentiële Nederlandse arbeidsaanbod is de grote omvang die deeltijd in Nederland heeft aangenomen. Vooral in het onderwijs en in de zorg. Door een andere organisatie van het werk, meer flexibele arbeidsarrangementen en aantrekkelijke secundaire arbeidsvoorwaarden (o.a. kinderopvang) kunnen (vrouwelijke) deeltijdwerkers gestimuleerd worden om meer uren te gaan werken.¹⁷⁰ In de zorg is de coronapandemie al

¹⁷⁰ Paul Scheffer, “Memo voor de informateur: begin met bevolkingsgroei”, in: *NRC*, 16 april 2021; Tweede Kamer der Staten-Generaal, *Nota over de toestand van 's Rijks Financiën (Miljoenennota 2019)*, vergaderjaar 2018-2019, 35 000, nr. 1, blz. 39. In Nederland werkt 30 procent van de Nederlandse vrouwen fulltime tegen 70 procent gemiddeld in de OECD-landen. Als wij in Nederland het gemiddeld aantal uren zouden werken als in Zweden en Zwitserland (1.600 uur per jaar i.p.v. de gemiddelde 1.380 uur in Nederland) en een participatiegraad zouden kennen van 80 procent (in plaats van de

een prikkel geweest om op deze wijze de personeelscapaciteit te vergroten. Veldhoven kan voor de gemeentelijke organisatie, en om op de krimpende arbeidsmarkt voldoende aantrekkelijk te zijn, óók hun arbeidsarrangementen verbeteren en meer variëren.

Het beter mobiliseren van het onbenutte arbeidspotentieel

Door het onbenutte arbeidspotentieel wordt economische groei misgelopen. Een groot arbeidsaanbod en goed opgeleide werknemers zijn hét medicijn voor een goede economische ontwikkeling en een toename van het aantal banen. Het aantal banen ligt niet vast maar is mede afhankelijk van de omvang en de kwaliteit van het arbeidsaanbod. De omvang en kwaliteit van het arbeidsaanbod is van belang omdat naast massa, dichtheid en complementaire regionale samenwerking (functies van elkaar lenen) agglomeratievoordelen en méér welvaart voor ongeveer de helft tot stand komt door de persoonskenmerken van de beroepsbevolking (opleidingsniveau, leeftijd, etc.). Als de arbeidsparticipatie van vrouwen niet veel verder omhoog kan dan moet de gemeente de grote groep van zo'n 3.500 inwoners (ongeveer 14 procent van de beroepsbevolking) veel beter zien te mobiliseren. Inwoners die nu langs de kant staan, niet meedoen (in ieder geval niet wit), die meer uren willen werken en waarvan de talenten onvoldoende benut worden. Het onbenutte arbeidspotentieel is een luxe die Veldhoven zich in de minimumvariant niet meer kan permitteren gezien de krimpende beroepsbevolking. In de woondeal variant en de ASML variant zijn er vele baanopeningen voor het Veldhovense onbenutte arbeidspotentieel.

Versnellen en intensiveren van de duurzaamheidstransities

In Veldhoven zijn de afgelopen bestuursperiode de plannen gemaakt om de duurzaamheidstransities te versnellen en te intensiveren. De komende bestuursperiode moeten de grote stappen gezet gaan worden anders zijn de doelstellingen in 2030, 2040 en 2050 niet langer haalbaar. Enkele aandachtspunten die daarbij in en voor de nieuwe bestuursperiode afgewogen kunnen worden.

Voor de versnellingen en intensiveringen is een leidende rol van de overheid noodzakelijk

Er mag niet verwacht worden dat allerlei belangengroepen en partijen vrijwillig een heffing of een verbod op bepaalde economische activiteiten zullen voorstellen. In het kader van het algemeen belang is de overheid de enige partij die keuzes kan maken bij belangentegenstellingen en dilemma's. Het klimaatprobleem is een *commons* probleem en het is irreëel om te verwachten dat de maatschappelijke partijen het zonder het brede interventierepertoire van de overheid afkunnen. Een duidelijke koers (bindt ons aan de mast!) geeft het bedrijfsleven langjarige zekerheid om de grote investeringen te doen.¹⁷¹

Deze leidende rol van de overheid is ook nodig richting inwoners. Omdat de meeste burgers de duurzaamheidstransitie nog niet een belangrijke prioriteit vinden en het zeer ingewikkeld zal zijn om de ingrijpende wijzigingen in wonen, werken, recreëren, verplaatsen, produceren en consumeren met voldoende snelheid te realiseren, is een leidende publieke rol van de overheid onmisbaar. De duurzaamheidstransitie vraagt dat duidelijk is wat de te bereiken doelen zijn, wat de kaders zijn, welke overheidsmiddelen beschikbaar zijn en welke inkomenseffecten aanvaardbaar zijn. Daarbij is de keuze van instrumenten (regulering, normering, beprijzing), draagvlak, de balans zoeken tussen economische vernieuwing en gevestigde belangen, én het beleggen van de opgave op het juiste schaalniveau van belang. De ingrijpende duurzaamheidstransitie dwingt een groot aantal ongemakkelijke keuzes af, gaat gepaard met creatieve destructie, roept allerlei weerstanden op en tast gevestigde belangen aan, noodzaakt tot de inzet van een breed interventierepertoire (vernieuwen, beschermen, bewaken, versterken, aanjagen,

gebruikelijke 75 procent in Nederland) dan zou het arbeidsaanbod met 25 procent toenemen. Tweede Kamer der Staten-Generaal, *Nota over de toestand van 's Rijks Financiën (Miljoenennota 2015)*, vergaderjaar 2014-2015, 34 000, nr. 1, blz. 37, 38. McKinsey heeft becijferd dat als alle in deeltijd werkende vrouwen in de zorg en het onderwijs één uur extra zouden gaan werken per week de tekorten aan verpleegkundigen en onderwijzers kwantitatief opgelost zouden zijn. Wieteke Graven en Mekala Krishnan, *Het potentieel pakken: de waarde van meer gelijkheid tussen mannen en vrouwen op de Nederlandse arbeidsmarkt*, McKinsey Global Institute, Amsterdam/Boston, september 2018.

¹⁷¹ Pieter Winsemius, "Beroepsvergaders aan Klimaat tafels brengen geen doorbraken", in: Trouw, 10 oktober 2018; Wim Derksen, "Poldermodel gedoogbeleid. Boeren of bouwers, wie de zaak vervuult. Hoort last te hebben van de overheid", in: *de Volkskrant*, 23 oktober 2019; Raad voor Leefomgeving en infrastructuur (Rli), *Naar een duurzame economie. Overheidssturing op transitie*, november 2019, blz. 6-8; Michiel Hekkenberg en Robert Koelmeijer (eds.), *Analyse van het voorstel voor hoofdlijnen van het klimaatakkoord*, Den Haag, PBL, 2018, blz. 259.

verdelen, compenseren, loslaten én radicaal doordrukken) en vergt krachtige bestuurders (nationaal, provinciaal, regionaal, gemeentelijk).

Bij elke herinrichting of nieuwe ontwikkeling, in alle reguliere onderhouds- en beheersprogramma's en bij alle (vervangings)investeringen kunnen de maatregelen genomen worden die de gevolgen van klimaatverandering verminderen, die bijdragen aan de energietransitie en die zoveel mogelijk circulair zijn. Ook dit is een keuze voor het bewust verbeteren van de kwaliteit.

Benut tegelijkertijd maximaal de ideeën en ambities van bewoners

Maatschappelijke acceptatie is voorwaardelijk voor een succesvolle transitie. De betrokkenheid van burgers is hiervoor cruciaal, evenals de verdeling van de lasten tussen burgers en bedrijven en tussen de burgers onderling.¹⁷² Bewonersinitiatieven voor lokale warmtenetten, zonder betrokkenheid van de grote fossiele energiebedrijven, halen onder andere hun inspiratie uit Denemarken. Daar liggen overal lokale warmtenetten, waarvan 36 procent in bezit is van burgercoöperaties. Warmtenetten gevoed met lage temperatuur warm water uit de bodem, het riool of de sloot, of door gebruik te maken van groen gas of waterstof, of door gebruik te maken van warmtepompen met groene stroom uit eigen windmolen en zonnepark.¹⁷³ Om draagvlak te verwerven, kan ook Veldhoven gebruik maken van burgerbegrotingen, burgerfora en kunnen inwoners beloond worden voor hun betrokkenheid bij de besluitvorming en afwegingen. Ook kan meer gewerkt worden met ontwerpstudio's waarin wenselijke toekomstbeelden worden gemaakt om het gesprek te verdiepen en te verrijken.¹⁷⁴ De nieuwe Omgevingswet biedt gemeenten de mogelijkheid om eigen lokale normen te stellen én om initiatiefnemers te verbinden met belanghebbenden. Hierdoor kan beter worden afgedwongen dat het eigenaarschap van nieuwe energiebronnen (vooral windmolens op land) met omwonenden wordt gedeeld.¹⁷⁵ Dit bevordert de acceptatie van projecten voor duurzame energieopwekking.¹⁷⁶

Omdat een groot deel van de bewoners niet staat te springen om *nieuwe* warmte is het van belang om de transitie te verbinden met de andere thema's in de wijk (zeggenschap over de eigen leefomgeving, tarieven, duurzaamheid en service, versterken sociale cohesie, veiligheid, verminderen energie-armoede, e.d.). De gemeente en bewoners hebben elkaar hard nodig om de warmteprojecten van de grond te krijgen. Daarbij is het voor veel gemeenten een uitdaging om een bewonersinitiatief een duidelijke en gelijkwaardige positie te geven in het lokaal beleid. Draagvlak en een constructieve houding van de inwoners komen tot stand door goed luisterende ambtenaren, waardering voor de verschillende perspectieven, serieus genomen worden en eerlijke procedures. Als burgers een participatief proces als open en eerlijk ervaren, draagt het bij aan het vertrouwen in de gemeente en aan

¹⁷² Sociaal Cultureel Planbureau, *Onder de pannen zonder gas. Woningeigenaren en hun afwegingen voor aardgasvrije alternatieven*, Den Haag, 2019. Somme burgers vinden dat de kosten onder iedereen gelijk moeten worden verdeeld, terwijl andere burgers vinden dat de sterkste schoulers de zwaarste lasten moeten dragen. In Veldhoven is draagvlak bij de inwoners om de noodzakelijke stappen te gaan zetten. PvdA, *Ledengesprek van Esther-Mirjam Sent met Diederik Samson, Marjan Minnesma en Jeroen Rooijackers over klimaat*, 10 februari 2022 (<https://www.youtube.com/watch?v=2XLkpp3NJLs>).

¹⁷³ Frank Straver, "Met de hele wijk van het gas af: in Wageningen doen ze het gewoon", in: *Trouw*, 11 oktober 2018; Frank Straver, "Een prille maar serieuze trend: baas in eigen warmtebron", in: *Trouw*, 4 februari 2021. Ook 35 bedrijven en organisaties (Woonbond, Consumentenbond, natuur & Milieu Federatie, energiebedrijven, lokale coöperaties, netbeheerders) roepen op om ruimte te geven aan kleinschalige initiatieven en innovatieve ideeën. Warmtecoalitie, *Manifest – Naar een toekomstbestendige warmtenet*, s.l., 10 juni 2020; Frank Straver, "Oproep: Zorg dat warmtenet democratisch en duurzaam is, net als in Denemarken", in: *Trouw*, 10 juni 2020. Warmtenetten vanuit bewonersinitiatieven worden o.a. uitgevoerd in Terheijden en Vlieland. Hester van Santen, "In energievrijstaat Terheijden financieren inwoners hun warmtenet zelf", in: *NRC*, 22 juni 2020 en Esther Bijlo, "Primeur voor Vlieland: deze wijk wordt verwarmd zonder gas, maar mét een waterbassin", in: *Trouw*, 2 december 2021.

¹⁷⁴ Maarten Hajjer, "Aardgasvrij avant-la-lettre – Leren van Malmö", in: Programma Aardgasvrije Wijken, *De opgave waar we voor staan is groot en complex. Essaybundel over aardgasvrije wijken door negen professoren*, Den Haag, januari 2020, blz. 17-23; Springtij, *Vergezichten en verkiezingen. Op weg naar een toekomstbestendige en waardevolle samenleving*, Springtij Manifest 2020, 28 september 2020; Rinie van Est en Arnoud van Waes m.m.v. Annick de Vries, *Elf lessen voor een goede Energiedialoog*, Rathenau Instituut, Den Haag, 2016; Adviescommissie Burgerbetrokkenheid bij klimaatbeleid, *Betrokken bij klimaat. Burgerfora aanbevolen*, Den Haag, maart 2021.

¹⁷⁵ Dirk Sijmons, Jasper Hugtenberg, Fred Feddes en Anton van Hoorn, *Landschap en energie. Ontwerpen voor transitie*, Rotterdam, 2014; Sjors de Vries, *De energietransitie: dé ruimtelijke opgave met stip*, blog Ruimtevolk, 8 september 2016.

¹⁷⁶ Ruud Dorenbos, Saskia Buitelaar, Merel Omms en Emre Can, *Bewoners-voor-bewoners-initiatieven in de energietransitie. Literatuuronderzoek naar werkbare mechanismen, effectiviteit en impact*, Platform31, Den Haag, december 2020. De komende acht jaar volgt Platform31 acht geselecteerde bewonersinitiatieven met een grote mate van variatie om meer inzicht te krijgen in de effectiviteit van bewonersinitiatieven in de energietransitie.

draagvlak voor beleid. Het is voor Veldhoven zinvol om veel aandacht te besteden aan de manier waarop burgers, bewonersinitiatieven en ambtenaren met elkaar praten, om méér te focussen op het proces en minder op de uitkomsten.¹⁷⁷ Dit kan de NIMBY-problematiek verminderen.

Schets een aantrekkelijk toekomstperspectief

Een open warmtenet en de ruimte die er is voor bewonersinitiatieven is voor de snelheid en het draagvlak om van het gas af te gaan van belang. Er zullen nog steeds weerstanden overwonnen moeten worden. Een aanzienlijke minderheid van de particuliere woningbezitters kan een investering tot 25.000 euro in de verduurzaming van hun woning niet opbrengen. Huishoudens met ouderen kunnen de bedragen ook via de bank niet makkelijk lenen. En in sommige bestaande wijken in Veldhoven hebben de inwoners reeds genoeg zorgen aan hun hoofd. Dus het blijven schetsen van een motiverend toekomstbeeld en -verhaal blijft van belang. Tot nu toe is de RES-aanpak geen wervend toekomstverhaal dat kan zorgen voor draagvlak in de wijken en de buurten.¹⁷⁸ Er is behoefte aan verhelderende en aansprekende scenario's, verhalen, verbeeldingen van de toekomst en een overzicht van de vele praktische stappen die gezet kunnen worden. Zo'n toekomstperspectief schetste de watersector met het inspirerende project 'Groenblauwe'.¹⁷⁹ Ook voor het Programma Aardgasvrije wijken concludeerde Co Verdaas dat je zonder goed verhaal niemand meekrijgt.¹⁸⁰ Veldhoven kan van de lopende aanpakken aardgasvrije proefwijken vele nuttige lessen leren om op goede wijze de inwoners bij het aardgasvrij maken van de woningen en wijken te betrekken en om zo de snelheid en het draagvlak te vergroten.

Beter verbinden van de vier duurzaamheidstransities

De Raad voor leefomgeving en infrastructuur (Rli) verwacht dat de vier duurzaamheidsopgaven (energietransitie, voedseltransitie, transitie naar een circulaire economie en klimaatadaptatie) op regionaal niveau steeds meer met elkaar verbonden zullen worden. De Raad constateert dat de meeste duurzaamheidsinitiatieven op dit moment kleinschalig en geïsoleerd zijn, het kenmerk hebben van 'aanmodderen', zich beperken tot één van de genoemde duurzaamheidsopgaven en onvoldoende samenhang vertonen. De initiatieven hebben wel resultaat, maar tellen niet op tot een fundamentele omslag en staan (nog) niet in verhouding tot de doelen die in 2050 moeten zijn behaald. Er zijn impulsen nodig om tot méér cross-sectorale initiatieven te komen tussen bijvoorbeeld de landbouw en de bouw, of tussen de landbouw en de industrie. Volgens de Raad zal de regio die het snelst de cross-overs weet te realiseren, de kansen die gepaard gaan met de vier duurzaamheidstransities het beste weten te benutten.¹⁸¹ Dat vergt robuuste politieke sturing, veel aandacht en energie, en de inzet van substantiële middelen en capaciteit.

¹⁷⁷ Participatiecoalitie, *Bewonersinitiatief in de warmtetransitie. De Participatiecoalitie deelt 20 lessen uit de praktijk*, s.l., februari 2021; Christine Elisabeth Bleijenberg, *In gesprek of uitgepraat? Over de betekenis van gesprekken voor het verloop van lokale participatieprocessen*, proefschrift, Nijmegen, 9 juni 2021. Zie voor hoe het niet moet: Frans Soeterbroek, *Op klantreis met burgerinitiatieven? Doe ze dat niet aan!*, blog, 19 oktober 2020; Yolanda de Koster, "Burgerinitiatieven verdwalen in gemeentelijk doolhof", in: *Nieuwsbrief Binnenlands Bestuur*, 15 oktober 2020; Roel Woudstra, "Zitten gemeenten de groene burger dwars?", in: *Nieuwsbrief Binnenlands Bestuur*, 22 oktober 2020.

¹⁷⁸ Merel Ooms, Donald van den Akker en Ali Karatas, *Veranderd samenspel. Een verkenning van samenwerken tussen gemeenten en bewonersinitiatieven in de energietransitie*, Platform31, april 2020; A. Woestenburg, e.a., *Innovatie in besluitvorming richting aardgasvrije wijken*, G4/TNO/Platform31, mei 2020. Zie voor de vele praktische stappen die gezet kunnen worden door de gemeente, burgers, ondernemers en maatschappelijke organisaties: Marjan Minnesma en Hanneke van Ormondt, *Tussen kolen en Parijs. Gids voor de spelers in de regionale energietransitie*, Urgenda, s.l., mei 2021.

¹⁷⁹ De Publieke Zaak, *Meer Wel. Over Nieuwe Structuren in de 21-ste Eeuw*, s.l., 2021, blz.183, 184. Een manier is om intergenerationeel te leren denken, om te werken aan goed 'voorouderschap' (hoe kijken de volgende drie tot vier generaties op ons terug?) en om weer "kathedralen te bouwen" (de mensen die in de Middeleeuwen besloten om een kathedraal te bouwen, wisten dat zij het eindresultaat nooit zelf zouden zien; maar wat ze wel wisten, was dat ze iets waardevols wilden nalaten voor volgende generaties). De focus in de verbeelding en het toekomstverhaal kan zijn dat wij de rijkdom in de vorm van gezondheid, kennis, stabiliteit, welzijn en prettige leefomgeving, die wij van onze voorouders hebben geërfd, willen doorgeven aan volgende generaties. Toekomstperspectieven, verbeelden en verhalen zijn gemaakt door de Rli en het College van Rijksadviseurs. Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli), *De som der delen. Verkenning samenvallende opgaven in de regio*, Den Haag, maart 2019; College van Rijksadviseurs, *Panorama Nederland*, Den Haag, 2018.

¹⁸⁰ Co Verdaas, "Energie en gebiedsontwikkeling: een winnende combinatie", in: Programma Aardgasvrije Wijken, *De opgave waar we voor staan is groot en complex. Essaybundel over aardgasvrije wijken door negen professoren*, Den Haag, januari 2020, blz. 9.

¹⁸¹ Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli), *De som der delen. Verkenning samenvallende opgaven in de regio*, Den Haag, maart 2019. Ook DenkWerk pleit er voor om de voedseltransitie, de energietransitie en de materiaaltransitie veel meer in samenhang en als systeemwijzigingen aan te pakken. DenkWerk, *Voorbij netto-nul naar planeet-positief. Drie transities om Nederland terug te brengen binnen de grenzen van een leefbare aarde*, s.l., januari 2022.

Modern besturen

Een vertrouwenwekkend bestuur door duidelijke lange termijn keuzes

De veelzijdige en complexe uitdagingen waarvoor Veldhoven staat, de beperkte financiële middelen, de tekortschietende capaciteit, de langjarige grote opgaven (accommoderen van de sterke groei van ASML, de bereikbaarheidsproblematiek, het bouwen van duizenden nieuwe woningen de komende negen jaar, inbreiden, het versterken van de leefbaarheid) en het toegenomen besef dat “niet alles overal kan” vergen dat langjarig met een duidelijke visie op de toekomst van Veldhoven heldere keuzes gemaakt worden. In heel Nederland zijn de grote langetermijnopgaven (klimaat, toegankelijkheid en betaalbaarheid van de zorg, gezondheidsverschillen, kansen(on)gelijkheid, energie, wonen, stikstof, e.d.) terug op de agenda. Sommigen karakteriseren dit decennium als een “inhaalijd”.¹⁸² Bij het maken van lange termijn keuzes kunnen de raad en het college voor de nieuwe bestuursperiode kiezen voor “goed voorouderschap” (hoe kijken de volgende drie tot vier generaties op ons terug?) en voor het “bouwen van kathedralen” (de mensen die in de Middeleeuwen besloten om een kathedraal te bouwen, wisten dat zij het eindresultaat nooit zelf zouden zien; maar ze wisten wél dat ze iets waardevols wilden nalaten voor volgende generaties). Met een dergelijke invalshoek en lange termijn keuze kunnen de bewoners, ondernemers en maatschappelijke organisaties gezamenlijk besluiten nemen die het mogelijk maken om de historische kansen van Veldhoven optimaal te benutten”.

Een focus met een lange termijnperspectief is ook nodig om tot effectieve opgavegerichte samenwerking te kunnen komen. Focus is ook belangrijk omdat de middelen, capaciteit, vaardigheden en de kennis van de gemeentelijke organisatie niet onbeperkt is. Focus en duidelijke keuzes vergroten de kans op effectiviteit en maken het beter mogelijk voor de raad om in de komende bestuursperiode(n) de eigen kaderstellende rol te vervullen, om gezamenlijke doelen en belangen te bespreken en vervolgens college, burgers, ondernemers, maatschappelijke organisaties en initiatiefnemers ruimte te bieden voor de (goede) uitvoering.

Wees selectief, differentieer en kies!

Ook de gemeente Veldhoven moet net zoals iedere maatschappelijke partner, burger en ondernemer keuzes maken met schaarse middelen. De opgaven voor Veldhoven vergen een lang volgehouden inzet met alle partners. Als er geen substantiële extra middelen komen van het Rijk, van Europa, van de regio om bijvoorbeeld de verstedelijking met een gelijktijdige verhoging van de kwaliteit van de leefomgeving te realiseren, als er onvoldoende middelen komen om de bereikbaarheidsvraagstukken op te lossen, de middelen voor de duurzaamheidstransities tekort blijven schieten, de tekorten in het sociale domein blijven oplopen, etc. dan moeten scherpe keuzes gemaakt worden. Dit klemt in Veldhoven des te meer omdat reeds nu er te weinig middelen zijn ten opzichte van de ambities en opgaven.

Wees selectief met preventie en maatwerkwerk om de echt kwetsbare inwoners beter te helpen

Een grotere mate van selectiviteit en differentiatie kan bijvoorbeeld overwogen worden in de jeugdzorg. De inzet van gemeenten sinds 2015 op preventie en maatwerk in onder andere de jeugdzorg heeft er volgens het rapport *Stelsel in groei* toe geleid dat de ambulante jeugdzorg zowel in volume als in kosten per cliënt sterk is gestegen.¹⁸³ Deze kosten zijn gestegen omdat de instroom groter is dan de uitstroom en door vooral het verzorgen van jeugdzorg voor kinderen uit de betere gezinnen. De echt kwetsbare groepen zijn, ondanks de gestegen kosten, niet beter bereikt en geholpen. Omdat de zorgvraag in een rijk land de neiging heeft om relatief onbegrensd te zijn en er een latente vraag is naar jeugdhulp van kinderen en jongeren die zonder preventie en vroegsignalering nooit in de jeugdzorg terecht zouden komen, lopen gemeenten (en ook Veldhoven) het gevaar dat het financieel uit de hand blijft lopen. Er is geen sprake van een boeggolf maar van een waterpeil dat is gestegen door preventie en vroegsignalering en een waterpeil dat zonder maatregelen naar alle waarschijnlijkheid verder zal stijgen.

Het voorkomen dat het waterpeil binnen de (ambulante) jeugdzorg steeds verder stijgt, is mogelijk door een grotere mate van selectiviteit in preventie, vroegsignalering en in maatwerk. Preventieve jeugdinterventies kunnen

¹⁸² Roeland Stolk, Henk Wesseling en Pepijn van der Beek, *De jacht op publieke waarde. Hoe overheden opgaven formuleren en realiseren*, Berenschot Groep BV, Den Haag, 2021, blz. 13.

¹⁸³ Aukje Hilderink e.a., *Stelsel in groei. Een onderzoek naar financiële tekorten in de jeugdzorg*, Andersson Elffers Felix, 15 december 2020.

(kosten)effectief zijn. Maar vaak zijn de effecten klein, doen zich vooral voor op andere beleidsterreinen en vooral met een doelgerichte, integrale, gecoördineerde en langdurige aanpak kan de impact van preventie vergroot worden.¹⁸⁴ Een groter mate van selectiviteit voor maatwerk sluit aan bij de conclusie in *Stelsel in groei* dat maatwerkoplossingen niet passend zijn als standaardwerkwijze voor grote aantallen inwoners. Vele inwoners hebben slechts een enkelvoudige vraag waarbij een integrale, samenhangende maatwerkaanpak niet doelmatig en effectief is. Een integrale maatwerkaanpak is vooral wenselijk voor een zeer kleine groep inwoners en huishoudens (1, 2 of 5 procent) waarbij diverse sociale problemen stapelen (zorg, participatie, activering, psychische problemen, leerachterstanden, armoede, schulden, huiselijk geweld e.d.). Omdat de casussen voor multiprobleem inwoners en huishoudens bovendien duur zijn, loont de maatwerkaanpak vooral bij de interventies voor deze doelgroep. Voor deze kleine groep loont het om interviews en casuoverleggen te organiseren, om meerdere aanpakken in samenhang en afstemming te proberen, om te innoveren én om te leren. Deze kleine groep kost per gezin heel veel geld (meer dan 100.000 euro per gezin is geen uitzondering) en door slimmere aanpakken (los van de regeltjes) kan veel geld bespaard worden.¹⁸⁵

Differentiëren is mogelijk door te concluderen dat een integrale aanpak slechts noodzakelijk is voor een zeer kleine doelgroep, dat de jeugdzorg veel beter afgebakend moet worden, dat er kwaliteitseisen aan aanbieders gesteld moeten worden en dat alleen nog bewezen effectieve interventies bekostigd zouden moeten worden. Bij de betere afbakening hoort het restrictief zijn met het toekennen van een therapeutisch label (adhd, dyslexie) aan allerlei leerproblemen en om “normale” opvoedperikelen te voorzien van het etiket “behoefte aan zorg”. Voor het enkel en alleen kiezen voor bewezen effectieve interventies in de jeugdzorg is wel een vervelende complicatie dat de kennis nog ontbreekt om goed te kunnen selecteren. Zelfs als gekozen wordt voor bewezen preventieve interventies in de jeugdzorg zijn deze slechts effectief bij één van de acht gezinnen en welk gezin dat is, weten we op voorhand niet.¹⁸⁶

Selectiviteit en ‘ieder het zijne’ is mogelijk maar niet makkelijk

Piet Hein Donner heeft er als president van de Raad van State er al op gewezen dat ongelijk investeren juridisch geen enkel probleem is; in tegenstelling tot wat veel mensen intuïtief denken. Maar dat de verschuiving van ‘gelijke kappen, gelijke behandeling’ naar ‘ieder het zijne geven’ operationeel veel lastiger is om uit te voeren dan het oude beleid met uniforme rechten.¹⁸⁷ Waarbij het beleid wel altijd de vreemde gewoonte had om ongelijke mensen en situaties eerst ‘gelijk te maken’. Bij ‘ieder het zijne’ kunnen uitvoerders hun handelen en interventies niet langer baseren op bureaucratische regels, procedures en werkprocessen. ‘Ieder het zijne’ is ingewikkelder uit te voeren en vraagt een andere houding, opstelling en deskundigheid van uitvoerders, beleidsmakers en bestuurders. Bij ‘ieder het zijne’ hoort dat professionals willen en kunnen vertellen waarom zij zo interveniëren gezien die en die omstandigheden en kenmerken van het huishouden of de persoon, en gezien de ervaringen die zij elders of eerder hebben opgedaan. Ook moet men vaardig zijn om te kunnen samenwerken met vrijwilligers die ingezet worden bij de schuldhulpverlening (thuisadministratie, formulierenbrigades), de inzet van vrouwen met een migratieachtergrond als intermediairs bij het leggen van contacten (buurtmoeders en buurtvaders), en de inzet van ervaringsdeskundigen op allerlei terreinen (lotgenotengroepen, eigen kracht-conferenties, best persons in wijken). Hoe ingewikkeld dan ook. ‘Ieder het zijne’ was één van de beloften en bedoelingen van de decentralisaties in het sociale domein in 2015. Een belofte en bedoeling die Veldhoven, met de partners, nog steeds als een wopgave kan zien.

¹⁸⁴ Thijs Tuenter, Bram van den Berg en Inge Bastiaanssen, *Effecten van preventie in het jeugdveld. Literatuuronderzoek*, Nederlands Jeugdinstituut, Utrecht, maart 2021, blz. 16 en 17.

¹⁸⁵ Regels die er bijvoorbeeld voor zorgen dat een gezin met drie kinderen wegens een huurschuld van 5.000 euro uit huis wordt gezet en de gemeente vervolgens een kleine 500.000 euro kwijt is aan jeugdinternaten en daklozenopvang.

¹⁸⁶ Aukje Hilderink e.a., *Stelsel in groei. Een onderzoek naar financiële tekorten in de jeugdzorg*, Andersson Elffers Felix, 15 december 2020; Stuurgroep Maatregelen financiële beheersbaarheid Jeugdwet, *Maatregelen financiële beheersbaarheid Jeugdwet*, Den Haag, 8 april 2021; Mariska Kromhout, Patricia van Echtelt en Peteke Feijten, *Sociaal domein op koers? Verwachtingen en resultaten van vijf jaar decentraal beleid*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, november 2020; Theo Doreleijers, “Jeugdzorg dreigt opnieuw te verzanden”, in: *NRC*, 21 april 2021; Harrie Verbon, “Er wordt flink geld verdiend aan foute jeugdzorg”, in: *de Volkskrant*, 11 maart 2021; Esther Lammers en Judith Harmsen, “Nu gaan we samen de oplossing zoeken” (interview met Leonard Geluk), in: *Trouw*, 3 juni 2021; VNG, *Sociaal sterker de crisis uit. Lokaal perspectief op herstel en innovatie na(ast) corona*, Den Haag,

¹⁸⁷ Piet Hein Donner, *Laat je niet gek maken*, toespraak tijdens de Divosa voorjaarscongres ‘Zonder kapsones’, 2 juni 2016.

Het is daarbij ook van belang dat de overheid de burger niet ziet als een kwaadwillende, aspirant-profiteur, die alleen met drang en dwang in het gareel blijft. Burgers moeten de wet niet alleen 'kennen' maar ook 'kunnen'. Dat 'kunnen' lukt onvoldoende als zij tijdelijk of blijvend beschikken over een beperkt doenvermogen. Er bestaat een behoorlijk verschil tussen wat van burgers wordt verwacht en wat zij daadwerkelijk aankunnen. Mede afhankelijk van de omstandigheden (krijgen kind, ontslag, echtscheiding, verlies partner, faillissement, et cetera) zijn mensen door stress lang niet altijd in staat om in actie te komen, het hoofd koel te houden en om vast te houden aan goede voornemens.¹⁸⁸ In de regels en procedures van de overheid moet meer rekening gehouden worden met menselijke fouten en kleine fouten zouden kleine gevolgen moeten hebben (wat in de huidige bureaucratische procedures vaak niet het geval is). Dit vergt differentiëren en nieuwe vaardigheden van de beleidsambtenaren en professionals in de uitvoering. Vaak wordt in het beleid, de beleidsveronderstellingen en in de uitvoering ook onvoldoende rekening gehouden met de complexiteit van de samenleving voor velen en het feit dat in Nederland 2½ miljoen mensen van 16 jaar en ouder wonen die moeite hebben met lezen, schrijven of rekenen. In Veldhoven zijn dat er naar verwachting ongeveer 6.500 inwoners.

Intensievere en nog betere regionale samenwerking

Op allerlei wijzen is het voor Veldhoven duidelijk dat alleen met regionaal samenwerken het mogelijk is om de positie van Veldhoven en haar inwoners te verbeteren.¹⁸⁹ Maar de regionale samenwerking kan beter, gericht, met een duidelijker afbakening van rollen, taken en verantwoordelijkheden en Veldhoven kan daar uit eigen belang een veel meer pro-actieve rol in pakken.

Samenwerking en een gezamenlijke ontwikkelrichting vergroot de welvaart

De mate waarin de gemeenten in een polycentrische stedelijke regio zoals de Metropoolregio Eindhoven netwerkkracht kunnen organiseren, is afhankelijk van de onderlinge gunfactor. De gemeenten moeten elkaar iets gunnen om samen de groei in goede banen te leiden en de aantrekkelijkheid van de regio te versterken. Er moet voorkomen worden dat de gemeenten elkaar op allerlei wijzen beconcurreren om de drie B's: bewoners, bedrijven en bezoekers. De onderlinge gunfactor kan vergroot worden door te blijven benadrukken dat de grote opgaven op het gebied van werklocaties, woningen, mobiliteit, duurzaamheid, etc. alleen maar in onderlinge samenwerking aangepakt kunnen worden, dat door samen voorzieningen en functies te delen en van elkaar te lenen de agglomeratievoordelen van regionale samenwerking behaald kunnen worden en dat betere en intensievere samenwerking tot hogere economische groei leidt.¹⁹⁰

Van belang is ook dat de gemeenten een gezamenlijk idee hebben van de opgaven. Dit is inmiddels met onder andere de Brainport Nationale Actieagenda, de Versnellingsagenda sterke regio Zuidoost-Noord-Brabant, de Integrale Strategie Ruimte Metropoolregio Eindhoven, de Bestuursopdracht negen majeure locaties in het Stedelijk Gebied, het MIRT-onderzoek 'Verstedelijking en bereikbaarheid Brainportregio', 'Samen voor een sterke regio! Een perspectief voor het wonen in het stedelijk gebied Eindhoven, het Regionaal streefbeeld van ons landelijk gebied en de Brainport Principes op papier goed uitgewerkt. Daarnaast is het van belang dat de regiogemeenten hun bereik, rollen, taken en verantwoordelijkheden als individuele gemeenten ten opzichte van elkaar scherpen hebben en vanuit een gedeeld beeld van de opgaven, kansen en streefbeelden opnieuw tegen het licht houden.¹⁹¹ Vanuit eigen belang kan Veldhoven in de regionale samenwerking een sterk pro-actieve rol nemen en daarvoor de capaciteit vrijmaken.

¹⁸⁸ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*, Den Haag, 2017.

¹⁸⁹ Gemeente Veldhoven, *Kadernota 2022*, versie 1.0, blz. 12.

¹⁹⁰ Roderik Ponds en Otto Raspe, *Agglomeratievoordelen en de REOS*, Atlas voor gemeenten, Utrecht, 2015, blz. 17, 18; Henri de Groot, "Verstedelijking en economische dynamiek", in: Ruud Dorenbos, Wim Hafkamp en Joost van Hoorn, *De economische stad, Kennis voor krachtige steden*, Platform31, Den Haag, 2015, blz. 7; OECD, *OECD Territorial Review: The Metropolitan Region of Rotterdam – The Hague*, The Netherlands, Parijs, 2016, blz. 17; Otto Raspe, Martijn van den Berge en Thomas de Graaff, *Stedelijke regio's als motoren van economische groei. Wat kan beleid doen?*, Den Haag, 2017.

¹⁹¹ Harry Lintsen, Jan-Pieter Smits en Frank Veraart, *Metropoolregio Eindhoven en Brede Welvaart. Van economie naar duurzaamheid en kwaliteit van leven*, Stichting Historie der Techniek, technische Universiteit Eindhoven, juni 2021, blz. 5.

Beter toepassen van de lessen voor effectievere opgavegerichte samenwerking

Om te werken aan de complexe maatschappelijke vraagstukken en grote opgaven van Veldhoven en de regio is interbestuurlijk samenwerken en werken binnen netwerken met vele andere partners onvermijdelijk. Dit geldt voor alle gemeenten en voor alle regio's maar de opgaven in Veldhoven en de regio zijn door de sterke groei extra groot. De grote opgaven van Veldhoven op het gebied van het accommoderen van de groei van ASML, het woningbouwprogramma, de bereikbaarheidsproblematiek, het buitengebied, klimaat, e.d. overstijgen de bevoegdheden van de gemeente en vereisen samenwerking met andere overheden, burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Voor deze netwerksamenwerking moeten de beleidsuitvoerders in afwisseling en soms gelijktijdig meerdere sturingsvormen kunnen hanteren.¹⁹² Daarbij gaat de netwerkende samenwerking uit van gelijkwaardigheid tussen alle partijen, partners en de verschillende overheidslagen. Dit vergt nieuwe vaardigheden en nieuwe (sturings)arrangementen.

Dat het verre van eenvoudig is, blijkt ook wel uit de analyse van de Studiegroep Interbestuurlijke en Financiële Verhoudingen. De Studiegroep is op basis van de bestudeerde casussen geschrokken van de slordigheid waarmee de opgavegerichte samenwerking van de overheden vorm krijgt. Deze conclusies zijn waarschijnlijk evenzeer van toepassing van de samenwerking met niet-overheidspartners. Doelen worden vaak niet gezamenlijk opgesteld, noodzakelijke spelers worden niet betrokken, er is geen regie en er is bijna altijd onduidelijkheid over de financiën.¹⁹³ De Studiegroep kwam aan de hand van een analyse van concrete casussen van opgavegerichte, regionale, interbestuurlijke samenwerking tot duidelijke aanbevelingen om meer effectief opgavegericht samen te gaan werken:

- zorg voor een gedeelde feitenbasis en gezamenlijke richtinggevende doelen.
- denk aan de voorkant voldoende na over welke partijen betrokken moeten worden om de opgave te kunnen realiseren.
- na een lichte start van de samenwerking (*coalition of the willing*) dient men in de samenwerking over te gaan op hard projectmanagement met een heldere onderling geaccordeerde scope en een duidelijke leiding; alle lessen van hoogwaardige projectmatig werken moeten door een regisseur van topklasse toegepast gaan en kunnen worden.
- allocer voldoende financiële middelen en kies een adequaat instrumentarium.¹⁹⁴

Zelfs met deze praktische handvatten van de Studiegroep is de opgavegerichte samenwerking verre van eenvoudig. Welke publieke waarden wil men met de opgavegerichte samenwerking realiseren? Met welke arrangementen kunnen de publieke waarden gerealiseerd worden en hoe kunnen de arrangementen het beste gebouwd worden voor het soort vraagstuk. Vervolgens moet vanuit de opgaven met voldoende adaptiviteit teruggeredeneerd worden naar doelen, resultaten, activiteiten, middelen en organisatievorm(en).¹⁹⁵

¹⁹² M. van der Steen, J. Scherpenisse en M. van Twist, *Sedimentatie in Sturing. Systeem brengen in netwerkend werken door meervoudig organiseren*, NSOB, Den Haag, 2015.

¹⁹³ Studiegroep Interbestuurlijke en Financiële Verhoudingen, *Nederland heeft één overheid nodig. Discussiedocument over vernieuwing in de interbestuurlijke en financiële verhoudingen*, Den Haag, 8 april 2020; Studiegroep Interbestuurlijke en Financiële Verhoudingen, *Als één overheid. Slagvaardig de toekomst tegemoet!*, Den Haag, 10 september 2020, blz. 3. De drie bestudeerde casussen zijn: per jaar 75.000 woningen bouwen, de ambulantisering van de geestelijke gezondheidszorg en het realiseren van de energie- en warmtetransitie.

¹⁹⁴ Planbureau voor de Leefomgeving en de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur, *Leren institutionaliseren*. Den Haag, 2020; Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Van woorden naar daden: over de governance van de ruimtelijke ordening*, IBO ruimtelijke ordening, Den Haag, 6 april 2021, blz. 42; Studiegroep Interbestuurlijke en Financiële Verhoudingen, *Nederland heeft één overheid nodig. Discussiedocument over vernieuwing in de interbestuurlijke en financiële verhoudingen*, Den Haag, 8 april 2020; Idem, *Als één overheid. Slagvaardig de toekomst tegemoet!*, Den Haag, 10 september 2020; Raad voor het Openbaar Bestuur, *Rust-Reinheid-Regelmaat. Evenwicht in de bestuurlijk-financiële verhoudingen*, Den Haag, maart 2021, blz. 19 en 20; Raad voor het Openbaar Bestuur, *Droomland of Niemandland. Uitgangspunt voor het besturen van regio's*, Den Haag, juni 2021; Douwe Jan Elzinga, *Proeve nieuwe wet decentraal bestuur*, in opdracht van de VNG, Den Haag november 2020.

¹⁹⁵ Roeland Stolk, Henk Wesseling en Pepijn van der Beek, *De jacht op publieke waarde. Hoe overheden opgaven formuleren en realiseren*, Berenschot Groep BV, Den Haag, 2021.

Burgers meer te betrekken bij het beleid met heldere kaderstelling en spelregels vooraf

Veldhoven wil de burgers intensiever betrekken bij het beleid, de beleidsvoorbereiding, de beleidskeuzes en overweegt om de traditionele burgerparticipatie tegen het licht te houden. Door burgerfora en preferenda te gebruiken en burgers te betrekken bij de beleidsafwegingen en dilemma's (wonen én groen én werken, bouwen voor de eigen inwoners of ook voor de regio en voor de expats, de keuze tussen stadse en dorpse accenten, hoe 'the best of both worlds' naar de toekomst te brengen, hoe zowel recht doen aan traditionele waarden als aan moderne waarden) wordt de faalkans verkleind en het draagvlak voor de aanpak van de opgaven (ruimte voor werken, wonen, inbreiden) vergroot. Preferenda zijn daarbij raadplegingen van burgers waarbij niet, zoals bij het referendum, uit twee varianten gekozen kan worden, maar waarbij de burgers kunnen kiezen uit meer beleidsalternatieven (zogenaamde preferenda).

Het is zelfs denkbaar om inwoners te belonen voor hun betrokkenheid bij de besluitvorming en afwegingen. Op deze wijze kunnen ook de *unusual suspects* bij de afwegingen en besluitvorming betrokken worden. De verschillende groepen Veldhovenaren die een verschillende leefstijl vertegenwoordigen (traditionele starters, traditionele gezinnen, wijkgebonden senioren, moderne gezinnen, expats) kunnen in een burgerfora gezamenlijk tot suggesties komen voor de meest wenselijke toekomst van Veldhoven. Juist de scenario's en varianten en de beleidskeuzes en dilemma's die daaruit voortvloeien lenen zich om als preferenda of in een burgerforum intensief besproken te worden.

De betrokkenheid van de Veldhovenaren bij de beleid en de beleidsvoorbereiding kan ook vergroot worden door méér te werken met ontwerpstudio's waarin gezamenlijk wenselijke toekomstbeelden worden gemaakt om het gesprek te verdiepen en te verrijken. Het is van belang om toekomstbeelden en -verhalen met elkaar te maken en te delen. Met Panorama Nederland zijn bijvoorbeeld toekomstbeelden en -verhalen beschikbaar die in Veldhoven en voor Veldhoven (of het SGE) specifiek gemaakt kunnen worden. De NOVI is in het huidige stadium nog erg gericht op het 'moeten' en nog weinig op een 'verlangen'. We moeten de CO₂-uitstoot terugbrengen, we moeten nog 62.000 woningen in de regio of 7.000 tot 10.000 extra woningen in Veldhoven bouwen, enzovoort.¹⁹⁶

In de nieuwe bestuursperiode kan Veldhoven keuzes maken op welke thema's burgers invloed gaan hebben, hoe ver Veldhoven wil gaan om meningen van burgers op te halen (mede om het vertrouwen van de burger in de overheid te vergroten), hoe men de burgerbetrokkenheid vorm wil geven, hoe men de *unusual suspects* wil betrekken en hoeveel middelen en capaciteit Veldhoven hiervoor uittrekken en wanneer is sprake van voldoende draagvlak?

Draagvlak en een constructieve houding van de inwoners komt ook tot stand door goed luisterende ambtenaren, waardering voor de verschillende perspectieven, serieus genomen worden en eerlijke procedures. Als burgers een participatief proces als open en eerlijk ervaren, draagt het bij aan het vertrouwen in de gemeente en aan draagvlak voor beleid. Het is voor gemeenten zinvol om méér aandacht te besteden aan de manier waarop burgers, bewonersinitiatieven en ambtenaren met elkaar praten, om méér te focussen op het proces, dilemma's voor te leggen en minder de focus op de apriori wenselijke uitkomsten.

Het is daarbij van belang dat het bestuur en de gemeenteraad duidelijke afspraken maken met de burgers en burgerinitiatieven over de werkwijze die men gaat volgen. Het gaat over het 'primaat' of 'ultimaat' van de raad. Bij het 'primaat' stellen college en raad van te voren de spelregels vast (inclusief de kraakheldere communicatie dat het *publieke* belang niet per definitie en niet altijd hetzelfde is als het *private* belang) en accepteren vervolgens de uitkomsten. Bij het 'ultimaat' worden de uitkomsten van de zeggenschap onderworpen aan het eindoordeel en de eindbeslissing van de raad. Het door elkaar laten lopen van beide vormen kan niet. Dat frustrert elke nieuwe vorm van zeggenschap, vergroot de maatschappelijke onvrede en maakt de kloof tussen politiek en burgers alleen maar groter.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Frank van Dam en Leo Pols, "Teloorgang tegengaan" (interview met Berno Strootman), in: *Ruimte en Wonen*, 20 maart 2018.

¹⁹⁷ David van Berlo, *Wij, de overheid. Co-creatie in de netwerksamenleving*, s.l., s.a., blz. 88.

Meer aandacht voor de menselijke maat en de kwaliteit van uitvoering

In Nederland ontstaat door velerlei incidenten – die vooral kwetsbare inwoners raken – in toenemende mate oog voor het belang van de uitvoerbaarheid van beleid, goede dienstverlening, het méér toepassen van praktische wijsheid, het opruimen van bureaucratische barrières (zonder regels te overtreden), de menselijke maat, méér maatwerk en voor vertrouwen geven. Dit speelt op meerdere beleidsterreinen, zowel op Rijks- als op gemeentenniveau.¹⁹⁸ De uitvoeringskwaliteit kan ook verbeteren door ‘de bedoeling’ centraal te stellen. Met ‘terug naar de bedoeling’, maatwerk en de menselijke maat zijn niet meer rechtmatigheid en de uitvoering van regelingen het enige criterium. ‘Garage-2020’ ontwikkelt bijvoorbeeld innovaties voor de jeugdzorg met als doel de jeugdzorg overbodig te maken. Men werkt met verbeeldingskracht aan een beweging van jongeren, hulpverleners, dataspecialisten, kunstenaars en filosofen om nieuwe invalshoeken te bedenken voor de complexe problemen van jongeren. Daarin zijn de protocollen niet langer leidend, maar de problemen van de jongere en zijn of haar ouder(s). Niet de bureaucratische verslaglegging bepaalt het handelen van uitvoerende medewerkers, maar het menselijk welzijn.¹⁹⁹

Andere manieren om meer aandacht te besteden aan de menselijke maat zijn:²⁰⁰

- Hou er in voldoende mate rekening mee dat de burgers de wet en regels niet alleen moeten kennen maar ook moeten ‘kunnen’. Dat ‘kunnen’ lukt onvoldoende als zij tijdelijk of blijvend beschikken over een beperkt doenvermogen.
- Financier integraal en ontschot (in ieder geval virtueel) over de verschillende regelingen en (zorg)wetten heen. Op deze wijze kunnen de professionals en hulpverleners in de uitvoering voor complexe gevallen en multiprobleemgezinnen tot de beste interventies komen.
- Zorg dat alle ketenpartners hun informatievoorziening op orde hebben, dat data gedeeld en gecombineerd kunnen worden en dat van casuïstiek geleerd kan worden. Richt de leerprocessen doelbewust. Zet in en geef voldoende prioriteit aan het systematisch evalueren en verbeteren van het beleid.
- Vereenvoudig regelingen. Zeker de kwetsbare burger wordt geconfronteerd met een duizelingwekkende ingewikkeldheid van voorzieningen, regelingen, toeslagen, arrangementen, protocollen, formulieren, controles en eigen bijdragen. Zo wordt een alleenstaande met twee kinderen, een parttimebaan, een huurhuis en een aanvullende bijstandsverzekering geconfronteerd met *tien* inkomenselementen, *zeven* instanties, *achtien* jaarlijkse formulieren en *tachtig* betalingen. Met deze complexiteit is een vergissing bij de uitvoerders en door de burger snel gemaakt met alle vervelende consequenties van dien voor vooral de meest kwetsbare Veldhovenaren.

¹⁹⁸ Jet Bussemaker, *Ministerie van Verbeelding. Idealen en de politieke praktijk*, Amsterdam, 2021; Jan Tromp, “De politiek is onttoverd, de idealen blijven” (recensie boek van Jet Bussemaker), in: *De Volkskrant*, 20-2-2021; Jesse Frederik, *Zo hadden we het niet bedoeld. De tragedie achter de toeslagenaffaire*, s.l., 2021, blz. 9; Tweede Kamer der Staten-Generaal, *Klem tussen balie en beleid*, Rapport Tijdelijke commissie Uitvoeringsorganisaties. Yolanda de Koster, “Menselijkheid moet het winnen van het systeem”, in: *Nieuwsbrief Binnenlands Bestuur Sociaal*, 25 februari 2021; Els Westerveen, *Het grote doorbraakboek*, Instituut voor Publieke Waarden, Utrecht, 2020; Sophie Albers en Albert Jan Kruijer, *Doen wat goed is. Pleidooi voor praktische wijsheid in het sociale domein*, Amsterdam, 2020; Evelien Meesters, *Maatwerk in het sociaal domein. Handboek voor omgekeerd werken, denken en doen*, Amsterdam, november 2020. Zie het nog steeds waardevol rapport en advies van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Bewijzen van goede dienstverlening*, WRR-rapport nr. 70, Amsterdam, 2004.

¹⁹⁹ Wouter Hart, *Verdraaide organisaties. Terug naar de bedoeling*, Deventer, 2013; Jet Bussemaker, *Ministerie van Verbeelding. Idealen en de politieke praktijk*, Amsterdam, 2021, blz. 284, 285.

²⁰⁰ Wouter Hart, *Verdraaide organisaties. Terug naar de bedoeling*, Deventer, 2013; Jet Bussemaker, *Ministerie van Verbeelding. Idealen en de politieke praktijk*, Amsterdam, 2021, blz. 284, 285; Jan Tromp, “De politiek is onttoverd, de idealen blijven” (recensie boek van Jet Bussemaker), in: *De Volkskrant*, 20-2-2021; Jesse Frederik, *Zo hadden we het niet bedoeld. De tragedie achter de toeslagenaffaire*, s.l., 2021, blz. 9; Tweede Kamer der Staten-Generaal, *Klem tussen balie en beleid*, Rapport Tijdelijke commissie Uitvoeringsorganisaties. Yolanda de Koster, “Menselijkheid moet het winnen van het systeem”, in: *Nieuwsbrief Binnenlands Bestuur Sociaal*, 25 februari 2021; Els Westerveen, *Het grote doorbraakboek*, Instituut voor Publieke Waarden, Utrecht, 2020; Sophie Albers en Albert Jan Kruijer, *Doen wat goed is. Pleidooi voor praktische wijsheid in het sociale domein*, Amsterdam, 2020; Evelien Meesters, *Maatwerk in het sociaal domein. Handboek voor omgekeerd werken, denken en doen*, Amsterdam, november 2020; Rijksoverheid, *Het Integraal afwegingskader voor beleid en regelgeving (IAK). Praktisch aan de slag*, ministerie van Justitie en Veiligheid, Den Haag, juni 2020; Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Bewijzen van goede dienstverlening*, WRR-rapport nr. 70, Amsterdam, 2004; Raad van State, *Advies Miljoenennota en de ontwikkeling van brede welvaart*, no. W06.19.0195/III, 's-Gravenhage, 10 september 2019, blz. 7-11; Team Lokale Overheid, “Samen Werken”, in: Mickey Huijbregtsen (samensteller), *Meer Wel. Over Nieuwe Structuren in de 21ste eeuw*, De Publieke Zaak, s.l., 2021, blz. 171; Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Van woorden naar daden: over de governance van de ruimtelijke ordening*, IBO ruimtelijke ordening, Den Haag, 6 april 2021, blz. 10; Guus Valk, “De afrekencultuur bestaat nog altijd” (interview met de Nationale Ombudsman Reinier van Zutphen), in: *NRC*, 12 mei 2021, blz. 7.

- Richt in Veldhoven één loket in waar de Veldhovenaar met al zijn vragen en problemen met alle overheden (gemeente, provincie, rijk) en alle uitvoeringsorganisaties terecht kan, geholpen wordt en niet enkel en alleen doorverwezen wordt (suggestie van de Nationale Ombudsman).
- Stimuleer, bevorder en geef ruimte dat ambtenaren luisteren, begrip tonen, meedenken en adviseren als Veldhovenaren een beroep op hen doen en dat zij bovendien véél vaker de telefoon pakken in plaats van zich te bedienen van formulieren, callcenters, digitale portals en 14.000 nummers.

Vergroten van de Brede Welvaart als centrale focus?

Toenemende aandacht voor Brede Welvaart en voor alle waarden die voor de inwoners van belang zijn

Op rijks- en decentraal niveau richt de beleidsmatige en politieke aandacht zich in toenemende mate op een brede opvatting van welvaart en in mindere mate op de smalle definitie van welvaart van enkel en alleen economische groei. Met de focus op brede welvaart wordt verder gekeken dan economische groei om tot een oordeel te komen over de prestaties van een gemeente of regio. Er wordt gekeken naar *alle* waarden die voor burgers 'hier en nu', 'later' en 'elders' van belang zijn: zoals welzijn, welvaart, gezondheid, onderwijs, leefomgeving, etc. De kwaliteit van leven in het hier en nu en de mate waarin deze al dan niet ten koste gaat van die van latere generaties en/of van mensen elders in de wereld is hét kenmerk van de brede welvaartsaanpak.

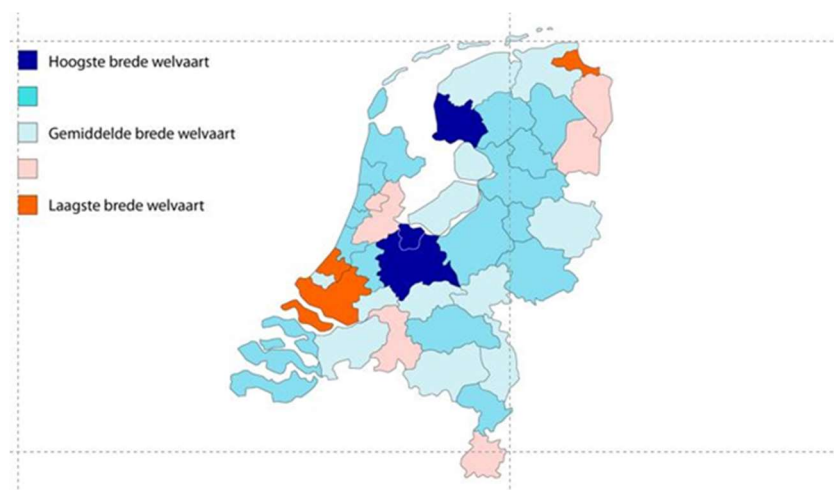
Dit sluit aan bij de beweging van bedrijven, bestuurders en burgers om de menselijke behoeften aan zingeving, zelfontplooiing en zelfrealisatie méér centraal te stellen en om méér het algemeen belang, en minder het eigen belang, voorop te stellen. De uitgangspunten van de betekenis-economie zoals: het belang van de gemeenschap dient zwaarder te wegen dan het individuele belang, streven naar het produceren van producten en diensten die de wereld beter maken voor zoveel mogelijk mensen (in plaats van het streven naar het verdienen van zoveel mogelijk geld), niet voor eigen gewin gaan als dat ten koste gaat van anderen, geld als middel en nimmer als doel, bij alle besluiten het rendement op lange termijn leidend te laten zijn in plaats van het rendement op korte termijn en alleen nog betekenisvolle groei na te streven (in plaats van groeien om het groeien) passen naadloos bij het *publieke* belang dat overheden dienen na te streven. Een van de voordelen van het werken aan Brede Welvaart is dat de normatieve keuzes van het bestuur veel duidelijker worden voor de burgers. Dit kan het politieke debat en de relatie tussen overheid en burger een positieve impuls geven. Ook de gemeente Veldhoven zoekt met de aansluiting op positieve gezondheid en brede welvaart naar een breder perspectief.²⁰¹

De Brede Welvaart in de regio Zuidoost-Noord-Brabant gemiddeld en minder stijgend dan gemiddeld in Nederland

De Brede Welvaart ligt in de regio Zuidoost-Noord-Brabant op het Nederlandse gemiddelde (figuur 41). De Brede Welvaart lag voor de regio Zuidoost-Noord-Brabant in 2013 iets boven het nationale gemiddelde, maar is van 2013 tot 2019 minder hard gestegen dan de gemiddelde toename van de Brede Welvaart van 2013 naar 2019 in heel Nederland (figuur 42).

²⁰¹ Anet Weterings, Edwin Buitelaar, Emil Evenhuis en Mark Thissen, "Het verbeteren van de brede welvaart in regio's vergt normatieve keuzes", in: *Economisch Statistische Berichten*, jrg. 105, nr. 4790, 8 oktober 2020, blz. 472-474; gemeente Veldhoven, *Kadernota 2022*, versie 1.0, blz. 5.

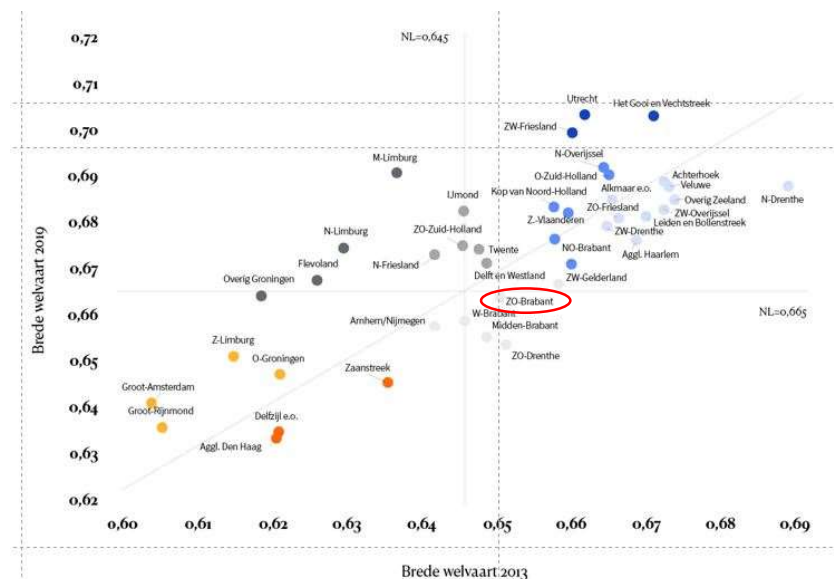
Figuur 41 Regionale verschillen in Brede Welvaart

Bron: Otto Raspe, Brede Welvaart. Webinar Anders kijken naar economie en maatschappij, Rabobank, 3 juni 2021

Over alle veertig regio's maken 'veiligheid', 'inkomen', 'baanzekerheid' en vooral 'huisvesting' het verschil in Brede Welvaart. Verschillen in Brede Welvaart lijken dus vooral op te treden langs de lijnen van materiële welvaart (inkomen, banen en huisvesting) en veiligheid. De echte koplopers (regio Utrecht, het Gooi en Vechtstreek en Zuidwest-Friesland) ontleen hun hoge brede welvaart vooral aan de *extra* goede scores op tevredenheid en geluk (subjectief welzijn) en persoonlijke ontwikkeling. De inwoners in deze regio's geven aan dat zij het van belang vinden dat de menselijke maat behouden blijft met een betere balans tussen economische groei, natuurwaarden en een inclusieve samenleving.

Figuur 42: Ontwikkeling Brede Welvaart van 2013-2019 in de COROP-regio's

Bron: Otto Raspe, Brede Welvaart. Webinar Anders kijken naar economie en maatschappij, Rabobank, 3 juni 2021

Alle regio's hebben hun eigen brede welvaartsopgaven. Het is niet zo dat die regio's op alle welvaartsdimensies bovengemiddeld scoren. Dat betekent dat maatwerk nodig is om de regionale brede welvaart te versterken. De grote agendapunten in algemene zin zijn kansen(gelijkheid) voor jongeren, huisvesting en woningmarkt (aanbod, duurzaamheid, aantrekkelijk klimaat), duurzaamheid, leefbaarheid (ook in de kleine kernen) en het ondersteunen van bedrijven in transitie.²⁰² In de regio Zuidoost-Noord-Brabant, en in vele andere delen van het land, blijkt dat

²⁰² Rogier Aalders, Sjoerd Hardeman en Otto Raspe, *De geografie van brede welvaart*, Rabobank, 18 mei 2021; Otto Raspe, Rogier Aalders en Sjoerd Hardeman, *Coöperatief convenant. Pleidooi voor een nieuwe agenda voor Nederland gebaseerd op Brede Welvaart*, RaboResearch, Utrecht, s.a.

vooral de crisis op de woningmarkt, de moeite die mensen hebben om aan betaalbare woning te komen en de woon(on)tevredenheid – vooral voor de praktische opgeleiden en de jongvolwassenen – de ontwikkeling van de brede welvaart te drukken.²⁰³

De high-tech industrie in de regio en in Veldhoven maakt het mogelijk om de vele maatschappelijke problemen die in het licht van Brede Welvaart te veel zijn blijven liggen goed aan te pakken

Zuidoost-Brabant bevindt zich voor het maken van duurzame keuzes op een kantelpunt. Ooit was de streek dunbevolkt en leidde de bevolking een moeizaam bestaan op de arme zandgronden. De inwoners zijn er echter in geslaagd om Zuidoost-Brabant om te vormen tot een van de economische trekpaarden van Nederland. De regio ontleent zijn welvaart aan onderzoek, innovaties en een high tech maakindustrie. Naast dit succes verdienen ook andere maatschappelijke opgaven aandacht. Zoals de verrommeling en versnippering van het landschap, ernstige droogte of hevige neerslag door klimaatverandering, de stikstofproblematiek, het negatieve effect van de intensieve voedselproductie op het landschap, de natuur, de bodemkwaliteit, biodiversiteit, milieu en volksgezondheid. Ook de bereikbaarheid en de dominante rol van de auto in de verplaatsingen in de regio zijn een knelpunt. In het stedelijk gebied Eindhoven zijn tot 2040 zo'n 62.000 nieuwe woningen nodig en er komen tienduizenden banen bij. Daarmee staat de regio voor de uitdaging om een duurzame toekomst te realiseren op een wijze die recht doet aan Brede Welvaart voor iedereen. Na de eerste 'grote overgang' van 1850 tot 1970 (industrialisatie en modernisering) staat de regio nu voor de tweede 'grote overgang' die zal duren tot diepe in de 21ste eeuw. De grote overgang naar high tech, verbetering van de leefbaarheid, kwalitatieve groei en Brede Welvaart. Daarbij stammen vele problemen waarmee de regio worstelt (verstedelijking, verrommeling, energievoorziening, landbouwsysteem, milieu, diversiteit) uit de eerste grote overgang die nog onvoldoende zijn aangepakt en opgelost. Dit is niet alleen een probleem in de regio Zuidoost-Brabant of Veldhoven maar in heel Nederland. In heel Nederland zijn de grote langetermijnopgaven (klimaat, toegankelijkheid en betaalbaarheid van de zorg, gezondheidsverschillen, kansen(on)gelijkheid, energie, wonen, stikstof, e.d.) terug op de agenda. Sommigen karakteriseren dit decennium dan ook als een "inhaaltime". Maar juist de mogelijkheden en kansen van de high tech industrie en het bredere perspectief (positieve gezondheid, Brede Welvaart) maken het mogelijk om de nieuwe grote (tweede) overgang te realiseren.²⁰⁴ Dit is het uur "U" voor de regio en voor Veldhoven.

²⁰³ Rogier Aalders, Maarten Donkers, Sjoerd Harderman en Otto Raspe, "Relatie tussen stedelijkheid en brede welvaart niet vanzelfsprekend", in: *Real Estate Research Quarterly*, augustus 2021, blz. 19 en 20; Otto Raspe, Rogier Aalders en Sjoerd Hardeman, *Rabobank presenteert het coöperatief convenant voor Nederland. Pleidooi voor een nieuwe agenda voor Nederland gebaseerd op Brede Welvaart*, RaboResearch, Utrecht, 2021, blz. 8, 9, 11, 13, 19 en 21.

²⁰⁴ Harry Lintsen, Jan-Pieter Smits en Frank Veraart, *Metropoolregio Eindhoven en Brede Welvaart. Van economie naar duurzaamheid en kwaliteit van leven*, Stichting Historie der Techniek, technische Universiteit Eindhoven, juni 2021, blz. 3 - 6; Roeland Stolk, Henk Wesseling en Pepijn van der Beek, *De jacht op publieke waarde. Hoe overheden opgaven formuleren en realiseren*, Berenschot Groep BV, Den Haag, 2021, blz. 13.